

ÇALKANTILAR ÇAĞI - YENİ DÜNYADA MACERALAR
ALAN GREENSPAN

GİRİŞ

11 Eylül 2001 günü, beni İsviçre'den Washington'a geri götürecek uçak havalanmıştı. Çok olmamıştı ki, gizli ajan Bob yanıma yaklaştı ve kulağıma "Sayın başkan, uçağın pilotu sizi kokpit'e davet ediyor. Dünya Ticaret Merkezi (DTM) kulelerine iki uçak çarpmış" dedi. Kaptandan, DTM'ye iki, Pentagon'a bir uçağın çarptığını ve bir diğeri de kayıp olduğunu; Amerikan hava sahasının tamamen kapandığını ve Zürih'e geri döneceğimizi öğrendim.

Dönüş yolunda telefonlar kilitlendi, zaten bilgi verebilecek herkes başka uçaklara binmişti bile. Pencereden dışarı bakarken bu eylemlerin daha büyük bir planın parçası olabileceğini düşündüm. Merkez Bankası'ndaki durumu merak ettim. Pearl Harbor'dan beri Amerikan toprağında gerçekleşen ilk saldırının etkileri ülkeyi karmaşaya sürükleyebilirdi. Odaklanmam gereken konu, işin ekonomi tarafıydı.

Merkez Bankası (MB) olarak, Amerikan ekonomisini felç etmek için ödeme sistemlerini devre dışı bırakmanın yeterli olacağı görüşündeydik. Bankalar umutsuzca fiziksel para transferlerine yüklenmeye mecbur kalır, iş dünyası takas (*barter*) anlaşmaları ve borçlanmaya başvururdu. Haliyle, ülkenin ekonomik faaliyetleri anında yerinde saymaya başladılar.

ABD MB'sı, olası bir saldırı anında para akışını sağlayan iletişim ve bilgisayar altyapısının yedeklerini ülkenin dört bir yanına dağıttığında soğuk savaş yıllarıydı. Böylece radyasyondan etkilenmemiş yerlerde sistem kısa sürede tekrar faal hale gelebilirdi. 11 Eylül günü de Merkez Bankası başkan yardımcısı Roger Ferguson aynen bu sistemi devreye soktu.

Saldırıların ekonomik sistemi doğrudan hedef almadığı, bunun daha çok "Kapitalist Amerika"ya karşı yapılan hain bir saldırı olduğu fikri ağır bassa da endişelerim vardı. Amerika gibi gelişmiş bir ekonomiye sahip ülkelerde insanların daima iletişim halinde olması, mal ve hizmet alıp-satması gerekir. İşgücü dağılımı öyle ince hesaplanmıştır ki, herkes yaşamını sürdürebilmek için iş hacminin varlığına muhtaçtır. Bireylerin ekonomiden çekilmeleri çığ etkisi yaratabilirdi. Ekonomik devrim ciddi şekilde yavaşlayabilir, sıkıntılar katlanabilirdi.

İsviçre'ye (tekrar) varmama saatler kala, dünyanın henüz adını koyamadığım bir şekilde değişeceğine karar vermiştim. Amerika'nın soğuk savaştan beri keyfini sürdüğü rahatlık yerle bir olmuştu.

Ertesi gün, askeri bir operasyonu aratmayacak yöntemlerle ABD'ye varmamla birlikte haberlerde sürekli olarak ekonomik yavaşlamaya dair işaretler aradım. ABD ekonomisi, 11 Eylül öncesindeki son 7 ayda ufak çaplı bir resesyon içinde olsa da göstergeler iyiye işaret ediyordu. Ancak 11 Eylül sonrasında, MB şubelerinden gelen istatistikler durumun farklı olduğunu söylüyordu.

Amerikan MB'sı, ülke çapına stratejik olarak konuşlanmış 12 şubeden oluşur. Her biri, kendi bölgesine bağlı bankalara borç verir ve onların işlemlerini düzenler. Kurum aynı zamanda Amerikan ekonomisinin iç yüzünü gösteren bir pencere görevini görür. Banka memurları bölgeleri dahilindeki bankacı ve iş adamları ile sürekli irtibat halindedir ve bu veriler, resmi verilerin yayınlanmasından neredeyse bir ay önce elimize ulaşır. İşte bu veriler, ihtiyaç duyulacak erzak alış-verişi dışındaki tüm harcamaların kesildiğini; talep fazlası olan ürünlerde fiyat artışı yaşandığını; turizm ve otelcilik sektörlerinde daralma olduğunu bildiriyordu.

Hükümet elbette boş durmuyordu. 14 Eylül'de Başkan Bush, 40 milyar dolarlık acil durum ödeneğini onaylarken halka seslenişinde, Amerika'nın özgürlük ve fırsatların merkezinde olduğu için hedef alındığını söylüyordu. Planlanan önlemler arasında yatırımcılara vergi indirimleri, turizm, havayolu ve eğlence sektörlerine fon ayırımı da bulunuyordu ancak bu gelişmelerle çok meşgul olmadım. Resmin geneline bakabilmek istiyordum ki, bu hala netleşmemişti ancak, durumun büyük ve pahalı jestlerle çözülemeyeceği aşıkardı. Genellikle yöneticiler zor durumlarda acilen bir karar alma baskısı altında kalır ancak bu, insanın görüşünü sınırlayan bir unsurdur. Etkisiz hatta daha da zarar verici uygulamalar hayata geçebilir.

Buna karşın, 14 yıllık Merkez Bankası yöneticiliğim sırasında, Amerikan ekonomisinin pek çok krizden alınışını akıyla çıktığına tanık oldum. 1980'lerdeki gayri menkul patlaması, 1990'lardaki durgunluk, tarihteki en uzun süreli borsa değerlenmesi ve 2001'de internet sektörü çöküşü... Bu sürede, Amerikan ekonomisinin en büyük artısının "dayanıklılığı" olduğunu anladım. Sorunlarla başedebilmesi ve tahmin edilemeyecek hızda tekrar kendi ayakları üzerinde durabilmesi gibi özellikler... Bunun bilincinde olsam da, bu boyutta bir saldırı sonrasında olabilecekleri kestirmek neredeyse imkansızdı.

11 Eylül'ün neler getireceğini daha iyi anlayana kadar en iyi stratejinin durumu izlemek olduğuna karar verdim. Ülkedeki herkes gibi ben de, sessizce bir dahaki saldırının ne zaman gerçekleşeceğini bekliyordum. Sovyetler çökerken kaybolan bir nükleer başlık, içme suyu rezervlerinin zehirlenmesi... Ancak 19 Eylül'de Beyaz Saraydaki üst düzey toplantıda, kanun yapımcılar benden saldırıların ekonomi üzerindeki etkilerini değerlendirmemi isterken ortaya koyduğum izlenim çok daha olumluydu. Gerçekte nelerin olabileceği konusunda ağzımı açsaydım, dinleyicilerin dehşete düşeceğinden emindim. Anlattıklarına tüm kalpleriyle inandıklarını söyleyemem ancak içlerinden "umarım doğruyu söylüyordur" dediklerini duyar gibiydim.

Eylül sonuna gelindiğinde elimize daha somut veriler ulaşmaya başladı. İlki Çalışma Bakanlığının işsizlik sigortası taleplerine dair verileriydi. Ağustosa göre %13'lük bir artış vardı. Bunda özellikle turizm sektöründeki işten çıkarmaların etkisi yadsınamazdı. O an ekonominin öyle kolayca eski haline gelemeyeceği görüşü ağır basmaya başladı. Şokun yarattığı etki, çok esnek ve deneyimli bir ekonomiyi bile zorlayacak boyuttaydı.

Yapılan hesaplar, alınacak önlem pakedinin 100 milyar dolar civarında seyredeceğini gösterdi. 3 Ekim'de yine Beyaz Saray'da toplandığımızda bu rakam masaya yatırıldı. Miktarın yeterli fakat faiz artışını tetikleyecek kadar olmadığı, dolayısıyla ekonomiyi hareketlendirmede yetersiz kalacağı konusunda fikir birliğine varıldı. Karar ortak olsa da medya, oyunu benim yönettiğim fikrine kapılmıştı. Kongre ve yönetimin beni dinlemesi ne kadar mutluluk verse de bu haberler beni rahatsız etmişti. Asla "son sözü" söyleyen kişi olmaktan hoşlanmadım. Tersine, kendimi her zaman sahnelerin arkasındaki adam, emirleri uygulayan kişi olarak gördüm. Yıllar geçse de sahnedekeyken kendimi rahat hissetmem.

11 Eylül sonrası için yaptığım hiçbir tahminin gerçekleşmemesi işin içindeki ironidir. İkinci bir saldırı beklemek belki de kariyerim boyunca yaptığım en kötü tahminlerden biriydi. Sonuçta, 2002 Mart ayında ortaya çıkan paket, geç kalmak bir yana nüfusun genel refahıyla uzaktan yakından ilgili değildi. Buna rağmen, ekonomi kendine geldi. Aralık ayına gelindiğinde göstergeler olumluya dönüşmüştü bile. İşsizlik sigortası talepleri düştü ve ardından 11 Eylül öncesi haline döndü. Hatta, halk harcamaya devam etsin diye faiz oranlarını tekrar düşürmeye başlamıştık. Tahminlerimin gerçekleşmemesine kesinlikle üzülmedim. Tüm bu olanlar ABD ekonomisinin fazlasıyla dayanıklı olduğu gerçeğini gösteriyordu. Peki ekonomiyi bu kadar esnek kılan unsur neydi?

Ekonomi uzmanları bu ve benzeri soruları Adam Smith¹ günlerinden beri kendine sorar. Günümüzde küresel ekonomiyi düşünürken zorlandığımızı sanırsanız ancak, piyasaların gelişmesiyle birlikte Smith, ekonomi kavramını neredeyse yoktan var etmek durumundaydı. Kendimi asla Smith olarak görmedim fakat, günümüzü şekillendiren geniş güçler yelpazesini anlama isteği açısından aynı araştırmacı ruha sahip olduğumu söyleyebilirim.

Bu kitap bir bakıma polisiye bir roman gibi. Zaten yeni bir dünyada yaşıyorduk, 11 Eylül bunu iyice anlamamıza neden oldu. Çok daha esnek, dayanıklı, şeffaf, kendini düzeltebilen ve 25 yıl öncesine kıyasla çok hızlı değişen küresel kapitalist bir ekonominin dünyası. Büyük fırsatlar karşımıza büyük zorluklarla beraber çıkıyor. "*Çalkantılar Çağı*" kitabı bir bakıma bu yeni dünyayı anlama girişimidir. Buraya nasıl geldik, günümüzde nelere göğüs geriyoruz ve iyisiyle kötüsüyle ufukta bizi neler bekliyor? Konuya mümkün olduğunca sadık kalarak ve deneyimlerimi de katarak durumu tahlil ettim. Kitap, yeni küresel ekonomiye ait kavramsal bir iskelet inşa etmek için bilgi birikimimi tarafsızca kullanma çabasıdır. Bölümler içinde, gelişmekte olan küresel piyasaların kritik unsurlarını; 18. yy'da bu kavramı yönetebilmek için ortaya atılan prensipleri; sistemi destekleyen devasa enerji altyapısını; küresel ekonomik dengesizlikleri; dünya demografilerinde meydana gelen değişikliklerin ekonomi üzerinde yarattığı tehlikeleri; ve elbette soruya yer bırakmayan başarısına rağmen, kapitalist sistemde elde edilen kazançların dağılımına dair bitmek bilmeyen endişelere yer verilmektedir. En sonda ise elimizdeki bilgiler ışığında dünya ekonomisinin 2030 yılında nasıl olacağına dair görüşler derlenmiştir.

Geçen 60 yıl içinde, rekabetçi piyasaların kuramsal çekiciliklerini, kuramların gerçek dünyada nasıl işlediğini (ve bazen de işlemediğini) ayırdına varmayı öğrendim. Yaşayan en iyi ekonomi uzmanlarıyla fikir alışverişinde bulunarak küresel eğilimleri değerlendiren verilere sınırsız erişim

¹ Adam Smith (1723-90) – "Ulusların Zenginliği" adlı eseriyle ekonomi disiplininin ortaya çıkmasını ve aynı zamanda özerk ve sistematik hala gelmesini sağlayan İskoç ahlak felsefesi profesörü.

hakkına sahip oldum. Hayatımın bir noktasında deneyimlerim hakkında genellemeler yapmam kaçınılmazdı. Bu durum rekabetçi serbest piyasaları "iyi güçler" olarak kabul etmeme olanak vermiştir. Gerçekten de, bir kaç istisna dışında, işleyen kanunların ve gelişmiş mülkiyet haklarının fiziksel gönenci yükseltmediği bir yerle karşılaşmadım.

Yine de serbest rekabetten elde edilen kazancın ne kadar adil şekilde dağıtıldığı konusunda bitmek bilmeyen bir sorgulama ortamı süregelmekte. Sonunda daima bir kazananı ve bir kaybedeni olduğundan, rekabet baskı yaratır. Bu kitap, hızla değişen küresel ekonomi ile insan doğasının çarpışmasından ortaya çıkan sonuçları incelemeye çalışacaktır. Son 250 yılda elde edilen ekonomik başarı ve tabii ki böyle hızlı bir değişimin getirdiği çaresizlik hissi tam da bu mücadelenin eseridir.

Çoğu zaman, ekonomik faaliyetin temelindeki unsur olan insana gerektiği kadar yakından bakmayız. Biz neyiz? İçimize neler işlemiş, neler değişmeyecek? Hareketlerimiz ve öğrendiklerimiz konusunda ne kadar ihtiyat ve irade sahibiyiz? Bu soruyu, ilk duyduğumdan beri kendime sormaya devam ederim.

Dünya'nın pek çok ülkesini dolaştım. Nerede olurlarsa olsun insanların kültür, tarih, coğrafya gibi belirleyici unsurlardan tamamen bağımsız olarak, temelde birbirine ne kadar çok benzediğini fark ettim. Her insan içgüdüsel olarak başkalarının kabul edilme isteğinin tetiklediği, özsaygı arayışındadır. Bu arayış, bir ailenin neye para harcadığını belirler, insanların fabrikalarda, ofislerde yan yana çalışmasını sağlar. Onların birbirleriyle iletişim içinde olmaya ihtiyaçları vardır. Özsaygıya katkıda bulunan unsurlar öğrenilmiş veya bilinçli olarak seçilen değerlerdir. İnsanlar bunlar olmadan var olamaz çünkü değerlere olan ihtiyaç içgüdüselidir. Fakat neyin adil olduğu kişiden kişiye değişir çünkü kişi kendi değerlerini belirler. Bu ihtiyaç, toplumları yöneten kanunların temelini oluşturur ve kişiyi eylemlerinden dolayı sorumlu tutabilmemizin gerekçelerini teşkil ederler.

Ekonomi uzmanları da insan doğasını, özellikle çöşku ve korkuyu anlamak zorundadır. Çöşku hayatı kutlamaktır. Ancak bu çöşku, bazen insanların imkansız istemelerine neden olur. Gerçeklerin ortaya çıkmasıyla çöşku korkuya dönüşür. Korku, tehdit altında hisseden tüm insanların gösterdiği bir davranış biçimidir ve tabii ki kişinin alacağı ekonomik kararlar üzerinde de etkilidir. Riskten kaçınan bir tavır, yatırım ve ticaret yapma isteğini köreltir; piyasalardan uzaklaştırır ve ekonomik faaliyeti önemli biçimde sınırlandırabilir.

Yaşamı sürdürme başarısında insan zekası da büyük rol oynar. İlerleyen bölümlerde söz edeceğim gibi, en son teknolojiye sahip ekonomilerde saat başına üretimdeki yıllık artış %3'ü geçmemektedir. Söylenene göre insan gelişimi, hayat standartlarını bir yıl içinde bundan daha yukarı çıkaramamaktadır; yani daha iyisini yapacak zekaya sahip değiliz.

Kimliğimiz ve güvenliğimiz dahil, pek çok unsur, artık dokunulmaz değildir ve bu durum pek çok insanda korkuya neden olmaktadır. Gerçekten de çalkantılar çağında yaşamaktayız ve ortaya çıkan sorunların insanlar üzerindeki etkisini görmezden gelmek hem ihtiyatsızlık hem de ahlaksızlık olur. Daha da iç içe geçmiş küresel bir ekonomi, insanoğlunu çok önemli bir yol ayırımına getirmiştir: ya insanları fakirlikten kurtaran ve daha anlamlı hayatlar yaşanmasını sağlayan serbest piyasa ve özgür toplum anlayışı içtenlikle kucaklanacak ya da, bu fırsatı kullanmak yerine nativizm, tribalizm, popülizm ve diğer tüm "izm"ler içinde boğulup, daha iyi fırsatları değerlendirme şansından mahrum kalınacaktır. Bizi gelecekte bekleyen engelleri listelemek olanaksız fakat bunları aşabilmek tamamen bize bağlı. Konu ABD ise, ilk yapılması gereken: sınırların dünyanın yetenekli işgücüne açılması ve eğitim reformunun uygulamaya sokulmasıdır. Sonuçta, tüm hatalarına rağmen, insanoğlunun olumsuzluklar karşısında ayakta durabilmesi, hatta ilerleme gösterebilmesi şans eseri değildir. Bu insanın doğasında var ve bunu bilmek geleceğe umutla bakmamı sağlıyor.

BÖLÜM 1 - EKONOMİK GELİŞİMİN EVRENSEL OLGULARI

Merkez Bankası yöneticiliğim sırasında, Amerikan ekonomi politikasıyla çelişen acil durumlarla başatmenin ancak insan doğası ve piyasa güçleri arasındaki ilişkileri kavramakla mümkün olduğunu gördüm. Kitapta, ekonomi dünyasının nasıl işlediğinden, dünya ekonomisini birleştiren ve eviren olgulardan, bunları birbirinden koparıp ayırma gücü olan tehditlerden bahsedeceğim. ABD ekonomisini büyüten ve halkının yaşam standartlarını yükselten birincil etmenin rekabet olduğunu en başından anlamıştım. İşimi daha küresel bir kapsama

taşıdığım da bile bu bakış açısını fazla değiştirmem gerekmedi. 1987'de Reagan tarafından göreve getirildiğimde birçok kişi uluslararası ekonomik deneyimim olmadığı için endişelerini dile getirmişti. Gerçekten de, *Townsend-Greenspan*'in* başındayken uluslararası petrol ticareti dışında dünya ekonomisiyle pek ilgim olmamıştı. Ancak o tarihten itibaren küresel çapta ekonomik detaylara tam anlamıyla gömülecektim. Latin Amerika'da 80'ler ve 90'larda yaşanan periyodik krizler, S.S.C.B.'nin ve ekonomisinin çöküşü, yükselen piyasaları ele geçiren krizlerin 1998'de Rusya'nın ödeme güçlüğüne düşmesiyle doruğa ulaşması önceliklerimi değiştirdi. Akla gelebilecek tüm uluslararası ekonomik sorunlar hakkında MB uzmanlarıyla çalıştım. Bu süreçte, durmadan yayılan küreselleşme ışığında, Amerikan ekonomisinin nasıl işlediğine dair görüşlerimi gözden geçirmek durumunda kaldım.

Adam Smith 1776'da, *Ulusların Zenginliği* adlı şaheserini yazmadan çok önce, insanlar refaha ulaşmanın en kısa ve en doğru yolu üzerine tartışmaktaydı. Bu her ne kadar sonuca ulaşmayan bir tartışma olsa da, küresel büyümeyi etkileyen üç önemli özelliğin çıkış noktası olmuştur: 1) yerel rekabetin boyutu ve özellikle gelişmekte olan uluslar için ülkenin ticarete olan açıklığı ve dünyanın geri kalanıyla entegrasyonunun derecesi; 2) bir ülkede ekonominin işlemlerini sağlayan kurumların niteliği; 3) karar vericilerin makro-ekonomik istikrar için gereken ölçütlerin uygulanmasındaki başarısı. Ekonomik gelişim uzmanlarına göre bu üç özelliğin sıralaması ve vurguları değişebilir. Büyümeyi hızlandıran anahtar unsurun mülkiyet haklarının sağlanması olduğunu söyleyebilirim. Bu haklardan mahrum olmak, serbest ticaret ve rekabetin yararlarının ciddi ve önemli ölçüde engellenmesi demektir. İnsanlar genelde, kendi çıkarları olmayacaksa, ekonomik büyümeyi sağlayacak sermayenin biriktirilmesi için gereken çabayı göstermez. Elle tutulur bir varlığa sahip olabilmek imkanı olmalıdır. Tabii ki yaşadığımız dünyada sahip olma kavramının dereceleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Yakın geçmişte sınırlı mülkiyet hakkı tanınmasının bile nelere kadar olabileceğine tanık olduk. Çin, kamuya ait tarlaları işleyen taşralı çiftçilere kısıtlı mülkiyet hakkı tanıdığı dönüm başına rekoltede ve kırsal yaşam standardında önemli oranda artış kaydedilmiştir. Ekili alanların çok azını kaplayan özel mülklerden sağlanan mahsülün, genel toplamın yüklü bir kısmını oluşturması ise Sovyetler Birliği'nin merkezi planlamasında bir utanç kaynağı olarak yer etmiştir.

*Greenspan'ın Merkez Bankası'nın başına geçmeden önce sahip olduğu danışmanlık şirketi

İnsanlar, totaliter toplumlarda hayatlarını sürdürmeye zorunludur ve sürdürürler. Ancak varoluşları daralır. 17.yy'da Aydınlanma'ya katkı sağlayan İngiliz filozof John Locke, ortaya koyduğu ilkelerle Amerika'nın kurucularını oldukça etkilemiştir. Locke'a göre insan, yaşamını, özgürlüğünü ve mal varlığını diğer insanlardan gelebilecek zararlara karşı koruma hakkına sahip olmalıdır. Gelir sağlayan mal varlığı kavramlarının fikir çatışmasına sahne olmaya devam etmesi bana göre üzücüdür. Buna, özellikle kâr arayışının ahlâki olmadığı düşünülen toplumlarda rastlanır. Mülkiyet haklarının ana hedefi kâr aracı olarak kullanabilmek adına malvarlıklarının korunmasıdır. Mülkiyet edinmenin hırsızlık sayıldığı Marxist görüşlü bir toplumda bu hakların desteklenmeyeceği kesindir. Bu kavram, refahın işbölümü sayesinde birlikte yaratıldığı ve böylece toplu olarak paylaşıldığı varsayımı üzerine kuruludur. Dolayısıyla bireysel haklar toplumdan "çalınmış" anlamına gelmektedir. Böylesine bir anlayış Marx'tan öncesine dayanır ve köklerine birçok dinde rastlamak mümkündür.

Serbest piyasa ekonomilerinin etkin biçimde işleyebilmesi için şahsi mülkiyet edinme özgürlüğünün ve hakkının bir toplumun kültürü tarafından içselleştirilmesi gerekir. Batıda, mülkiyet haklarının ahlaki geçerliliği nüfusun tümü tarafından kabul edilmiştir veya en azından buna razı olunmuştur. Mülkiyete dair tutumlar kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu yüzden sosyalist ekonomilerin sözde kolektif haklarından piyasa ekonomisinin bireysel mülkiyet haklarına geçişin yavaş olması beklenir. Bir ulusun çocuklarına verdiği eğitimi değiştirmesi zordur ve etki etmesi uzun süreler alır.

Her demokrasi mülkiyet hakkını aynı şevkle korumaz. Örneğin, dünyanın en büyük demokrasisi olan Hindistan, ticari faaliyetlerini öyle bir düzenlemiştir ki bireysel malvarlığının serbestçe kullanılması ve elden çıkarılması çok güçtür. Hong Kong ilk yıllarında demokratik olmasa da, İngiliz kanunlarınca gözetilen bir haklar listesine sahipti. Benzer bir geçmişe sahip Singapur ise piyasa etkinliğinin yapıtaşlarından olan malvarlığı ve akit haklarını korurken, Batılı demokrasilerin diğer özelliklerinden yoksundur. Herşeye rağmen, basını özgür olan ve azınlık haklarının korunduğu demokrasiler, en etkin yönetim şeklidir. Mülkiyet haklarını geniş anlamda koruduklarından bu tarz demokrasiler, ekonomik krizlere sebep verecek olumsuz ortama

genellikle engel olur. Diğer yandan otoriter kapitalizm, mağdur vatandaşları kanun dışı yollara zorladığından, doğal olarak istikrarsızdır.

Mülkiyet hakları ve demokrasi üzerine tartışma süredursun, ekonomide Nobel ödülü sahibi Amartya Sen'in beni çok etkileyen bir gözlemini aktarmak isterim: "Dünyadaki kıtlıkların korkunç tarihine baktığımızda, basın özgürlüğüne sahip, bağımsız ve demokratik hiçbir ülkede önemli bir kıtlık yaşanmadığını görürüz. Bunun dışında bir istisna bulmamız imkansızdır." Kendi kendini sansürleme eğilimindeki otoriter rejimlerde sorunlar iş işten geçene kadar rapor edilmeden ve düzeltilmeden sürer gider.

Mülkiyet hakları, işletmelere yatırım için verilen teşviklerin yaratılmasından daha kapsamlı bir konudur. 2003 yılında beni ziyaret eden Peru'lu ekonomist Hernando de Soto'nun, dünyanın fakir kalmış bölgelerinde yaşam standartlarını yükseltmek için bazı önerileri vardı. Teklifi, aşırı yoksul gecekonduların, ev veya arsalarını satabilmeleri veya bankadan kredi almak için teminat gösterebilmeleri için gereken yasal düzenlemelerin yapılmasını öngürüyordu. Hesaplarına göre dünyada, kayıtdışı malların değeri 9 trilyon doları buluyordu. Gelişmekte olan ülkelerdeki siyasilerle görüşmeler yapmıştı ve fakir dünyanın arazi mülkiyeti konusuna yasal bir netlik kazandırmaya çalışıyordu. Hedefe ulaşma yolları netlik kazanmasa da Soto'nun amacı çok cazipti. Yine de bana göre hedeflerin önünde, aşılamayacak iki engel vardı. İlki, gelişmekte olan ülkelerde çoğu politikacı, bir çeşit kollektif mülkiyete inanmaktaydı. Belki de bundan önemlisi, gecekonduların satışına yasal yetki verilmesi politikacıların gücünü azaltacaktı. Yasallaştırma, gizli iktidarın gecekonduların alanlarının kamulaştırmasını engelleyecekti.

Hukukun üstünlüğü ve mülkiyet hakları, ekonomik büyüme ve refahın bana göre en önemli kurumsal yapıtaşlarıdır. Hukuk, ekonomik değişime sürekli olarak ayak uydurmaya çalışırken, mülkiyetin korunması her zaman hareketli bir hedef olmuştur. Farklı kültürlerin mülkün korunmasında farklı yaklaşımları olması şaşırtıcı değildir. Günümüzde mülk kavramı gittikçe fikir ve bilgi ile ilişkilendiğinden bu konu daha çok telaffuz edilmektedir. Bu konuya ilerleyen sayfalarda yer vereceğim.

Tarihe baktığımızda, yatırdıklarının karşılığını hemen almaya ve bunun için borçlanmaya istekli toplumların çoğu zaman enflasyon ve durgunlukla karşılaştığını görürüz. Bu tip toplumların ekonomileri, darphanede basılan parayla finanse edildiğinden daha fazla bütçe açığı verme eğilimindedir. Sonuçta, sürekli enflasyon durgunluğa yolaçar çünkü Merkez Bankaları bu koşullarda çoğunlukla küçülmeye zorlanır. Sonrasında süreç tekrar başa döner. Birçok Latin Amerika ülkesi bu "popülist" illete açıktır. Aslında buna, ABD bile tümüyle bağışık değildir.

Ekonomik başarının fazla tartışılmayan ancak çok önemli olan bir diğer makroekonomik belirleyicisi ise ekonominin esnekliği - yani şoklara direncidir. Esnekliğin ne kadar önemli olduğu 11 Eylül sonrası Amerikan ekonomisinin kısa sürede toparlanması ile daha iyi anlaşılmıştır. Dahası esneklik ve mülkiyet hakları birbiriyle ilişkilidir. Esnekliği sağlamak için rekabet piyasasının serbestçe ayarlanabilmesi gerekmektedir. Fiyatlandırma, borç alma ve piyasa üzerindeki kısıtlamalar büyümeyi yavaşlatır. Bunun tersi olan serbestleştirme ise "reform" ile giderek daha fazla özdeşleştirilmektedir.

Düzgün işleyen piyasa kapitalizmi için gereken diğer önemli kıstas yaşam standartlarının ve ekonomik büyümenin artışına katkı sağlayan güvendir. Yani, başkalarının sözüne güvenmek. Vatandaşlarının hakları ve sorumlulukları gözetilerek yönetilen özgür bir toplumda işlemlerin çoğu güvene dayalı olarak yapılır. Birbiriyle iş yapanlar çoğunlukla aslında birbirini tanımayan insanlardır. Finansal piyasalarda akitlerin çoğu öncelikle sözlüdür, genelde anlaşmalar sonradan kağıda dökülür. Örneğin, bir otomobil satıcısına veya bir eczacıya güvendiğimiz gibi ticaretle de karşımızdakinin kişisel çıkarlarına saygı duyarız. İçinde yaşadığımız kültürde birbirimize duyduğumuz güven olmasaydı ticari faaliyetlerin sayısal olarak hacmi çok küçük olurdu. Maddî servetin oluşturulması, risk almayı gerektirir. Aslında eylemlerimizin bize kazanç sağlayacağından emin olamayız ama ticaret yaptığımız kişilere olan güvenimiz arttıkça servetimiz de büyür. Güvene dayalı bir piyasada itibarın çok vazgeçilmez ekonomik bir değeri vardır. İşletme bilançosunda itibar, bir şirketin piyasa değerine önemli oranda katkıda bulunur. İtibar ve güven bana göre piyasa kapitalizminin olmazsa olmazlarından. En etkin yargı sistemi bile piyasadaki günlük faaliyetlerin sadece bir kısmıyla başa çıkabilir. Güven kaybolduğunda bir ulusun iş yapma kabiliyeti de hissedilir şekilde zayıflar. Her zaman dürüst olmayan işadamlarının piyasada yarattığı belirsizlik, kredi riskini doğurur ve reel faiz oranlarını yükseltir.

İş hayatımda, devlet düzenlemelerinin kişisel dürüstlüğün yerini tutamadığına tanık oldum. Aslına bakılırsa verilen kredinin teminatı olarak devlet güvencesi olması, tarafların dürüstlükleri sayesinde itibar kazanma ihtiyacına köstek olmaktadır. Devlet güvencesinin kişisel itibardan daha üstün olduğunu kabul etmek zor değildir ancak bu türden güvencelerin ne denli sorunlar teşkil ettiğine hepimiz tanık olduk. Dolandırıcılık ve borçların zamanında ödenmemesine karşı en etkili savunma, karşı tarafı yakından izlemektir.

Tıptan sonra, itibarın en yüksek erdem olarak piyasa yaptığı sektör bankacılıktır ama itibar, her sektör için gereklidir. Günümüzde neredeyse tüm profesyonel iş alanları bir takım düzenlemelere tabi olduğundan itibarın tek başına etkisini gözlemlemek daha zor hale gelmiştir. Ancak e-ticaret sektöründe bu hala yapılabilir. Mesela, Alibris adlı internet şirketi kullanılmış kitap alıcıları ve satıcıları arasında bir aracı şeklinde çalışmaktadır. Bu platformda müşterilerin kitap satıcılarını değerlendirmesine olanak tanınmıştır. Tesis edilen puanlama sistemi, müşterilerin alacakları kitabı hangi satıcıdan edineceklerine dair verecekleri kararlar üzerinde büyük rol oynamaktadır. Bu kamuya açık geri-veri sistemi bir bakıma satıcıları dürüst olmaya zorlamaktadır. Tabii ki hiç kimse müşteri kuşkuculuğuna başışık değildir. MB müdürüyken bile birçok bankacı meslektaşım doların güvenli bir yatırım aracı olup olmadığı hakkında beni sık sık sorgulamıştır.

Büyüme ve yaşam standardının iyileştirilmesi için gereken unsurların listesinden daha şaşırtıcı olanı bu listeye neyin girmeyeceğidir. Nasıl olur da petrol, gaz, bakır, demir gibi doğal kaynakların fazlalığı, bir ulusun üretimine ve zenginliğine belirgin bir katkı sağlamaz? İşin garip tarafı, çoğu analiz uzmanı özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal kaynak yataklarının yaşam standartlarını yükseltmek yerine düşürmeye eğilimli olduğu sonucuna varmıştır. Bu tehlike, "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılır. Bu terim ilk defa, 70'lerde Hollanda'da doğalgaz bulunmasının ardından üreticilerin geçirdiği sancılı dönemi nitelemek için kullanılmıştır. Hollanda Hastalığı, bir ihracat kalemine yönelik yabancı talebin artmasıyla ihracatı yapan ülkenin para biriminin değerlenmesidir. Kur artışı ülkenin diğer ihracat kalemlerindeki rekabet gücünün azalmasına yol açar. Uzmanlara göre bu durum Nijerya gibi petrol zengini ülkeler yerine, göreceli olarak kaynak fakiri Japonya ve Batı Avrupa'nın zenginleşmesinin nedenidir. Venezuela eski petrol bakanı Alfonso'nun 70'lerde öngördüğü şekilde OPEC ülkelerinin hiçbiri petrol ve türevlerinden elde ettikleri gelirleri başka alanlarda ilerlemek için kullanmayı becerememiştir. Kur değerini alt-üst etmenin dışında, doğal kaynak zenginliğinin genelde felç edici sosyal etkileri de olur. Emek harcanmadan kolay elde edilen zenginliğin üretkenliği düşürdüğüne sık sık tanık olunmuştur. Körfezdeki bazı petrol devletleri vatandaşlarına öyle olanaklar sunmuştur ki, yaradılışlarında çalışma isteği olmayanlar hiçbir zaman çalışmaz. Böylece göçmenler ve misafir işçiler normal kazançlarının çok üstünde rakamlara istihdam edilir. Bu durumun siyasi boyutu da vardır. Yönetim, gelirin bir kısmını halkı susturmak ve rejime karşı ayaklanmasını engellemek için kullanır.

İstatistiklere göre gelişmekte olan kaynak zengini ülkeler, kaynak fakiri ülkelere kıyasla GSYİH gelişimi açısından hayli başarısızdır. Sosyal göstergeler de ortalamasının altındadır. Hollanda Hastalığı gelişmekte olan ülkelerin başına daha büyük bir beladır, çünkü buna karşı kendilerini savunmaktan acizdirler. 1980'lerde İngiltere de olduğu gibi bu hastalık her yerde baş gösterebilir. Kuzey denizi petrolünde bu sıralarda elde edilen artış, ülkeyi petrol ithalatçısı olmaktan, petrol ihracatçısı olmaya dönüştürmüş; sterlin, dolar karşısında güçlenmiş ve bu nedenle İngiliz ihracat malları, rekabet gücünü geçici olarak kaybetmiştir. 70'lerin sonunda, 5 milyonun altındaki nüfusuyla Norveç, ufak ekonomisini Kuzey Denizi petrol patlamasından yalıtılabilmek için kron üzerindeki baskıyı azaltacak kapsamlı bir istikrar fonu oluşturmuştur. Komünizmin çöküşüyle Rusya da halen hafif dereceli de olsa Hollanda Hastalığı ile mücadele etmektedir.

====

Geçen 35 yılda ülkeler ekonomilerini serbestleştirmek ve kurallarının niteliğini iyileştirmek için uğraşırken kişi başına düşen küresel gelir istikrarlı biçimde artmıştır. Bu durum özellikle Berlin Duvarının yıkılmasını takiben piyasa kapitalizmini seçen ülkelerde belirgin olmuştur. Dünya Bankası verilerine göre günde 1\$'ın altında bir gelirle yaşamak zorunda olan insanların sayısı 1990'da 1 milyar 247 milyon iken bu rakam 2004'te 986 milyon kişiye gerilemiştir. Buna paralel olarak 1970'den beri küresel düzeyde çocuk ölümü oranı yarıdan fazla azalmış, okula kayıt olma ve okuma-yazma oranları yükselmiştir.

Küresel anlamda zenginlik artarken zenginliğin dağılımı ne yazık ki yeterince adil olmamıştır. Çin, Malezya, Güney Kore gibi Asya ülkelerinin ekonomik başarıları, Latin Amerika ülkelerindeki gelişmeler, refahı arttırmıştır. Öte yandan bir çok Afrika ülkesinde fakirlik oranı daha da büyük bir sorun haline gelmiştir.

Piyasa rekabetinin etkinliğini tanımlayan fikirler 18. yy'daki aydınlanma hareketi sırasında ortaya çıkmış ve o zamandan beri fazla değişmemiştir. Merkezi planlamanın 20 yy. sonunda çökmesinin ardından kapitalizm küreselleşmeyle birlikte hızla yayılmıştır. Elbette ekonomi uzmanlarının maddi refahı yükseltme hakkındaki kuramları evrim geçirmeye devam edecektir. Yine de, piyasa rekabetinin tarihçesine ve temsil ettiği olgu olan kapitalizme bakıldığında gelişmelerin bir bakıma Adam Smith'in fikirlerinin bir uzantısı olduğu görülebilir.

1723 doğumlu Smith, reform çağı etkilerinin hissedildiği bir dönemde yaşadı. Onun döneminde bireyler, Batı medeniyeti tarihinde ilk defa bağımsız hareket etme kavramıyla tanışmış; politik ve ekonomik özgürlük önem kazanmıştı. Oluşan bu yeni kavramlar özellikle Fransa, İskoçya ve İngiltere'de Aydınlanma Çağını başlattı. İnsanlar kendi kaderlerini çizebilecek duruma geldi. Bireylerin ve onların mal varlıklarını koruyacak kurallar getirilmiş; halk, üretmeye, ticaret yapmaya ve bu etkinliklerini geliştirmeye teşvik edilmişti. Piyasa güçleri, katı feodal ortaçağ geleneklerini temelden sarsmıştı. Aynı dönemlerde hız kazanan Sanayi Devrimi büyük değişimlere neden oluyordu. Yeni sanayicilerin çıkarları aristokratlarla çatışır hale gelmişti. Toprak sahipleri ve sömürgecileri koruyan *merkantilist* düşünce, ticaret karşısında gücünü kaybediyordu.

Tüm bu inanılmaz gelişmeler olurken Smith, şaşırtıcı bir netlikte ekonomik faaliyetin getirdiği karmaşayı tarif eden kavramsal prensipler belirlemiştir. Smith, henüz yeni bir kavram olan piyasa ekonomilerinin nasıl olması gerektiğine dair küresel bir bakış açısı getirmiştir. Bazı ülkelerin gelişip de bazılarının gelişmemesini açıklayan ilk kapsamlı incelemeyi sunmuştur. Makroekonomik düzeyde belki de en önemli soruyu *Ulusların Zenginliği* adlı başyapıtında ortaya atmıştır: Ekonomiler nasıl büyür? Ona göre bu sorunun cevabı: sermaye birikimi, serbest ticaret, "ayarında" devlet güvencesi ve ulusal refahı sağlayan temel hakların sağlanmasıdır. Bununla birlikte bireysel girişimciliğin önemini vurgulayan ilk kişidir. Ona göre, bir ulusun zenginliğini arttırmak için kanunlara uyan her kişiye kendi hedefleri doğrultusunda hareket etme özgürlüğü tanımak gerekir. Rekabet çok önemlidir çünkü uzmanlaşma ve iş bölümü ortamı yaratır. Böylece her birey daha üretken olmak için hırslanır. Üretim ne kadar artarsa refah da o kadar artar.

Smith aynı zamanda, günümüzde kolayca erişebildiğimiz verilerden yoksun bir konumda olmasına rağmen ticari kurumların işleyişi hakkında kapsamlı çıkarımlarda bulunmuştur. Geçen süre zarfında Smith'in ortaya attıkları hala geçerliliğini korumaktadır. Serbest piyasa faaliyetinin izin verildiği her uygarlık, ilk aşamada nüfusunu arttırmış, uzun zamanlar sonunda da yaşam kalitesini yükseltmiş ve nihayetinde ortalama yaşam süresini uzatmıştır. Daha uzun yaşamak, gelişmiş ülkelerde bireylerin uzun vadeli planlar yapmasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte kapitalizm hayat tarzlarını da değiştirmiştir. Tarih boyunca insanlar olacakların öngörülebildiği, durağan toplumlarda yaşamıştı. 12. yy'da yaşamış bir çiftçinin kısa ömrünün tamamını toprak ağasının tarlalarını işleyerek geçirmesi şaşırtıcı olmazdı. Bu durağanlık 16. ve 17. yy'da tarımsal yöntemlerin gelişmesi ve ticaretin sınırlarının feodal baskıyı aşmasıyla sona ermiştir.

Smith'e göre sadece daha çok çalışmak değil daha akılcı da çalışmak gerekiyordu. Aynı kitapta "herhangi bir ulusun toprağı, iklimi veya büyüklüğü ne olursa olsun orada yaşanan bolluk veya kıtlık işgücünün üretkenliğine bağlıdır" demiştir. Bu sözlerin üzerinden 200'ü aşkın yıl geçse de değişen çok birşey olmadığı söylenebilir. Smith ve takipçileri sayesinde *merkantilist* düşünce çökmüş ve ekonomik özgürlük yaygınlaşmıştır. Smith'in fikirleri, uygar ulusların tamamında ticari yaşamın yeniden şekillenmesine neden olmuştu ancak Smith'in ünü ve fikirlerine olan bağlılık, sanayileşmenin yayılmasıyla azalmıştır.

Buna rağmen Smith'in entellektüel yaklaşımı Karl Marx'ın ilgisini çekmişti. Marx'a göre Smith ve dönemin diğer ekonomistleri kapitalizmin temellerini ve işleyişini doğru tanımlamıştı ancak ona göre önemli bir şey unutulmuştu -kapitalizm sadece bir ara adımdı. Marx'a göre kapitalizm, proleterya devrimi ve komünizmin zaferi yolunda, yaşanması kaçınılmaz olan bir süreçten başka bir şey değildi. Onun takipçileri, dünya nüfusunun büyük bir bölümünü - bir süreliğine de olsa - kapitalizmden izole etmeyi başarmıştır. Marx'ın aksine 19. yy'ın sonlarında

ortaya çıkan Fabian sosyalistleri ise bir devrim peşinde değildi. Adını Romalı general Fabius'tan alan grup, kapitalizmi yok etmek yerine dizginlemek isteğindeydi. Onlara göre devletler halkın çıkarlarını, serbest piyasanın acımasız rekabetinden korumalıydı.

Fabian'lar modern sosyal demokrasinin temellerini atmıştır ve yarattıkları küresel etki en az Marx'ın ki kadar belirgin olmuştur. 19 ve 20. yy'larda kapitalizm, çalışana daha yüksek yaşam standartları sunsa da birçok insan, serbest pazar politikalarının Fabian yorumunu daha sindirilebilir ve komünizmin önüne geçebilmenin tek yolu olduğunu düşünmekteydi. Fabianlar İngiliz İşçi Partisinin kurulmasında rol oynamıştır. Fikirleri ise özellikle İngiliz sömürgelerinin bağımsızlık mücadelesinde öne çıkmış; örneğin dünyanın en büyük ülkelerinden biri olan Hindistan devletinin temellerini şekillendirmiştir.

Adam Smith'i ilk okuduğumda II. Dünya Savaşı yeni bitmişti ve onun kuramlarına pek önem verilmiyordu. Soğuk savaş süresince de her iki tarafın ekonomileri fazlasıyla devlet kontrolü altındaydı. 1960'larda tam da kariyerime başladığım yıllarda ise ekonomik düşünce yapısı tekrar Adam Smith'in lehine dönmeye başladı.

BÖLÜM 2 – KAPİTALİZMİN DEĞİŞİK ŞEKİLLERİ

Merkezi planlama ekonomik olarak geçerliliğini yitirse de, rakibi olan serbest piyasa kapitalizmi ve küreselleşme hakkındaki fikir çatışması hiç de biteceğe benzemiyor. On iki kuşaktır kapitalizm küresel çapta hayat standartlarını ve kalitesini yükseltmiştir. Fakirlik düşüşte, yaşam süresi artmaktadır; dünya nüfusu o zamandan beri 6 kat artmıştır. Ancak yine de kapitalizmin bazıları için kabul edilmesi zordur.

Sorun, kapitalizmi tanımlayan dinamiğin, yani acımasız piyasa rekabetinin insanlardaki istikrar arayışı ve önünü görme içgüdüleriyle çatışmasından kaynaklanır. Dahası kapitalizmden elde edilen kazançların adaletsiz dağıldığı yönündeki kanı hergeçen gün güçlenmektedir. Kapitalizmin en büyük gücü olan rekabetin herkeste tedirginlik yarattığını görmek zor değil. Bunların en başında kronikleşmiş iş kaybetme korkusu gelir. İkincisiyse mevcut düzen ve rahatından olma korkusudur.

Kapitalizm her bireyin içinde bir çekişme yaratır. Ya hırslı girişimci ya da, bilinçaltında daha az rekabet baskısı olan ve her katılımcının eşit gelir elde ettiği bir düzeni yeğleyen sıradan insan. Ekonomik gelişim için rekabet olması gerektiğini savunsam da bu sürecin her zaman hoşuma gittiğini söyleyemem. Kurduğum şirketten müşteri çalmaya çalışan rakipler hakkında asla olumlu düşünemedim, ancak rekabet edebilmek için gelişmeliydim. Daha iyi hizmet sunmalı, daha üretken olmalıydım. Tabii ki bunun faydalarını gördüm, müşterilerim daha iyi hizmet aldı ve eminim rakiplere de bir yararı olmuştur. Herhalde kapitalizmin derinliklerinde yatan mesaj şu: "yaratıcı yıkım" – eski teknolojileri ve yöntemleri yenileriyle değiştirmek. Üretimi ve ortalama yaşam kalitesini sürdürülebilir şekilde yükseltmenin tek yolu budur. Tarih boyunca gördüğümüz gibi petrol, altın veya herhangi başka bir doğal kaynak sahibi olmak tek başına ilerleme sağlamıyor.

Kapitalizmin başarılarını görmezden gelmek olanaksızdır. Piyasa ekonomileri yüzyıllardır etkin olmayı ve hazırlıksız olanı ayıklayıp, tüketici taleplerini ön gören, aynı zamanda işgücünü ve sermayesini en iyi değerlendireni ödüllendirmiştir. Yeni teknolojiler ise acımasız kapitalist süreci küresel bir boyuta taşımıştır.

Ekonomik gelişim uzun vadede ne yazık ki ne tatmin ne de mutluluk sağlayabilmekte. Eldeki kanıtlar yükselen gelirlerin mutluluğu arttırdığına işaret etse de bu sadece bir yere ve zamana kadar devam etmektedir. Refah yayıldıkça, bireyler kendi-özsayıları için elzem olan statülerinin rekabet veya değişim sonucu ellerinden alınabileceğine dair endişe duymaya başlar. Aslında mutluluk, bireyin kendini denk gördüğü ve hatta örnek aldığı kişilere kıyasla maddi anlamda ne durumda olduğu ile çok daha ilgilidir.

Yapılan araştırmalar insanların ne kadar harcıyıp ne kadar tasarruf yaptığını belirleyen unsurun gerçek alım gücü değil, gelir sıralamasındaki yerine, yani diğerlerine kıyasla olan kazancı olduğunu göstermiştir. Herkes kendini denk gördüğü kişilerin kazançlarına ve harcamalarına karşı rekabetçi bir hassasiyet duyar. Arkadaş olabilirler, ancak sıralamada birbirlerine rakiptirler. Bireyler, gelirlerinde ulusal ekonomideki büyümeye paralel bir iyileşme sağlandıkça belirgin şekilde daha mutlu ve rahat olmaktadır. Anketler zengin insanların daha az kazananlardan mutlu olduğunu göstermektedir. Ancak, insan psikolojisinde yükselen hayat

standartlarıyla ortaya çıkan aşırı mutluluk hali hiç de uzun ömürlü değildir. İnsanların doygunluk huzuru adına elde ettikleri herşey geçicidir.

İnsanların kapitalizme çelişkili yaklaşımı, çok değişik kapitallsit modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her bireyin kendine özgü fikirleri olsa da toplumun büyük kısmı tek bir bakış açısını benimser ve bu ulustan ulusa büyük farklılıklar gösterir. Kanaatimce bu durum insanların din, kültür ve tarih tarafından şekillendirilen bir topluluğa ait olma hissinden kaynaklanır ki bu da insanların bir lidere olan ihtiyacında yatar. Çoğu zaman insanlar kendilerini yetersiz hissedip bir büyüğüne akıl danışır. İnsan organizasyonlarının tamamı bu hiyerarşik düzen etrafında şekillenir. Bir toplumun ortak görüşü aslında onu yönetenlerin benimsediği görüştür.

Eğer mutluluk sadece maddi refaha bağlı olsaydı eminim ki kapitalizmin tüm türleri en dinamik ve üretken olan Amerikan modeline geçiş yapardı. Ancak bu unsur, özellikle de iş piyasasında aşırı strese neden olmaktadır. Gelişmiş ekonomilere kıyasla işini keybetme riski en yüksek ülke Amerika'dır. Piyasa ekonomileri kapitalizm skalasının neresinde durmak istediklerini seçmek durumunda kalmışlardır. Skalanın iki kutbunu temsil etmek için bir tarafta hızla değişen Silikon Vadisi ve diğer tarafta değişime direnen Venedik örnekleri kullanılabilir.

Bana göre, maddi zenginlik ile stresten uzak durma arasındaki seçim, toplumların tarihleri ve kültürleri ile ilintilidir. Bir ulusun yapıtaşları gelir düzeyini ciddi biçimde yükseltebilir. Örneğin başarılı olacağına inanmak, maddi refah açısından insanlara daima bir basamak olmuştur. Bu türden yaklaşımları olan toplumlar girişimcilere çok daha fazla özgürlük tanır. Deneyimlerime göre rekabetçi kapitalizm insanlarda iki nedenden ötürü çelişki yaratır. İlki, rekabet ve risk alma insanların uzak durmayı tercih ettiği strese neden olur. İkincisiye pek çok insanın zenginliğini arttırma konusunda ikileme düşmesidir. Bu ikilem, refah devletinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Sınırsız risk alabilmenin geliri ve zenginliği arttırdığı söylenir. Refah devletinin görevi risk alımını kanunlarla azaltmak ve bu riskleri alanların kazançlarını vergilerle küçültmektir. Sosyalizmin kökleri laik olsa da, politik gücü geçmişte sivil toplum üzerine kurulmuş dini baskıyla benzerlik gösterir – *fakirin sıkıntısını azaltmak*. Zenginliğin peşinde koşmak refah devletinin ortaya çıkmasından çok daha önceleri etik dışı kabul edilmişti. Günümüzde bile insanlar zenginliklerini arttırırken az da olsa suçluluk duyar; ancak bunun seviyesi ve risk almaya yönelik yaklaşımlar her yerde büyük farklılıklar gösterir. Örneğin ABD'lilerin %70'i serbest pazar ekonomisinin en iyi yol olduğuna inanırken, bu fikirde olan Fransızların oranı sadece %36'dır. Diğer yandan Fransızların %75'i devlet memuru olarak çalışmayı yeğlerken ABD'de böyle düşünenlerin oranı fazlasıyla düşüktür. Bu yaklaşım haliyle risk almaya yönelik toleransın da değişkenlik göstermesi anlamına gelir. Tabii ki risk ve büyüme her zaman doğru orantılı değildir. Riskten söz ederken kast ettiğim, üzerine rasyonel şekilde düşünülmüş tüm iş kararlarıdır. Ülkeleri birbirinden bu kadar farklı yapan ve değişik kapitalist sistemlerin oluşmasına yön veren dinamik, bana göre toplumların risk alma istekleridir. Riskten kaçınma nasıl olursa olsun ortaya çıkan sonucu etkilemez.

Rekabetçi ortamı sınırlayacak başka unsurlar da vardır. Siyasi olarak gündemi işgal edenlerden biriye "ulusal değerleri" değişimin yıkıcı etkilerine, daha da kötüsü yabancıların eline düşmesinden korumaktır. Nasıl algılandığı kültürler arasında büyük farklılıklar gösteren bu yaklaşım uluslararası rekabeti kısıtlar. Güncel örneklerden bazıları Suez Company'nin İtalyanlar tarafından alımının Fransız hükümetince engellemesi; Çin devlet sermayeli petrol şirketi CNOOC'un ABD'li UNOCAL şirketini almak için verdiği teklifin Washington'dan geri dönmesidir.

Devletlerin kendi rekabetçi piyasa ortamlarına müdahale ettiği daha kötü örnekler de bulmak haliyle mümkündür. Örneğin politikacıların siyasi destek karşılığında özel sektörün önde gelenlerine bazı ayrıcalıklar tanıması. En kötülerini Suharto yönetimindeki Endonezya, Sovyetlerin çöküşü ardından Rusya ve PRI partisi iktidarı yıllarında Meksika olmuştur. Verilen destek karşılığında şirketlere belli pazarlarda tekelleşme, devlet ihalelerinde kayırma gibi olanaklar sunulur. Bu ve benzeri yolsuzluk faaliyetleri sermayenin yanlış kullanılmasına ve yaşam standartlarının düşmesine neden olur.

1930 sonrasında, özel sektörde devlet müdahalesi ne kadar etkin olsa da bazı ülkeler yolsuzluktan uzak durabilmiştir. Başta Finlandiya, İsveç, Danimarka, Yeni Zelanda ve Singapur sayılabilir. Elbette yolsuzluğa olan eğilim kültürle de çok yakından ilgilidir ve her ülkede belirleyici unsurların başında gelir. kültürün ekonomik faaliyetlere olan etkisini genel anlamda sayısallaştırmak ne kadar güç olsa da IMF ve Dünya Bankasının önderliğinde hazırlanan ve

dünyanın 161 ülkesini kapsayan "Ekonomik Özgürlük Endeksi" bu alanda değerli bir kaynaktır. Mülkiyet hakları, işyeri açma-kapama kolaylığı, uluslararası ticarete açıklık gibi kriterlerin değerlendirildiği çalışmada 2007 yılının büyük ekonomileri arasında en "özgür" ABD çıkmıştır. Artık anti-demokratik Çin'in bir parçası olan Hong Kong'un da listenin üst sıralarında olması ilginçtir. Önde gelen 7 ekonominin (ABD, Hong Kong, Büyük Britanya, Avustralya, Singapur, Yeni Zelanda ve İrlanda) hepsinin köklerinde İngiliz Aydınlanması ve Adam Smith'in anavatanı olan Britanya'nın olması dikkat çekicidir. Ekonomik başarının anahtarı elbette İngiliz kökenli olmaktan geçmez. Eski bir İngiliz sömürgesi olan Zimbabwe listenin neredeyse en sonundadır.

II. Dünya Savaşından sonra, fakat kürselleşme dünyayı ele geçirmeden önce, hükümetler sosyal güvenlik ağları ve halklarını "değişimin yıkıcılığından" korumaya yönelik önlemler almışlardır. Başta ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerde sosyal güvence, sağlık hizmetleri, işsizlik sigortası gibi kavramlar bu dönemlerde kendine yer edinmeye başladı. Savaşın etkilerini haliyle daha yakından hisseden Avrupa, ABD'ye kıyasla daha kapsamlı güvenlik ağları oluşturdu – bu yüzden Avrupa ekonomileri yapısal olarak günümüzde bile ABD'ye kıyasla daha katıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizme olan ilgi ve ona duyulan güven en düşük düzeydeydi. Avrupa'nın tamamı değişik şekillerde sosyalizmi benimsemişti. Bu süre zarfında sosyalist ve komünistlerin Avrupa parlamentolarındaki yeri oldukça güçlüydü. 1945 seçimlerinde Fransa'nın %25'i komünistlere oy vermişti. Büyük Britanya, İşçi partisinin uygulamaya aldığı planlı ekonomiye kaymıştı. Savaş sonrasında Avrupa ve Japonya adeta yerlebir olmuştu ve ABD'de bile ekonomik büyümeyi öngören pek az insan vardı.

Avrupa'nın yeniden inşası için uygulamaya konan Marshall Planı yardım sağlasa da kapsamı çok sınırlı olmuştur. Bana göre, Batı Avrupa'nın savaş sonrası iyileşmesinde en büyük rol Federal Almanya Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard'ın 1948'de ürün ve finans piyasalarını serbestleştirmesidir. Bu karar Batı Almanya doğal olarak bölgenin baskın ekonomik gücü haline getirecekti.

Avrupa'da yıllar içinde devlet yönetimindeki ekonomik planlama mekanizmasının katılığına karşı inançsızlık hakim olmaya başladı. Tüm Avrupa ekonomileri farklı zaman dilimlerinde ve farklı oranlarda da olsa serbest piyasa kapitalizmine doğru kaymaya başladı.

Büyük Britanya sosyalist istikametinden periyodik döviz kuru krizlerinin rekabet güçlerini azaltması sonucu ayrıldı. Margaret Thatcher Britanya'yı kapitalizme doğru yönlendirdi. Başta madenciler olmak üzere aşırı güçlenmiş sendika ve çalışan birliklerinin etkinliğini önemli oranda azalttı. Kömür kıtlığı gibi beklenen sıkıntıların yaşanmaması halkın Thatcher'ın fikirlerine inanmasına ve onu art arda 3 kez seçmesine neden oldu. İstikamet, Gordon Brown ve Tony Blair'in 1994'te İşçi Partisinin başına gelmesiyle de değişmedi. İşçi Partisinin savaş sonrası benimsediği sosyalist inançlar yerini küreselleşmeyi ve serbest pazar ekonomilerini benimseyen bir bakış açısına bırakmıştı. 1997'de seçildiklerinde Brown ve Blair çok daha merkezi bir İşçi Partisinin başındaydı ve Thatcher'ın Britanya'nın ürün ve işçi pazarına getirdiği köklü değişiklikleri benimsemişlerdi. 21. yy'da Britanya'da sosyalizmden geriye çok birşey kalmadı. Fabian sosyalizmi Britanya sosyal güvenlik ağında hala etkin olsa da bana göre çok sulandırılmış bir halde süregelmekte. Thatcher ve "Yeni İşçi Partisi"nin başlattığı serbest pazar hareketi bu ülkenin GSYİH geliştirici reformlarını sürdüreceğini işaret etmekte.

Almanya'nın yerlebir olmuş altyapısını tekrar inşa etmek ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmak ihtiyacı bu ülkenin GSYİH'sını savaşta yenilgisine rağmen çok yükseltmiştir. Almanya'nın hiç beklenmedik "ekonomik mucizesi" Federal Cumhuriyeti sadece 40 yıl içinde dünyanın önde gelen ekonomik güçlerinden biri yapmıştır. Almanya bu sayede 1950-1973 arasındaki işsizlik seviyelerini akıllara durgunluk veren yıllık %6 seviyesinde tutabilmiştir. 1950'lilerin sonunda ABD ekonomisi üzerine öngörüler yapmaya başladığımda, Avrupa'yı ABD mallarını alan, ABD yardımlarıyla ayakta kalan bir pazar grubu olarak algılıyordum, rekabetten söz etmek mümkün değildi. Fakat Avrupa bir kaç on yıl içinde küçümsenemeyecek bir rakip halini almıştı.

Savaş sonrası Amerikan endüstri ve ticareti onu yaratan küçük çiftlik yapısıyla örtüşür şekilde büyük olma anlayışına uzaktı. Kurumsal şirketler neredeyse hiçbir zaman banka kredilerinden faydalanmazdı. Devlet sermayeli bir kurumun özel sektörle rekabet halinde olması görülen bir şey değildi. ABD'nin bu anti-büyüklik geleneği Almanya'dan ve genel olarak Avrupa'dan çok farklıydı. Savaş sonrası Avrupa, devlet sermayeli şirketlere kucak açtı ve büyük çaplı sanayi sendikalarının oluşumuna ve bunların işçi maaşlarının pazarlığında söz sahibi olmasına olanak

tanıdı. Büyük şirketler ve sendikalar ekonomiyi kontrol eder hale geldi. Bu büyüklük anlayışının temelleri kısmen de olsa 19. yy askeri ihtiyaçlarında yatmaktadır.

II. Dünya Savaşının ardından Avrupa'da yaşanan "yaratıcı yıkım" daha çok "yaratıcı" olarak tanımlanabilir. 1970'ler boyunca kapitalist sürecin yarattığı stres ve ekonomik güvenlik ağına olan ihtiyaç önemsiz düzeylerde seyretmiştir. Alman işletmeleri ekonomik sınırlamalar ve kültürel çıkmazlara rağmen hızla büyümüş ve güçlenmiştir.

1970'lerin sonuna gelindiğinde ise Alman mucizesi güç kaybetmeye başlamıştı. Savaş sonrası başlayan yeniden yapılanma süreci tamamlanmaya başlamıştı. Talep düştükçe ekonomik büyüme ivme kaybetti. Savaştan beri uykuda olan "yaratıcı yıkım" tekrar hortladı. Şirketler ve çalışanları bu baskıyı hisseder hale geldi.

İş gücünü korumak adına savaş sonrası yürürlüğe giren kanunlara bu dönemde çok az ihtiyaç duyulmuştu. Ekonominin hızla büyüdüğü yıllarda bırakın işten çıkarmayı yeterli işgücü bulmak bir zorluk teşkil ediyordu. Şimdi dengeler değişiyordu ve istihdamın bedeli işverenler üzerinde baskı oluşturdu. Batı Almanya'da 1970'lerde %0.4 olan işsizlik oranı 1985'te %7'ye, 2005'te %9'a yükseldi. Küresel değişimler Alman ihracatına yaradığından bu oran 2007'de %6.4'e düşmüştür. Ancak yüksek işsizlik ve üretim veriminde düşüş gibi çözüme ulaşmamış sorunlar hala bulunmakta. Bir işçiyi işten çıkarmanın bedeli, yeni istihdama büyük bir engel teşkil etmekte.

Daha genel bir açıdan bakacak olursak OECD'ye göre Batı Avrupa'daki işsizliğin arkasında işçi tazminatında işverene uygulanan yüksek vergiler ve işsizlik sigortası gelmekte. IMF ise, ABD'nin ardından gelen Avrupa'nın yeni teknolojileri benimsemekte geç kaldığı görüşünde. IMF'ye göre çözüm, Avrupa'nın rekabete getirdiği engelleri azaltmasında yatmakta.

Fransa, bireysellik anlayışının ve tarihçesinin bilinçli şekilde ekonomilerini yönlendirmesi açısından farklı bir konumdadır. Fransızların çoğu kapitalist ekonomilerin işlemesine olanak veren pazar rekabetini reddeder. Onlara göre bu uygarca değildir. Öte yandan herhangi başka bir gelişmiş ülke gibi kapitalizmin temelleri olan hukukun üstünlüğü ve özellikle mülkiyet haklarına çok önem verir. Fikir çatışması Fransız ekonomisinin günlük işleyişinde kendini gösterir. Fransızlar serbest piyasalardan ve küreselleşmeden açıkça uzak durur. Ancak Fransa'nın uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren ve de çok başarılı olan pek çok şirketi bulunmaktadır. Almanya'yı da yanına alarak Fransa aynı zamanda Avrupa serbest ticaret bölgesinin kurulmasında önemli görevler üstlenmiştir. Buna karşılık yeni AB anayasasının referandumunda "hayır" oyunu kullanmaktan çekinmemiştir.

Fransa özel sektöründe sendika gücü daha az olsa da ulusal toplu pazarlık anlaşmaları tüm işverenler üzerinde etkili olmaktadır. Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da işten çıkarma güçlüğü yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına köstek olmaktadır. İstihdam yaratmanın işverenler üzerindeki yükü Fransız hükümetlerinin düzenli aralıklarla mütevazı ve sınırlı reformlar yapmasını gerektirir ancak bunlar muhalefetin meydanlara dökülmesiyle çoğu zaman sonuçsuz kalır. Fransa'nın ekonomisi hakkında olumlu düşünmek kolay değildir. IMF'ye göre kişi başına gelir sıralamasında Fransa 1980'de 11. sıradayken 2005'te 18. sıraya gerilemiş, işsizlik oranı %8'lere ulaşmıştır. Buna karşın Fransızların özgürlük ve ulusalcılık anlayışı o kadar yerleşiktir ki köşeye sıkıştıklarında tekrar tek vücut olup küresel çapta üretken olabilmektedirler. Buna göre dışardan çok korumacı görünse de Sarkozy'nin seçilmesi Fransa için bir umuttur. Buluşmalarımızdan birinde bana ABD'nin esneklik modeline hayranlığını dile getirmiştir. Küresel çapta rekabetçi pazarların yaptırımları, yeni başkanını öyle davranmaya zaten zorlayacaktır. Kültür ve ekonomik refah, mutlaka çatışmaya devam edecektir.

Ortak tarih ve kültür, **AB** ekonomisinin sürekliliğini temin etmede yeterli olamaz. Bunun farkında olan Avrupa Komisyonu daha rekabetçi bir yapının gerekliliğini kabul etmiştir. Küresel ekonomide yaşanan patlama büyüme sağlasa da alınan önlemler henüz tam başarı getirmemiştir. Ancak, son bölümde anlatacağım nedenlerden ötürü dünya çapında büyüme yavaşlayacak ve bu sorunlara çözüm getirilmediği takdirde AB'nin kültürle güdülen yapısal ekonomik sorunları devam edecektir.

Japonya büyük sanayi ekonomileri arasında belki de en tekdüze olanıdır. Göçmen Kanunları, Japon olmayanları uzak tutarken sistem genel kurallara uyulmasını teşvik eder. Japonlar değişimin tetiklediği büyük çaplı istihdam kaybına hoş bakmaz. Buna karşılık II Dünya Savaşı sonundan 1989 yılına kadar Japonya, çok istikrarlı bir değişimle dünyanın en başarılı kapitalist

ekonomilerinden birini yaratabilmiştir. Almanya'da olduğu gibi savaş sonrası yeniden yapılanma, işsizlik kavramını ortadan kaldırmıştı ve sonrasında bile işten çıkarma olgusu çok nadirdi. Japonya, ömür boyu iş sahibi olma garantisi sunabilen bir ülke olarak ün yaptı.

Özellikle mülk çok değerlenmişti. Örneğin gayrimenkul uzmanlarına göre, Japonya Kraliyet Sarayının durduğu arsa 1989'da Kaliforniya eyaletindeki tüm arsalardan daha değerliydi. Ancak 1990'da borsa ve gayrimenkul piyasasının çöküşü, ülke için büyük bir sorun haline geldi. Japon bankaları gayrimenkul teminatı karşılığında kredi veriyordu. Gayrimenkul değerleri dibe vurduğunda bankaların teminatları da değerini yitirdi. Ancak Batı'nın aksine Japonlar, kredileri geri çekeceğine beklemeyi seçti. Piyasanın tekrar dengelenmesi, uzun zaman aldı ve sayısız miktarda şirketin devlet tarafından kurtarılmasını gerektirdi. Sonunda gayrimenkul fiyatları dengelendi ve bankalar normal kredi işlemlerine devam edebildi. Japonya burada diğer kapitalist ülkelerden çok farklı hareket etmiştir. Japonların itibar kaybetmeye ne kadar tahammülsüz olduğunu görmek benim için dönüm noktası oldu. 2000'de Japon Maliye Bakanı Miyazawa ile buluştuğumda Japon bankalarının bulunduğu durumu derinlemesine inceleyen bir sunum yaptım. ABD'nin uygulamış olduğu (1) başarısız olan birikim ve kredilendirme sanayisinin iflası, (2) mal varlıklarını tasfiye etme ve (3) gayrimenkul pazarını yeniden canlandıracak şekilde tüm mal varlıklarını indirimli fiyatlarla elden çıkarmanın Japonya'nın bulunduğu durumla örtüştüğünü ve bunun iyi bir fikir olabileceğini ilettim. Bakan, analizin doğru ancak çözümün Japonlara aykırı olduğunu belirtti. Müttemerrit borçluları iflasa sürüklemek, banka teminatlarını tasfiye etmek ve de insanları işten çıkarmak söz konusu olamazdı. Japonlar için itibar kaybetmek bir seçenek değildi.

Amerika'da uygulanan stratejinin Japonya'da benimsenmesi halinde, toparlanma sürecinin daha hızlı olacağına olan inancım hala değişmedi. Fakat bu olayda Japonları tekrar ayaklandıran unsur ekonomik değil tamamen kültürel. Bu ülke itibar kaybedeceğine, inanılmaz ekonomik kayıpları göze alıp durağanlığa boyun eğmişti. Böyle bir şeyin ABD'de olması düşünülemezdi bile.

Son olarak **Avustralya** ve **Yeni Zelanda** örneklerine de kısaca yer vermek gerektiği görüşündeyim. Piyasaları serbestleştirmenin; başta Çin olmak üzere Asya ülkeleriyle ikili ilişkileri kademeli olarak geliştirmenin, rekabet ortamının durağanlaşmaya yüz tuttuğu ülke ekonomilerini nasıl canlandırdığına dair iyi birer örnektir.

Avustralya İşçi Partisinin 1980'de başlattığı önemli fakat acılı reformlar özellikle işgücü alanında rekabeti felç eden kanunları yumuşatmayı hedeflemiştir. Gümrük vergisi oranları belirgin şekilde düşürülmüş, para birimi serbest piyasada dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu reformlar ekonominin tamamen yeniden şekillenmesine önayak olmuştur. 1991'de başlayan büyüme 2006'ya kadar aralıksız devam ederek reel kişi başı geliri %40 oranında arttırmıştır. Yeni Zelanda'da benzer bir tarihe sahiptir.

Bu bölümde, gelişmiş piyasa ekonomilerinde farklı kapitalist uygulamaların nasıl ortaya çıktığını özetlemeye çalıştım. Ancak geriye üç önemli ulus daha kalmakta ki bunları basit bir "rekabete karşı sosyal güvenlik ağı kısıtlaması" kapsamında değerlendirmek olanaklı değildir. Bu uluslar Çin, Rusya ve Hindistan'dır. Hepsi bir noktaya kadar piyasa kurallarına riayet etse de bunları saptırma eğilimindedirler. İşte bu yüzden bu ülkeler hakkında bir öngöründe bulunmak veya onları sınıflandırmak oldukça zordur. Çin gittikçe daha kapitalist hale gelirken mülkiyet hakkı ilgili kanunları giderek bir formalite halini almaktadır. Rusya'da kurallar olsa da, siyasi yaklaşımlar ne kadar etkili olduklarını dikte eder. Hindistan'da ise mülkiyet haklarının bağlayıcılığı yabancı yatırımcıya güven aşılacak kadar değildir. Bu üç ülke dünya nüfusunun %40'ını barındırırken dünya GSYİH'sinin sadece %25'ini yaratmaktadır. Bu ülkelerin benimseyeceği istikametler geleceği şekillendirecektir.

BÖLÜM 3 - YOL AYRIMINDA ÇİN

Çin'deki büyük değişim süreci Deng'in 1978'de çiftçiler üzerindeki katı idari kontrolleri yumuşatmasıyla başlar. Yeni kurallar çiftçilere ürettikleri malların büyük bölümünü diledikleri gibi değerlendirme özgürlüğü tanıdı. Ortaya çıkan sonuçlar akıl almaz boyutlardaydı. Tarımsal üretim katlanarak büyüdü ve tarımsal ürün pazarında denetimlerin gevşemesine yol açtı. Kırsalda elde edilen başarı sanayi alanında da reformların önünü açtı. Bu alanda da sınırlamaların azalması beklenin çok üstünde bir büyümeye neden oldu. Komünizmi

savunalar bu yeni modele asla "kapitalizm" diyemezdi. Kılıfına uydurmak için "pazar sosyalizmi" veya Deng'in tabiriyle "Çin özelliklerini yansıtan sosyalizm" gibi terimler kullanıldı. Çin'li liderler sosyalist ekonominin tezatlarını ve sınırlamalarını fark etmeyecek kadar kıt görüşlü olamazdı - aksi halde bunlar nasıl olabilirdi ki? Çin kapitalizm yolunda karşı koyamayacağı şekilde ilerlerken ekonomik büyüme o kadar can alıcı olmuştur ki geçmiş yılların tartışmaları bile önemini yitirdi.

Bugün Çin, alım gücü paritesine göre ABD'den sonra ikinci büyük ekonomi mertebesine ulaştı. Bununla birlikte dünyanın en büyük emtia tüketicisi, ikinci en büyük petrol tüketicisi, en büyük çelik üreticisi ve yıllık 7 milyon motorlu araç üreten bir ülke halini almıştır.

Kolektif çiftlik anlayışını geride bırakalı henüz az bir süre olsa da mülkiyet hakkı kavramı ülkede belli bir oranda yer etmiştir. Aksi halde bu kadar yabancı yatırım çekme potansiyeli yaratılamazdı. Çin yönetimi vatandaşına gayrimenkul alıp satma ve dolayısıyla bunu bir teminat olarak gösterebilme hakkını tanımıştır. Kongreden geçen son kanunla birlikte şahısların mülkleri devlet mülkleriyle eşit derecede koruma altına alınmıştır. Buna karşın mülk edinme hakkı gelişmiş ülkelere kıyasla halen bir hayli geridedir. Mülkiyet hakkı sadece yazılı bir kanuna değil aynı zamanda kanunu işlevselleştirecek denetim yapısına da sahip olmalıdır ki Çin burada zayıf kalmaktadır. Özellikle telif haklarında inanılmaz ihlallere tanık olunmaktadır.

Bunlara rağmen Çin 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine kabul edilmiştir. Çin'in bu rekabetçi ticaret ortamına girmesini hep desteklemiştir. Ülkenin küresel ticaret sistemine dahil olmasını Çin vatandaşının hayat standartlarını yükselteceği gibi ABD işletmelerine yeni bir pazar yaratacağı kanısındaydım. Çin'in küresel finans kurumlarına dahil olması başka yararlar da sağlamıştır. Çin'de olup bitenlerden haberdar olmanın yanında Çin'in yaşadığı deneyimler gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için yararlı olmuştur. Kısa bir süre öncesine kadar merkezi planlamanın izolasyonu altında olan bu halk birden küresel mali sistemleri işleten kilit oyuncularından biri haline gelmiştir.

1994'te Tiananmen Meydanında durduğumda Çin'in modernliğe olan geçişinin ne kadar hızlı ve son yıllarda da ne kadar başarılı olduğunu düşünmekten kendimi alamadım. Marxist doktrinle yoğrulmuş 1.3 milyar insan nasıl bu kadar çabuk değişim geçirebilirdi? Zamanında Komünist Parti devrimle, tüm nüfusuna adalet ve maddi refah sağlama felsefesiyle başa geldi. Ancak maddi refah insanların peşinde olduğu birçok unsurdan sadece biridir ve tek başına otoriter bir rejimi devam ettirecek etkinliğe sahip değildir. Son 25 yılda insanların sisteme cezbeden hayat standartlarındaki iyileşmedir. Çin yönetimi buna rağmen, son zamanlarda nerdeyse herkesin gerçekliğini kabul ettiği bir konuyu görmezden gelmekte ısrarcı olmuştur: Dehasına rağmen Marx, insanların başarılı bir şekilde değer yaratmak için organize olma yöntemindeki analizinde hatalıydı. Kolektif mülkiyet uygulaması başarısız olmuştur.

Marx'ın ekonomik kuramının başarısızlığı üzerine Batıdaki sosyalistler üretimin devlet tekelinde olma gerekliliği olmayan bir sosyalizm modeli geliştirmiştir. Bazıları sosyal refahı sağlayabilmek adına devletin sahip olması yerine sadece denetim ve düzenleme anlamında faaliyet göstermeye başlamıştır. Diğer tarafta Deng, Komünist ideolojiyi bir kenara koyup Parti'sinin meşruluğunu bir milyardan fazla insanın maddi gereksinimlerini karşılayabilme yeteneği üzerine kurmuştur. Bu yaklaşımın yarattığı devinim süreci reel kişi başı GSYİH'nın - akıllara durgunluk verecek - sekiz kat artmasına, çocuk ölümlerinin azalmasına ve yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur. Ancak Parti'deki pek çok kişinin korktuğu gibi, devlet kontrolünün yerini pazar fiyatlandırmasının almasıyla Parti siyasi anlamda zayıflamıştır.

Özellikle de yürürlüğe konan eğitim reformlarıyla birlikte Çin, çok daha az otoriter bir rejim olma yolunda ilerliyor ki Parti üyelerinin bundan habersiz olmasına olanak vermiyorum. Son seçilen başkan, bir öncekine kıyasla giderek daha az siyasi güce sahip olmakta. Bu yolun sonunda Batı Avrupa'daki demokratik refah devleti modeli yatmaktadır. Bu yolda Çin'in "gelişmiş ekonomi" mertebesine ulaşması önünde elbette sayısız engel bulunmakta. Bunların başında: eski zihniyetli denetim sistemi; artan refahtan kırsal kesimin mahrum bırakılması ve ülke içinde uygulanan göç yasağı; Sovyet modeliyle işleyen devlet daireleri; hantal ve verimsiz devlet şirketleri, bu şirketlere hizmet ederek debelenen bankacılık sistemi; modern finansal ve muhasebe bilgisine sahip işgücü eksikliği; yolsuzluk; ve de siyasi özgürlüğün olmaması gelir. Bunun yanında sanayi patlamasıyla ortaya çıkan ve yaşam kalitesini tehdit eder hale gelen çevre kirliliği unsurunu unutmamak gerekir. Ekonominin önemli bir bölümünü serbest pazara açsa da Çin hala merkezi yönetimden yadigar idari kontrol mekanizmalarıyla boğuşmaktadır.

Bunun sonucunda ekonomi hala birhayli katıdır ve bana göre ABD'nin yaşadığı 11 Eylül benzeri bir sarsıntıyı emebilecek kapasitede değildir.

Sonuçta Komünist Parti çok temel seçimler yapmak durumundadır. Şu anda gittiği yol Parti'nin felsefi köklerini terk etmesine ve daha resmi bir şekilde bir çeşit piyasa kapitalizmi benimsemesine neden olacaktır. Peki ondan sonra, dağılan Sovyet bloğu ülkelerinde olduğu gibi bir çeşit sosyalist demokratik partiye mi dönüşecek? Siyasi çokseslilik mi benimsenecek yoksa Parti, reformları rafa kaldırıp katı merkezi yönetim rejiminde ısrar mı edecek?

Çin Komünist Partisi'nin en azından bir süre daha otoriter, yarı-kapitalist ve kısmen de refah getiren bir rejimi sürdürebileceğine inanıyorum. Ancak demokratik sürecin güvenliği olmadan böyle bir rejimin başarısı ne kadar sürebilir? Bu seçimler sadece Çin'i değil tüm dünyayı etkileyecektir.

BÖLÜM 4 - KAPLANLAR VE FİL

Çin kendini yeniden yaratmadan önce, Asya Kaplanları olarak tabir edilen ülkeler Çin'in ilerlemeyi seçtiği yolda ilerlemiş ve sistemi kusursuz hale getirmişlerdi. Çin'in ihracat odaklı büyümesi özellikle **Hong Kong, Tayvan, G. Kore** ve **Singapur'un** istikametiyle benzerlik göstermiştir. Model basit ve etkilidir. Gelişmekte olan ülke, ekonomisinin bir kısmını veya tamamını yabancı yatırıma açarak kısmen eğitilmiş, düşük ücretli işgücünü istihdam etmeleri için yabancı sermayedara kullanır. Bu modelin işlemesi için yatırımcının kazançlardan alacağı pay garanti altında olmalıdır. Bu, gelişmekte olan ülkenin mülkiyet haklarına belli bir oranda saygı göstermesini gerektirir.

II. Dünya Savaşından sonra ABD komünizmi bastırmak adına giriştiği iki savaştan yenik ayrılmıştır. Bunlardan ilki Kuzey Koreye 1950'de akın eden Çin askerleri karşısındaki çekilme, diğeri ise 1975'te Vietnamı terk etmeleridir. Çatışma kaybedilmiş olsa bile ABD'nin kapitalist fikirleri ABD silahından daha etkili olmuştur. Hem Çin, hem de Vietnam sessiz bir şekilde kapitalizmin sağladığı ekonomik özgürlük için merkezi planlamadan giderek uzaklaşmaktadır.

Savaşlarının yarattığı yıkım göz önüne alındığında, bölgedeki ekonomik gelişim başlarda çok yavaş oldu. O zamanlarda serbest piyasa ekonomisine henüz geçmemişlerdi. Merkezi planlama ve kamu şirketleri hakimdi. Bu otoriter hükümetlerin liderleri, can çekişen ekonomilerini canlandırmak adına birtakım adımlar attı. Kore, Japonya'yı örnek alarak büyük şirketlere özel izinler tanıdı. Büyük kamu şirketlerine sahip Tayvan'da yerel sanayi de koruma altındaydı. Kapsamlı sübvansiyonlar ve korumacı politikalar sayesinde bu ülkelerdeki belirli sanayi kolları 70'ler boyunca ihracat hacmini yükseltmeye başladı. Ülke halklarının yaşam standartlarında artış kaydedildi. Merkezi yönetim altındaki ekonomilerin tartışılmaz verimsizliğine rağmen, bu yolu benimseyen çoğu ülke gelişti. Bununla birlikte, esnek olmayan ve önemli ölçüde müdahale edilen ekonomilerin ancak bir yere kadar ilerleyebileceğinin farkına varan siyasetçiler, dış dicaretin önündeki engelleri birer birer kaldırmaya başladı. Verimlilik arttıran teknolojiler ve düşük işçi ücretleri, yatırım geri dönüşünün hızlanmasına ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan söz verdikleri ihracat rakamlarına ulaşmak için çalışanlarına daha yüksek maaşlar vermiş, iç pazara hizmet eden şirketler de kendi işgücünü kaybetmemek için benzer bir yöntem uygulamıştır. Sonuçta çalışanların gelirlerinde ve hayat standartlarında artış kaydedilmiştir.

Daha rekabetçi işgücü piyasaları ve daha yüksek maaşlar, işgücü gerektiren mal üretiminin daha ucuz olan Asya, Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerine kaymasına neden olsa da Kaplanlar, eğitime önem vermiş, dolayısıyla daha karmaşık/teknolojik ürünlere odaklanma olanakları olmuştur. Sermaye ve nitelikli işgücü, bazı Kaplanların kısa sayılabilecek sürelerde gelişmiş ekonomi seviyesine ulaşmasına neden olmuştur.

Peki bu gelişmeler ABD ve Avrupa için birer kayıp mıdır? Hayır çünkü, ticaretin yayılımı denkleminde sıfır yoktur. Başta iletişim ve lojistik olmak üzere, küresel ticaretin önündeki engeller kalktıkça üretim Doğu Asya ve Latin Amerikaya kaymıştır, fakat ABD ve diğer gelişmiş ülkeler bu sayede katma değeri çok daha yüksek ürün ve hizmetler sunacak gelişmeyi sağlayabilmiştir.

Doğu Asya ekonomileri son 50 yılda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak ilerleme özellikle de son yıllardaki hızını koruyabilecek mi? Bölge ekonomisi 1997'dekine benzer bir krizle dibe vurabilir mi? Bence bu boyutta bir kriz artık olanaksız. Krizden bu yana, Asya ülkeleri döviz

rezervi sorunlarını giderip para birimlerini dolara endekslemekten vazgeçmiştir. Atılan adımlar nüks edebilecek ekonomik sarsıntıların 10 yıl öncesine göre çok daha kolay atlatılmasını sağlayacaktır.

Ancak ticaret ve yaşam standartları artışının bir sınırı yok mudur? Elbette yoktur. Bu, serbest piyasaların ve bilgi/teknoloji birikiminin bir getirisidir. Ticaret önündeki tüm engeller kalktığında, ihracat odaklı Doğu Asya ülkeleri tabii ki son yıllarda yaşanan gelişim hızını kaybedecektir ama ilerleme mutlaka devam edecektir.

HİNDİSTAN, kapitalizminin verimliliği ile sosyalizmin durağanlığını bir arada barındıran dünyada eşi görülmemiş bir örnektir. Kuşaklardır yerinde sayan tarihi bir kültürün içinde filizlenen gelişim ve modernleşme hareketi ülkeyi adeta çift-kişilikli yapmıştır.

Çin ve diğer Doğu Asya ülkelerinin benimsediği ihracat odaklı üretim süreci Hindistan'da etkin olmamıştır. Onun yerine Hindistan, dünyanın en hızlı gelişen ekonomik faaliyeti olan yüksek teknoloji içeren küresel hizmetlere odaklanmıştır. Modernliğin yarattığı kıvılcım ticaret, turizm, turizm odaklı inşaat projeleri olmak üzere, tüm Hint hizmet sektörünü etkilemiş görünmektedir. Reel GSYİH artışı 1950-80 arası %3.5 dolaylarında seyrederken bu oranın 2006'da %9 düzeyine ulaşması gerçekten hayret uyandırıcıdır. Sağlanan gelişim, günde 1\$'ın altındaki bir gelirle yaşamak zorunda olan 250 milyon insanı aşırı yoksulluk sınırının üstüne çıkarmıştır. Buna karşın, 1990'larda Çinle aynı gelir seviyesinde olan Hindistan, günümüzde Çin'in sadece %40'ına denk gelebilmektedir.

Büyük Britanya 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını ilan ettiğinde, Britanya yönetimine dair herşeyi beraberinde alıp götürse de geriye Hint elitlerini derinden etkileyen Fabian Sosyalizmini bırakmıştır. Bağımsızlığı takip eden ilk 16 yılda başkanlık görevini yürüten Nehru, Fabian sosyalizminin rasyonelliğinden etkilenmiş ve pazar rekabetini ekonomik anlamda yıkıcı olarak kabul etmiştir.

Nehru, merkezi planlamaya küçük bir kesim için değil, toplumun hepsi için maddi refah yaratacak unsur olarak inanmıştı. İlk olarak elektrik ve ağır sanayi gibi kilit sanayi dallarını devlet kontrolü altına almaya odaklandı. Kısa sürede diğer tüm ticari faaliyetler de sıkı denetim altına alındı. Atılan her adım için bir belge, ehliyet, lisans veya pul gerekmekteydi. Eli kolu bağlanan Hindistan bu nedenle seneler boyunca %3'lük bir büyümeye boyun eğmek zorunda kaldı. Bilimsel sistem büyümeyi hızlandırmalıydı ancak durum çok farklıydı. Kontrolleri ortadan kaldırmak Fabian sosyalizminin eşitlikçi prensiplerini terk etmek anlamına gelirdi. Benzer örneklerde olduğu gibi bu türden yönetimlerde devlet memurlarının avantajlı durumu onların gücü elden bırakmasını bir hayli geciktirmiştir. Sosyalizm sadece ekonomik bir yapı değildir, aynı zamanda pek çok Hintli'nin de içselleştirdiği önemli sosyal sonuçları vardır. Onlara göre kendini topluma adanmış bir devlet memuru kontrolsüz serbest pazar ekonomisinden çok daha avantajlı olmalıydı.

1991 yılında sol görüşlü Kongre Partisinden Rao başbakanlığa seçildiğinde, ülke 40 yıllık merkezi planlamanın sonucunda, ekonomik çöküş noktasına gelmişti. Aynı Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Hindistan başarısızlığa uğrayan bir paradigma ile yüzleşiyordu ve değişim kaçınılmazdı. Rao herkesi şaşırarak köklü gelenekleri bir kenara koydu ve can çekişen kontrol mekanizmasını ortadan kaldırmak için kolları sıvadı. Maliye Bakanı olarak pazar odaklı bir ekonomist olan Singh'i göreve getirdi. Singh liberalleşme adına pek çok alanda adımlar attı ve küçük ekonomik özgürlüklerin ne kadar büyük ekonomik gelişme sağladığına herkes tekrar tanık oldu. Anti-kapitalist cephe, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz nedeniyle seslerini bir nebze de olsa azaltmıştı ve bu serbestleştirme için bir fırsat oluşturdu. Piyasa kapitalizmi sonunda kapıdan içeri adım atabilmiş ve ne kadar etkili olduğunu gösterecek fırsatı yakalamıştı.

Merkezi planlama ile yönetilen ülkeler serbest pazara geçtiğinde, bir anda inanılmaz bir ivme yakalar, ancak Hindistan için durum aynı olmadı. Bunun temel nedeni, Singh'in getirdiği önemli reformlara karşın, hükümet dahilindeki sosyalist eğilimlerin kilit noktalarda engel oluşturmasıydı. Buna karşın Singh'in 1991'de tetiklediği değişim dalgası hala devam etmekte. Kısmen de olsa düşen tarifeler, girişimcilerin uluslararası rekabet pazarında faaliyet göstermesine olanak tanımıştır. Nominal GSYİH ile karşılaştırıldığında hem ithalat hem de ihracat yükselmiştir. Örneğin, yazılım sektöründeki ihracat 2001'de 5.8 milyar USD iken bu rakam 2006'da 22.3 milyar dolara çıkmıştır. Hintli ihracatçılar ülkelerinde hala bürokrasi

çemberinde debelense de mülkiyet haklarının korunması, fiyat ve maliyet belirlenmesi gibi unsurlar neredeyse tamamen devlet kontrolü dışındadır.

Singh'in getirdiği açılımlar, küresel iletişim harcamalarının ucuzlaması, Hintlilerin İngilizce bilgisi ve düşük maaşlar uluslararası çapta taşeronluk konusu olabilecek ticari hizmetlerde Hindistan'ı ön sıraya taşıdı. Bunların başında çağrı merkezleri (tüketici danışma hatları), yazılım mühendisliği, sigorta tazminat işlemleri, muhasebe, röntgen yorumlaması ve giderek artan çeşitlilikte internet hizmetleri gelmektedir. Hintli bilgisayar mühendisleri dünyanın 2000 yılında karşılaştığı Y2K sorununun çözülmesinde de etkin görev almıştır.

Bangalore, Delhi ve Mumbai'de izole olmuş bilişim teknolojileri sanayisi buraları 21. yy'a taşımış olsa da ülkenin diğer birçok bölgesinde yaşam 19. yy'dakinden farksızdır. Hindistan'ın amaçladığı noktaya ulaşabilmesi, Çin ve Kaplanlar gibi ilerlemesi için tarımda çalışan işgücünü kentsel bölgelerdeki fabrikalara ihracat kalemlerini üretmeye yöneltmesi gerekmektedir. Bunun şu ana kadar gerçekleşmemesindeki en büyük neden, yürürlükteki işletmeleri kısıtlayan hatta köstek olan çalışma kanunları, yeterli miktar ve güçte elektrik enerjisi sağlanamaması ve de kara ve demiryolu altyapısındaki eksikliklerdir. Yıkıcı çalışma kanunları Hindistan'da 10 kişiden fazla insan çalıştıranlara büyük yükümlülükler getirmekte, bu nedenle işyerlerinin %40'ı en fazla 9 kişi çalıştırmaktadır. Bu oran, örneğin Kore'de %4'tür. Bu nedenle Hint şirketlerinin verimliliği %20 dolaylarında seyretmekte ve büyük şirketlerin yaratacağı devinimden de mahrum kalmaktadır. Kanunlarda değişiklik elzemdir. Kırsalda çalışanlar fabrikalarda çalışmaya teşvik edilmeli, ancak bunun için gidecekleri fabrikalardaki üretimin küresel çapta rekabet gücüne sahip olması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için denetimci ve sıkı izinlere dayalı yönetim şeklinin terk edilmesi şarttır. Bu atılım Hint işgücünün %60'ını doğrudan etkileyecektir.

Singh reform odaklı saygıdeğer bir ekonomi uzmanı olmasına rağmen, Deng'in 1978'de Çin'deki tarım reformunu başlatan otoriter gücünden yoksundur. Hint demokrasisi önündeki en büyük görev budur. Hint halkının acil ihtiyaçlarına hemen çare bulunmalıdır. Serbestleştirme ve rekabet, Hint bilişim şirketlerinin elde ettiği başarının ülkenin tamamına yayılmasına yardımcı olabilir. Hindistan yazılım ihraç eder hale gelmiş olmasına karşın, donanım geliştirmede halen bir hayli geridedir.

Hindistanın ihracat için acilen benimsemesi gereken üretim modeli Asya'nın diğer bölgelerinde büyük başarılarla imza atmıştır. Devasa üretim tesislerinde biraz bilgi birikimi olan düşük maaşlı işçileri çalıştıran etkin bir modeldir. Mülkiyet haklarıyla beraber, aynı zamanda doğrudan yabancı yatırım çekebilmenin en önemli unsurlarından biridir.

Ancak kesin olan birşey vardır ki; Hindistandaki mevcut durum doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekecek güçte değildir. Bunun en basit örneği 2005 DYY rakamlarıdır. Hindistan sadece 7 milyar dolar, Çin ise 72 milyar dolar çekebilmiştir. DYY'nin Hindistan'da bu kadar düşük olmasının başlıca nedeni Hindistan'ın pazar güçlerine tam anlamıyla kucak açmadaki çekingenliğidir. Durum hükümetin ekonomik sorunlara karşı takındığı tavırdan bellidir. Hindistan pazar güçleri bürokratik zincirleri kırmaya mecburdur.

BÖLÜM 5 - RUSYA

Vladimir Putin 1998'de başkanlığa seçildiğinde, baş ekonomi danışmanı olarak serbest piyasa ekonomisine inanan Andrei Illarionov'u atadığında bir hayli şaşırımdım. Putin'in göreve getirdiği insanın eğilimlerinden bihaber olması imkansız ama bunun Putin'in siyasi görüşlerine açılan bir pencere olup olmadığından emin olamadım. 2000'e gelindiğinde Putin ve kurmayları vergi reformu, serbestleştirme ve sınırlı toprak özelleştirilmesini içeren iddialı bir programı uygulamaya aldı. Amaç Rusya'yı tekrar küresel ekonomik güçlerin arasına sokmaktı.

Ancak bu ilk adımdan sonra Putin tekrar otoriter anlayışa doğru kaymaya başladı. Rusya'nın kontrol edilemez piyasa güçlerinin eline düşeceğinden korktu. Baş düşmanı, Sovyetlerin çöküşüyle bir gecede zenginleşen, Rusya'nın zenginliklerini hortumladığına inandığı Oligarklar oldu. Bu düzeni değiştirmeye odaklanan Putin, 2003'den itibaren farklı bir yol haritası izledi. Mevcut ve yeni ayırıcı kanunlar sayesinde, Putin çok büyük enerji şirketlerinin kontrolünü kısa sürede Kremlin'e iade etti. Rusya'nın en büyük gelir kaynağı olan petrol ve doğalgaz kaynaklarını idare eden şirketler kademeli olarak kamulaştırıldı.

Oligarkların sütten çıkmış ak kaşık olup olmadıkları konusunda yargıya varmam olanaksız ama bu gidişat Illarionov'u memnun etmedi. KGB yılları ve kolektif bir toplumda yetişmesi nedeniyle

Putin'in serbest piyasa ekonomileriyle fazla tanışık olması çok olası değildir. Ancak Illarionov gibi birini seçmesi kapitalizmin hayat standartlarını yükseltici bir unsur olduğunun farkına varmış olması anlamına gelir. Yine de sanırım, Putin kapitalizmin olumlu yönlerinden çok Yeltsin'le birlikte gelen anarşi ortamını düşünerek kendini geri çekmeye karar vermiş olmalı. Bu yaklaşım, mevcut ortamda şaşırtıcı şekilde uzun süre görev yapan Illarionov'un 2005'te istifasıyla sonuçlandı.

Putin, Gorbaçov'a 2006'da "mafya ve diğer unsurlar o kadar etkin ki seçimlerin yolsuzluk olmadan yapılmasına imkan yok, bu çok kötü çünkü, devleti kolayca yönlendirebilen suç örgütleri varken demokrasiden söz etmek olanaksız" demiştir. Putin yolsuzluk ve suç örgütlerinin ortadan kalkmasıyla artık demokrasiye sıcak bakar mı, yoksa otoriter görüşlü etkili bir tartışmacı mı? Gorbaçov, Putin'in demokrasiye sıcak bakabileceği görüşündeydi. Sanki Putin serbest pazarı, ekonominin bazı kollarında görmek ister gibi. Bununla birlikte Rusya'nın ekonomik incileri olan enerji varlıkları üzerindeki devlet hakimiyetini, sömürücü Oligarklardan koruması gerektiğine de inanıyor. Son yıllarda, küresel petrol ve doğalgaz fiyatlarının katlanması Putin'in istikametini belirlemiş gibi görünüyor.

Ülkenin Sovyet dönemi askeri varlığı artık yok ve Rusya eskisine kıyasla küresel bir oyuncu olma sıfatını kaybetmiş gibi. Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan cumhuriyetler giderek Rusya'dan uzaklaşmakta. Bu soruna bir çare bulmak için Putin, belki de Kızıl Ordu'dan çok daha etkin bir silah üzerine gidiyor – Küresel enerji pazarlarında güçlü bir oyuncu olmak. Bunun ilk işaretlerine fiyatta anlaşılamayan Gazprom şirketinin Ukrayna'ya giden vanaları geçici olarak kapatmasıyla tanık olduk. Putin Batı'nın şiddetli tepkisini tam olarak anlayamamış gibiydi. Onlar da pazarın gerektirdiği fiyatı istemez, karlarını arttırmak için avantajlarını kullanmazlar mıydı? Bence uzun vadeli karlılıklarını düşünen gerçek kapitalistler yapmazdı. Amaç iyi müşteri ilişkileri ve maksimum uzun-vadeli karlılık için kademeli olarak fiyat yükseltmek olurdu. Bu aşamada Ukrayna daha uysal davranmıştır ama bundan büyük rahatsızlık duyan Batı Avrupa, başka enerji kaynakları arayışına gitmiştir. Bu Rusya'nın uzun-vadeli çıkarlarına ters düşecektir.

Ancak kısa vadede plan işe yaradı. Putin Sovyetlerin çökmesinden 20 yıl sonra Rusya'nın adını yine duyurmayı başardı. Bu süreçte, Yeltsin döneminde gelişen demokratik oluşumları bir bir parçalarına ayırırken, ben hala Gorbaçov'un 2006'da söylemiş olduklarına inanmayı tercih ediyorum – "Rusya o kadar çok değişti ki, artık geri dönüş yok".

Elbette Putin seçici de olsa pazarların açılmasını teşvik etti ve hukukun üstünlüğü konusunda iyileştirmeler başardı. Geçerliliğini yitirmiş kanunları güncelledi, yolsuzluklarla dolu Rus mahkemelerine yeni bir yapı kazandı, ekonomik anlamda geçersiz olan iş yeri açma ve işletme kurallarını güncelledi, mülkiyet haklarının kapsamı genişletildi. Kremlin'i hedef almadıkça Rus insanları serbestçe seyahat edebilir, toplanabilir ve demokratik toplumlara sunulan özgürlüklerden yararlanabilir hale geldi.

Rus ekonomisini doğru bir şekilde tariflemek gerekirse – hukukun üstünlüğünde halen eksiklikleri olan serbest piyasa ekonomisi olduğu söylenebilir. Politik kontrol ise büyük medya şirketlerinin kamulaştırılması, özel olanlarınsa kendilerini sansürlemeye mecbur edilmesiyle sağlandı. Rus halkı buna karşı değil. Son zamanlarda yapılan bir ankete göre halkın neredeyse yarısı için maddi refah, özgürlük ve insan haklarından daha önemli. Yeltsin'in özgürlükleri ve ekonomik istikrarsızlığı mı, Putin'in istikrar ve otoritesi mi deseler, Rus halkının cevabı şimdilik Putin olurdu. Bu üzücü ama belki de Batılı gözüyle, 70 yıldır kolektivizm doktrini ile yoğrulan bu insanların çok çabuk değişmesini bekliyoruz. Ancak unutmamak gerekir ki; Ruslar 90'larda yaşanan karmaşaya başkaldırdı. Bu açıdan bakacak olursak insan davranışını tahmin etmek çok kolay. Mesele tepkinin olup olmayacağı değil, tepkinin ne zaman olacağıdır.

Rusya'nın 1998'deki iflasından sonra kendini toparlaması tüm analiz uzmanlarını şaşkına çevirmiştir. Reel GSYİH kriz öncesi seviyesine ulaştı, 1998'de %13 olan işsizlik 2007'de %7'lere çekildi, 1999'da 12 ay boyunca %127 olan enflasyon bugünlerde tek haneli, döviz rezervleri ise yine 1999'da 8 milyar US\$ iken bu miktar 2007'de 300 milyar US\$ oldu.

Elbette olumlu gidişatın arkasında inanılmaz şekilde artan petrol ve doğalgaz fiyatları yatmakta. Ancak Rus siyasetçiler büyük bir ikileme karşı karşıya. Ruble'nin değerinde yaşanan artış Hollanda Hastalığı'nı tetikleyebilir, rublenin değerlenmesini yavaşlatmak için yabancı mal alımı ise yüksek enflasyona neden olabilir. İki seçenek de Rusya'da yaşanan olumlu gelişmeleri silip götürecektir. Tehlikenin farkında olan Rus ekonomi uzmanları, bu etkileri önlemek

için çabalamakta. "Hollanda Hastalığı"nın tipik tedavisi ülkenin kendi para birimiyle büyük döviz alımları yapmasıdır. Ruslar da aynen bunu yapıyor. Ancak döviz alımıyla ortaya çıkan Ruble fazlasını emecek altyapı, Merkez Bankası döviz alımını yavaşlatıp Ruble'nin değer kazanmasını sağlayacaktır, ancak bu Hollanda Hastalığı'nı tekrar tetikleyebilir.

Bu sorunun üstesinden gelmek için Maliye Bakanı Kudrin, 2004 yılından beri çaba sarf etmekte. İlk aşamada uzun vadeli bir nominal petrol fiyatı belirlendi. Fiyat aşıldığı an petrol gelirin yansıyan farkın tamamı Maliye Bakanlığı kontrolündeki özel bir fona aktarılmaya başlandı: "Stabilizasyon (İstikrar) Fonu". Bu fonda biriken dövizler, belirlenmiş ithal mallarının alımında, genelde de dış borçların ödenmesinde kullanılmaktaydı. Böylece parasal taban yerinde tutulup, enflasyon da kontrol edilebiliyordu. 2007 Baharına gelindiğinde fonda 117 milyar US\$ birikmişti ki; bunun %97'si dövizdi (eşit oranda euro/dolar). Böyle bir politikanın olumsuz yanı piyasadan büyük miktarlarda nakit çekiyor olmasıdır. Enerji hammadde fiyatlarının artışı hükümetin harcamalarını önemli oranda yükseltti. Kudrin ise şimdilik bu gelirin savrulmasına engel oldu. Kudrin ve ekibi kabiliyetli ama teknik ekonomik konular dışında Putin üzerinde ne kadar etkisi olduğu da tartışılır.

Peki, Rusya petrol ve gaz üzerine temellendirilmiş bir ekonomi yaratmaktan endişe duymalı mı? Bu hammaddelerin fiyatları sonsuza kadar artarsa sorun yok, ancak fiyatlar yükselebileceği gibi düşebilir de. Ruslar bunun önüne geçmek için çelik, titanyum, gemi ve havacılık sanayi gibi enerji-dışı varlıklara yatırım yapmaya başladı ancak bu sanayi dalları ağırlıklı olarak eski teknolojiler üzerine temellendirilmiş "ulusal prestij" faaliyetleridir – karlılık fazla değildir. Putin ve kurmayları 2005'te devlet kontrolünde özel teknoloji parkları kurmak için düğmeye bastı ama 21. yy teknolojisinde henüz Rusya'nın önemli bir oyuncu olduğu söylenemez.

Gelişmelere bakacak olursak, gelecek yıllarda Rusya, küresel kapitalizm içinde varlığını arttıracak. Bunun nasıl gerçekleşeceğine, nasıl bir oyuncu olacağına Putin ve halefleri karar verecek.

BÖLÜM 6 - LATİN AMERİKA VE POPÜLİZM

Latin Amerika ülkelerinin tarihleri, siyasi ve ekonomik çalkantılarla doludur. Nasıl oldu da kıta ülkeleri 70, 80 ve 90'lı yıllarda ekonomik krizler, sivil ve askeri yönetimlerle bu kadar fazla boğuştu? Latin Amerika tüm kıtayı dünyanın kalaniyla rekabet etmekten mahrum bırakan ekonomik popülizmin kurbanı olmuştur. Yüzyılın başında Arjantin'in GSYİH'sı Almanya ile aynı, ABD'nin %75'i kadardı. Yüzyılın sonuna yaklaşırken bu oran Almanya'nın yarısı seviyesine düşmüştü. Aynı dönemde ABD, Batı Avrupa ve Asya'da hayat standartları Latin Amerika'dakinin üç katına çıkmıştır.

Ekonomik popülizmde hükümetler bireysel haklara ve dünyanın ekonomik gerçeklerine sırtlarını dönerek halklarının taleplerine boyun eğler. Popülizm haliyle, Latin Amerika gibi adaletsiz gelir dağılımı olan ülkelerde kendine sağlam bir yer bulur. Kıtadaki eşitsizliğin temelleri 16.-19. yy arasında gerçekleşen köle ticaretine dayanır. Bu olayların etkileri günümüzde bile kolayca görülebilmektedir. Böyle bir altyapı, Latin Amerika'da ekonomik popülizmin ortaya çıkmasını açıklamaktadır. Aşırı fakirlik ve aşırı zenginlik yan yanadır. Zengin kesim her zaman ceplerini doldurmak için devleti manipüle eden olarak görülür.

Doğru olmasa da ABD, halen güneydeki komşularına ekonomik sıkıntı yaratan bir düşman olarak görülmekte. Latin siyasetçiler yıllardır Amerikan kurumsal kapitalizmine ve "Yanki emperyalizmi"ne karşı duruş sergilemiştir. Belki de Amerikan karşıtları arasında en bilineni 1938'de ülkesinden *Standard Oil* (ABD) ve *Shell* (Hollanda) şirketlerinin faaliyetlerine son vererek petrol kaynaklarını millileştiren Meksika başkanı Cardenas'tır. Ancak aldığı kararlar Meksika'da başta petrol üretiminde ciddi düşüş olmak üzere uzun vadeli olumsuzluklara yolaçmıştır. Buna rağmen Cardenas, halkının gönlünde bir kahraman olarak yer etmiştir.

Ekonomik popülizm devrim değil, reform peşindedir. Siyasetçiler sorunları kavrasa bile sundukları çözümler netlikten uzaktır. Kapitalizm ve sosyalizmin aksine, ekonomik popülizm zenginlik yaratacak doğruları formülleştiren bir analiz sunmaz. Popülist liderler algıladıkları adaletsizliklere kesin çözüm getirecek sözler verirler. Retoriklerin başında toprağın yeniden tanzimi ve zenginlikleri hortumlayan elit kesimin cezalandırılması gelir. Herkese ev, aş, iş vaat ederler. Hedef "Adalet"tir. Şekli ne olursa olsun ekonomik popülizm, elbette serbest-pazar

ekonomisinin önünde bir engeldir. Ancak bu duruş temelde hatalıdır ve kapitalizmin yanlış algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Popülizmin esasında duygusal bir tepki olduğuna dair en somut kanıt, başarısızlıklar ve hatalar karşısında gücünü kaybetmemesidir. Brezilya, Arjantin, Şili ve Peru II. Dünya Savaşı sonundan beri başarısız popülist yaklaşımlar sonucunda defalarca hüsrana uğramıştır. Buna rağmen, günümüz kuşaklarının tarihten ders aldığını söylemek oldukça güçtür, çünkü gençler yaşadıkları sorunlar için halen popülizmin basit çözümlerinde çare aramaktadır. Ve kanımca bu süreç, durumu daha kötüye götürmektedir.

Güncel sorunlara cevap arama telaşındaki Popülist hareketler, ne yazık ki geçmiş ekonomik başarısızlıkları görmezden gelmektedir. Buna rağmen, serbest pazar kapitalizmine sırt çevirmelerine şaşırıyorum. Aslına bakarsanız, büyük coğrafyalara yayılmış, eğitim seviyesi düşük halkların ve onların siyasi temsilcilerinin piyasa kapitalizmine olan istek ve heveslerini anlamakta güçlük çekiyorum. Piyasa kapitalizmi her zaman anlaşılması kolay değildir. Bu sisteme geçişte isteklilikte sanırım kapitalizmin zenginlik yaratmadaki başarılı tarihçesi yatmakta.

Ekonomik popülizm daha tek düze bir dünya hayalini kurar. Bu düşünceye göre kavramsal bir iskelet oluşturmak, aşık ve müdahale bekleyen ihtiyaçlarla ilgilenilmesine engel olur. Prensipleri çok basittir. İşsizlik varsa hükümet iş vermeli, para az ve faizler yüksekse para basılmalı ve faizler düşürülmeli, ithalat yerel ekonomiyi felç ediyorsa sınırlar kapatılmalıdır. Peki bu çözümleri diğer yaklaşımlara göre daha mantıksız yapan nedir?

Bunun cevabı şudur; ekonomilerin milyonlarca insanın çalıştığı ve ticaret yaptığı ortamlarda, piyasaların içe içe geçmesi ve herhangi bir dengesizliği gidermenin farkında olmadan başka dengesizliklere neden olmasıdır. Popülist görüş sadece gelirlerin girildiği muhasebe defterlerine benzer; ancak hepimiz biliyoruz ki muhasebe iki türden veriye ihtiyaç duyar: gelirler ve giderler.

Anlamli ekonomik çözümler sunmakta zorlanan popülist politikalar yandaş çekmek için ahlaki gerekçelerle halka hitap eder. Liderleri karizmatik, ve çoğunlukla askeri bir geçmişe sahip olur. Ekonomik söylemleri "GSYİH" veya "verimlilik" değil "istismar", "adalet" veya "toprak reformu" üzerine odaklanır.

Venezuela başkanı olarak 1999'da göreve gelen Hugo Chavez, Afrika'nın en gelişmiş ekonomilerinden Zimbabwe'yi tam anlamıyla çöküşe götüren Mugabe'nin adımlarını takip eder gibi hareket etmektedir. 50 yıl kadar önce, dünyanın ikinci büyüğü olan Venezuela petrol sanayisi günümüzde Chavez'in politik oyunlarına sahne olmaktadır. Petrol kuyularına olan yatırım, yetenekli mühendisler yerine rejimi destekleyenlerin getirilmesiyle ciddi şekilde azalmıştır. 2000'de 3.2 milyon varil üretim, 2007'de 2.4 milyon varile gerilemiştir.

Buna rağmen, şu ana kadar şans Chavez'den yana olmuştur. Yaşanan talep patlaması, küresel petrol fiyatlarını bu denli arttırmıyorsa, uyguladığı politikalar ülkeyi şüphesiz iflasa götürürdü. Venezuela belki dünyanın en büyük petrol rezervleri üzerinde oturuyor ama bu gibi ülkeler yer altındaki hammaddeyi çıkaracak güçlü bir ekonomiden yoksunsa, bu varlığın kimseye faydası olmaz.

Öte yandan Chavez'in politikaları büyük bir ikileme karşı karşıya. Petrol gelirlerinin yaklaşık %65'i ABD'den gelmekte. Venezuela'nın bu büyük müşteriden kendini uzaklaştırması çok kolay değil, çünkü ülkede çıkan petrol sadece ABD rafinerilerinin teknolojisi ile işlenebilen kükürt oranı yüksek ham cinstendir. Asya'da yeni pazarlar arayışına gidilebilir ama bunun maliyeti hiç de az değildir. Chavez kademeli olarak ve geri dönüşü olmayan bir şekilde ülkenin kaderini petrole bağlamaktadır. Başarının sürekliliği için petrol fiyatlarının daima artması gerekir. Şans her zaman yüzüne gülmeyebilir.

Ekonomik popülizm, mali açıdan düşünülmemiş sözler üzerine kuruludur. Sözleri yerine getirmemek genellikle gelir sıkıntısı yaratır, özel sektör veya yabancılardan borç almak olanaksız olur. Bu durum karşısında daima merkez bankasının eline bakılır. Nakit sıkıntısını gidermek için para basan devlet hiperenflasyonun yolunu açar. Bunun sonucunda sayısız hükümet devrilmiş, toplum büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu yaklaşım 1994'te Brezilya, 1989'da Arjantin, 1980'lerde Meksika ve 1970'lerde Şili'de yaşanan hiperenflasyon dalgasının tetikleyicisidir. Toplum üzerindeki etkileri felaket olmuştur. Her popülist deneyin sonucu

eskisine oranla reel maaşlarda bir düşüş yaratmıştır. Hiperenflasyon gelişmekte olan ülkelerin ara ara nükseden hastalığı gibidir.

Peki Latin Amerika ekonomik popülizme sırtını dönebilecek mi? Geçen 20 sene içinde makroekonomik politikaların tekrar tekrar başarısızlığa uğraması, tüm kıtaya yeni bir yön kazandıracak kabiliyette ekonomi uzmanlarının gelişimine neden olmuştur. Pek çoğu popülist dirence rağmen piyasa serbestleştirici üretken reform ve politikalar uygulamaya almıştır. Bana göre bu uzmanlar olmasaydı kıtanın ekonomik durumu kat kat kötü olabilirdi. Ancak günümüzde bile ekonomik popülizm halen inatçı bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Öyleyse ekonomik popülist güdeleri iyice yerleşmiş olan toplumlar kısa sürede değişebilir mi? Bireylerin bunu yaptığı bilinmekte ve yapacakları öngörülmektedir. Ancak geçmişte kalan husumetlerle yoğrulmuş bir toplum, gelişmiş bir pazar yapısını sindirebilir mi? Brezilya'da uygulanan *Plano Real* yapılabileceklerle ışık tutmaktadır. 1994'te tamamen stabilize olana dek Brezilya'da enflasyon büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Ekonomik göstergeler olumludur ve hayat standartlarında yükselme kaydedilmiştir. Brezilya'nın ekonomisi Brezilya halkı için işler görünmektedir.

Ancak Arjantin'in deneyimi çok daha sarsıcı ve insanı kendine getiren türdendir. Devletin uyguladığı 1 Arjantin pesosu = 1 ABD doları şeklindeki kur politikası, yaklaşık 10 yıl sonra iflas ettiğinde işsizlikte patlama ve hayat standartlarında büyük düşüşler kaydedildi.

I. Dünya Savaşı bitene kadar, Arjantin ağırlıklı olarak Avrupa kültürünün bir parçası sayılabılırdi. Ekonomik programlarda yaşanan başarısızlıklar ve enflasyon Arjantin'in özellikle otokratik Peron rejimi sırasında, uluslararası ekonomik ortamdan uzaklaşmasına neden oldu. Peronu takip eden siyasetçiler iyi niyetli olsa da sorunların önüne geçemedi. 1991'de durum artık idare edilemez hale geldiğinde yeni başbakan Menem, maliye bakanı Cavallo'dan yardım istedi. Cavallo'nun yaptığı ilk iş pesoyu tekrar dolarla eşitlemek oldu. Bu aşırı riskli hamle bütün ülkeyi batağa sürükeleyebilecek güçte olsa da alınan kararın cüretkarlığı ve taahhütün kredibilitesi küresel piyasaları etkilemeyi başardı. Arjantin faiz oranları düştü, 1990'da %20.000'lerde seyreden enflasyon 1991 yıl sonunda tek haneye inmişti.

Bu sayede, Arjantin hükümeti uluslararası piyasalarda ABD'ninkinden sadece biraz yüksek faiz oranları sunarak büyük miktarlarda dolar girdisi sağladı. Büyük dolar rezervine sahip olmak peso'yu uzun süreler dengede tutabilecek gibiydi ama Arjantinliler yastıkları altında giderek artan ucuz dolarları kullanmaktan kendini alıkoyamadı. Diğer yandan peso-dolar kurunu sabit tutabilmek adına peso satabilmek için dolar borçlanmasına gidildi. Fakat barut en sonunda 2001'de tükendi. Kalan dolarlarını elde tutmak adına, hükümet bir dolara bir peso uygulamasını sona erdirdi. Ocak 2002'de peso çöktü, Haziran 2002'de 1 dolar 3 peso olmuştur.

Kademeli olarak dolar borçlanma tamponu düştü ve ilk aşamada enflasyon hemen tırmanmaya başladı. Ancak finansal dinginliğin kısa sürede sağlanması beni hayrete düşürdü. Peso'nun değer kaybı ihracatta rekabeti ve ekonomik hareketliliği arttırmıştı. Geçen krizlere kıyasla, sorun daha sarsıntısız atlatıldı. Sanırım bundan on yıl sonra, böyle bir gelişmenin küreselleşmenin enflasyon düşürücü etkisi sayesinde olduğu yargısına varılacaktır.

Bu krizde beni şaşırtan politikacıların mali hataları değil, toplumu (bir süre de olsa) dolara bağlı peso'yu devam ettirmek için gerekli olan sınırlamayı başarmış olmalarıdır. Bunu Arjantin'i savaş öncesi yıllardaki gücüne tekrar kavuşturmak ve kültürel değerleri değiştirmek için atılmış bir adım olarak algılıyorum. Tabii ki daha önce defalarca olduğu gibi kültürel güçler büyük bir engel teşkil etmeyi sürdürüyor.

Kapitalizmi yaymak için süregelen savaşı henüz kazanmak olanaksız. Belki de buna en iyi tanık olunabilecek coğrafya Latin Amerika'dır. Gelir adaletsizliği ve İspanyol/Portekiz istilasından beri süregelen dengecilikler toplumlarda güvene yaratmaya devam edecek. Latin Amerika'da kapitalizmin kat edeceği daha çok yol var.

BÖLÜM 7 - CARİ HESAP VE BORÇLAR

ABD'de Son elli yıldır hane borcu ile gelir seviyesi arasındaki oran sürekli olarak artmaktadır. Uzmanların artan ev ve işyeri borçları konusunda endişe duymadığı bir zaman aklıma bile gelmiyor. Ancak böylesine korkular modern hayatın bir gerçeğini görmezden gelir: piyasa ekonomilerinde borç ve gelişme el ele ilerler. Başka bir deyişle borçlar, iş bölümü, uzmanlaşma

ve üretkenliğin artmasıyla her zaman artacaktır. Buna göre, toplam gayri-nakdi borcun GSYİH'ya oranı strese neden olacak bir kriter değildir.

Amerika'nın dış ticaret açığını ele alırken de bu gerçeği dikkate almalıyız. ABD'nin cari hesap açığı özellikle son yıllarda çok arttı (1991: 0, 2006: %6.5). Tüm dünya, Amerika'nın ithalatı ile ihracatı arasındaki açığın dolar kurunu çökerteceğinden ve dolayısıyla küresel bir krize neden olacağından korkmakta. Konu hakkındaki endişeler yersiz denemez. Yabancıların bir noktada ABD'ye yaptığı yatırımlarda bir azalma olacağı kesindir. Bu durumda ABD ihracat/ithalat oranını dengeleyebilmek için doların değerini düşürmek durumunda kalacaktır. Bununla beraber yabancı yatırımcıların korkup çekilmesini ihtimal dışı bırakamayız, ancak doların çökmesi kavramını abartmak hiç de zor değildir. Son yıllarda küresel ekonomide yaşanan gelişmeler sürdürülebilir finansal fazla ve bütçe açığı ölçeğinin dramatik bir şekilde büyük sıkıntılara neden olmadan artmasına yolaçmıştır.

ABD cari hesap açığı hakkındaki endişelerin kökünde, bu açığı kapatma görevini üstlenen yurtdışı para akışındaki ciddi azalma yeralır. 2006 yılında cari fazlası olan 67 ülkeden ABD'ye gelen para neredeyse %60 oranında azalmıştır. Aslında son yıllarda giderek büyüyen ABD cari açığının nedenleri o kadar içiçedir ki düğümü çözmek kolay değildir. Örneğin diğer unsurların aynı kaldığını varsayarak, hane tasarrufunda elde edilecek artış ülkenin cari açığını düşürürdü. Ancak diğer unsurlar asla aynı kalmamaktadır. Hane tasarrufunda artış, hane harcamalarında azalma anlamına gelir. Bunun sonucunda karlılığı azalan şirketlerin tasarrufları da azalır. Karlardan elde edilen vergi gelirlerinde azalma devletin tasarrufunu düşürür vs... Tasarruf ve yatırım elemanlarının tamamı içiçe geçmiş olduğundan nedensel ilişkilendirmelere gitmek anlamsızdır.

Çoğu analiz uzmanı cari hesap dengesizliğinin sorumlusu olarak artan ABD bütçe açığını göstermekte. Ancak bu her zaman doğru değildir. Örneğin 1998-2000 yılları arasında bütçe fazlası yaratırken mevcut hesap açığımız da artıştıydı. Bazılarıysa, başta Çin ve Japonya'nın ABD devlet tahvillerine yaptığı inanılmaz yatırımların doların değerini arttırdığını ve ithalatı tetiklediğini belirtmekte. Bunlarda gerçek payı olsa da bana göre, çoğu abartıdan öteye gitmiyor. Çok daha önemli olan unsur, doların küresel bir yatırım birimi olarak konumudur.

ABD cari hesap açığının tarihi yükselişinin nedeni çok yönlüdür. Yaşanan artış eşi görülmemiş bir küreselleşme dalgasıyla aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Bana göre temel sorumlular ekonomistlerin "*yatırımların yurt içine yapılması eğilimi*" olarak tabir ettiği kavramın azalması ve ABD üretkenliğindeki belirgin artıştır. Bu eğilim yatırımcıların yurtdışında daha kazançlı olanaklar varken kendi ülkesine yatırım yapma eğilimi olarak tanımlanır. Uzak diyarlarla karşılaştırıldığında insanlar tanıdıkları pazarlara yatırım yapma konusunda daha özgüvenli olur. Yatırımların yurt içine yapılması eğiliminin azalması yatırımların yurt dışına kayması anlamına gelir. Bu türden değişiklikler bazı ülkelerde cari hesap fazlasına diğerlerindeyse açığına neden olur.

II. Dünya Savaşından 1980'lerin sonuna kadar yatırımların yurt içine yapılması eğilimi çok etkindi. Yerli tasarruf neredeyse tamamen yerel yatırımlara aktarılırdı. Bu eğilimin çok etkili olduğu ülkelerde harici dengesizliklerden söz etmek güçtü. Ancak durum 1990'larla birlikte değişmeye başladı. Özel mülkiyet ve sınırlar-ötesi yatırım ciddi şekilde arttı, buna ek olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme dünyayı çok daha küçük bir yer haline getirdi. Kısacası teknoloji ve yönetim anlamındaki ilerlemeler yatırımcıların ufkunu genişletti. Eskiden riskli görünen yerlere uzanmalarına önayak oldu. Yabancılar tarafından tanınan mülkiyet hakları ve merkezi yönetimin gevşemesi riskleri daha da azalttı.

Yatırımların yurt içine yapılması eğiliminin azalması cari açığın ve fazlalarının önemli bir belirleyicisi olsa da risklere göre ayarlanmış geri dönüş oranlarının da bu duruma katkısı vardır. Elbette bu oranlar hangi ülkelere yatırım yapılacağını belirler. 1995 yılından beri ABD'nin elde ettiği verimlilik artışı daha yüksek riski ayarlanmış beklenen oranlar yaratmış ve bu da ABD varlıklarına olan küresel talebi orantısız şekilde yükseltmiştir.

Eminim ki, ABD cari açığının son zamanlarda yükselmesiyle ilgili tartışmalar kısa sürede sonuçlanmayacaktır. Ancak cevap bekleyen çok daha önemli bir soru var - önüne geçilemeyecek gibi görünen dış ayarlama gerçekleştiğinde sonuç iyi mi olacak yoksa doların çöküşüyle beraber uluslararası mali bir krize mi neden olacak?

En büyük endişe konusu, yabancıların ABD yatırım portföyündeki paylarını daha fazla yükseltmeye direnç göstermeye başlamasıdır. ABD’de yapılan yatırımların geri dönüşü göreceli olarak yüksek kalsa bile “tüm yumurtaları aynı sepete koymamak” felsefesi baskın çıkabilir. Yabancıların ABD yatırımlarına olan iştahları azalır ve bu dolara olan talebin azalmasına ve dolayısıyla dolar değerinin düşmesine neden olur. Düşük dolar ithalatçıları yavaşlatırken ihracatçıları teşvik eder. Sonuçta yabancıların ABD cari açığını finanse etmedeki isteksizliği, açığın kendiliğinden azalmasına neden olacaktır.

Yabancıların, ABD varlıklarına yatırım yapma konusundaki isteksizlikleri, ABD dış borçlarının ödenebilmesi için gereken fonların azalmasına, bu da uzmanların endişelenmesine neden olmaktadır. Bu henüz bir sorun olarak nitelendirilemez, çünkü ABD’nin yurtdışına yaptığı yatırımlardan elde ettiği kazanç ülkeye yatırım yapan yabancılara yapılan faiz ödemelerinden kat kat yüksektir. Ancak net borçların artması, yabancılara yapılacak geri ödemelerin miktarını yükseltme riskini taşımaktadır.

Bence politikacılar genel talepten çok, yabancı taleplere odaklanmakta. *Merkantalist* zamanlardan beri cari hesap bakiyeleri sadece ulusal sınır ötesi işlemleri dikkate alır. Mali net bakiyeler, daha küçük (eyalet/il) ya da çok daha büyük (kıta) bazda ölçülecek olsaydı, eğilimler ve sonuçları çok daha farklı olabilirdi. Ölçüm için seçilecek coğrafi boyut, öğrenmek istediklerimizle ilişkili olmalıdır. Ekonomik stresi, yaratabileceği olumsuz sonuçların ciddiyetine göre değerlendirdiğimizi tahmin ediyorum. Buna göre en iyi değerlendirmeyi yapmak için ekonomik kararların alındığı seviyede finansal denge verilerine ihtiyacımız vardır – yani hane, şirket ve hükümetler seviyesinde. Stresin hissedildiği yerler buralardır ve ekonomik dengeyi bozacak gelişmelerin çıkış noktasıdır.

Unutmamak gerekir ki; gelirlerle kıyaslandığında ABD’nin bağımsız ekonomik oyuncularının mali fazlalıkları ve açıkları onyıllardır hareket halinde. Son onyılda değişen başlıca unsur, ABD halkının yurtdışından gelen ürün ve hizmetlere daha fazla rağbet göstermesidir.

Sadece yabancılara odaklanan toplam net talep (cari hesap) potansiyel ekonomik stresin boyutları hakkında tüm gerçekleri yansıtmaz. Sorunu küçümseyebileceği gibi abartabilir de. Ulusal cari hesap dengesi döviz kurları anlamında özel kullanım alanları olabilir ancak, bu kriter daha kapsamlı bir isteksizliği temsil etmek için de kullanılmakta. Bu bir hatadır. Ticaret ve finans dengesizlikleri ABD’de uzun zamandır artmakta. Bu durum Sanayi Devriminden bu yana süregelen ekonomik işlevlerde uzmanlaşmayı temsil eder. Şahısların ve ulusların ekonomik olarak kendine yetebilmesi kavramı, işgücü dağılımının yayılmasıyla olanaksız hale gelmiştir. İşgücü dağılımı uzmanlaşmayı, üretkenliği ve hayat standartlarını artırır ve ticareti körükler. Zaman içinde ABD’li şahıs ve kurumlar sermaye yatırımlarını finanse etmek için başka yöntemler geliştirmiştir.

Yani ülkenin cari hesap dengesinin bozulması 1990’ların başında ülke sınırlarını aşan ulusal mali dengesizliklerin hikayesidir. İşte bu noktada hızla artan cari hesap açığı olarak kabul edilmişlerdir. Fazla ile başlayıp hızla açığa dönüşen bir bakiye her zaman endişe yaratır ve kaçınılmaz biçimde politik bir olaya dönüşür. Finansman kaynaklarını yurtdışına çeviren ABD’lilerin yaşadığı stresin çok fazla arttığını söylemek doğru olmaz.

ABD cari hesap açığının uzun vadeli güçlerin bir yan ürünü olduğu sonucuna varmaya meyilliyim. Ne de olsa son yıllarda bununla oldukça kolay biçimde başettik. Ancak hane ve finansal olmayan işletmelerin açıklarındaki artış, büyüyen ekonomik stresi ifade ediyor mu? Ayrıca bu açıkların (yurtiçi veya yurtdışı) hangi yollarla kapatıldığının bir önemi var mı? Ekonomik kararlar para birimi veya sınır-ötesi riskleri dikkate almasaydı, mevcut dengesizliklerin ekonomik önemi olmazdı. Benzer şekilde ABD borçlarının ulusal veya uluslararası olduğunun da pek bir önemi olmazdı.

Fiziki sınırlar, bir dereceye kadar önemlidir. Yabancılardan alınan borçlar, ticari değeri olan mal ve hizmetlerle geri ödenmelidir. Ülke içinde alınan borçların geri ödenmesi daha farklı yöntemlerle olabilir. İşletmeler için dengesiz döviz kuru sınır ötesi işlemleri daha karmaşık kılsa da, bu genel anlamda sıradan bir ticari risktir. Piyasa düzenleme süreçlerinin ülke sınırları söz konusu olduğunda daha etkisiz veya şeffaf olduğu söylenebilir. Aynı para birimini kullanan komşu ülkelerde (Euro bölgesi) bile, belli bir ürünün fiyatları arasında inanılmaz farklılıklar olduğu bilinmektedir. İşte bu nedenle sınır-ötesi cari hesap dengesizliklerinden kaynaklanan ekonomik stres, sadece ulusal düzeyde yaşanan dengesizliklerden biraz daha etkin olabilir.

Sınır-ötesi yasal ve döviz riskleri, ülke içi normal riskleri önemli oranda arttırabilir. Ancak bu farklılıklar esasında ne kadar önemlidir?

Kürselleşme, ekonominin kurallarını yeniden şekillendirmekte. Küresel cari hesap dengelerinin, ülke bazında dağılımı artmaya devam edecek mi, tam olarak kestiremiyorum. Böyle bir artış yatırımların yurt içine yapılması eğiliminin daha da azalması anlamına gelir. Ancak ulus devletlerden oluşan bir dünyada bu eğilim bir noktaya kadar azalabilir. Eninde sonunda stabilize olacaktır, hatta belki olmuştur bile. Böyle bir durumda ABD cari hesap açığı dengeye kavuşma eğiliminde olur.

Bu ara dönemde cari hesap açığının önemi ve olası olumsuz etkileri ne olursa olsun ekonomiyi esnek tutabilmek bu risklerle başedebilmenin en etkili yolu olacaktır. En iyi getiriye dolar sağlıyor olsa bile, "konsantrasyon riski" yabancıları yatırımlarını başka para birimlerine kaydırmalarına neden olabilir. Yabancı yatırımcılar ABD sermaye yatırımlarını henüz ciddi oranda frenlemedi ama doların diğer para birimlerine karşı değer yitirdiği bir gerçektir.

Günümüzde yükselişte olan "korumacı" politikaların önüne geçilebilir ve pazarlar göreceli olarak ensekliliğini korumayı başarabilirse ticaret kurallarını, faiz oranlarını, varlık fiyatlarını ve döviz kurlarını değiştirmek, ABD tasarruflarının yurtiçi yatırımlarla doğru orantılı olarak artmasına neden olacaktır. Bu ortam yurtdışından gelen yatırıma olan ihtiyacı azaltabilir. Ancak ABD ve diğer ülkelerde mali sorumsuzluk artmaya devam eder ve "korumacı" politikalar küreselleşmeyi sekteye uğratırsa, cari hesap açığı hem ABD hem de ticari ortaklarını zora sokacaktır.

BÖLÜM 8 – KÜRESELLEŞME VE DENETİM

1914 öncesinde dünya, gelişmiş medeniyet seviyesine doğru ilerlemekteydi, insanlık mükemmeli yakalayabilecek gibiydi. Köle ticareti bitmiş, çok önemli icatlar 19. yy boyunca hızlanmıştı. Demiryolu, telefon, elektrik, sinema, otomobil gibi sayısız alanda ilerlemeler kaydedildi. Gelişmiş ülkelerde tıp, beslenme ve temiz içme suyunun daha fazla insana ulaşır olması 1820'de 36 olan yaş ortalamasını 1914'te 50'nin üzerine çıkarmıştı.

Geri dönüp baktığımızda I. Dünya Savaşı'nın medeniyet için II. Dünya Savaşından çok daha zararlı olduğu görülmektedir. İlk savaş bir fikrin yok olmasına yol açtı. I. Dünya Savaşı öncesinde insanlığın geleceği önünde bir sınır yokmuş gibiydi. Günümüzde işler gerçeklerle biraz daha yakından ilişkili. Terörizm, küresel ısınma veya hortlayan popülizm günümüzde yaşanan küreselleşme dalgasının önüne geçebilecek mi? Bunun cevabını bilebilmek çok zor. Yine de, neredeyse her dünya vatandaşının hayat standartlarını yükselten II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ekonomik kuram ve kurumlar olduğu bilinmelidir. Halkları uzmanlaşmayı ve iş bölümünü başarabilen ekonomiler büyür ve gelişir. Küreselleşme ekonomilerin yakın zamanlarda gösterdiği gelişmeyi açıklamada çok önemli bir rol oynar. Küresel işlemler ve risk alımı küresel bir ekonomi yaratmakta. Üretim giderek daha uluslararası hale gelmekte. En rekabetçi fiyatlarda malzeme ve işgücünü ülke sınırları içinde değil de küresel pazarda bulanlar, sadece enflasyonun önüne geçmekle kalmaz, aynı zamanda çıktılarını girdilere olan oranını yükseltir. Ortalamaya bakıldığında hayat standartları büyük oranda artmıştır. Öte yandan, küreselleşmeyle gelen adaletsiz gelir dağılımı, refah devleti ve kapitalist devlet arasındaki kültür çatışmasını tekrar alevlendirmiştir. Diğer sorunlar hukukun üstünlüğünün korunması ve refahı baltalama gücü olan terörizm olgusudur. Küreselleşme ve kapitalizm konularında büyük çaplı bir tartışma süregelmektedir ve ortaya çıkacak sonuç, dünya pazarını ve en temelinde hayatımızı nasıl yaşayacağımızı belirleyecektir.

Tarihsel deneyimler küreselleşmenin tek yönlü ilerlemediğini, geriye gidiş olacağını göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrası daralan ticari sınırlar kolaylıkla geri gelebilir, ancak bu tabii ki ciddi ekonomik sorunları beraberinde getirecektir.

Bana göre, küresel maddi refahın devamlılığı önünde iki büyük engel bulunmakta. İlki demokratik istikrar önünde ciddi bir tehlike olan ve ekonomik olarak yıkıcı olabileceğinden korktuğum adaletsiz gelir dağılımı. İkincisi ise küreselleşme ivmesinin yavaşlamasıdır. Her ikisi de dünyanın gelişimine engel olabilir ve kapitalizmin kapsamlı yaptırımlarını azaltabilir. İnsanlar yüksek hayat standartlarına çabuk alışır ve ilerlemenin sekteye uğraması halinde beklentilerine cevap veremeyen sistemlere alternatifler aramaya başlar. Günümüzde ironik olan gerçek

kapitalizmin, anavatanı Batı Avrupa'da tereddütle karşılanması, buna karşın büyümenin hızlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha ateşli destekçiler buluyor olmasıdır.

"Tamamen küreselleşmiş" bir dünya, ülke sınırlarından ve onların birbirlerine olan fiziksel uzaklıklarından tamamen bağımsız oluşmuş karlılık ve risk alma anlayışının güttüğü engelsiz üretim, ticaret ve finans faaliyetleri demektir. Küreselleşmenin bu boyuta ulaşması olanaksızdır. İnsanların içgüdüsel olarak riskten kaçınması ve bunun bir sonucu olan yatırımların yurt içine yapılması eğilimi küreselleşmenin bir sınırı olacağına işaret eder. Ticaretin son yıllarda liberalleşmesi mal, hizmet ve sermaye akışının önündeki engelleri büyük oranda kaldırmıştır. Ancak son Doha toplantısında tanık olunduğu gibi bu alanda daha fazla ilerleme sağlamak kolay olmayacaktır.

II. Dünya Savaşından sonra elde edilen ekonomik iyileşmeyi yaratan esas unsur, ekonomi uzmanı ve politikacıların I. Dünya Savaşından sonra uygulanan "korumacı" zihniyetin ne kadar zararlı olduğunu anlamasıdır. Bunun sonucunda önce ticari sınırlar ve çok daha sonra finansal akış üzerindeki sınırlar kalktı. Serbestleşme inovasyonu körükledi, ticaret ve yatırım önündeki engeller kalktı. Bu nedendendir ki; son yıllardaki sınır ötesi ticaret GSYİH'dan daha hızlı büyümektedir. Bunun sonucunda, çoğu ekonomi uluslararası rekabetin zorluklarına ve streslerine maruz kalmakta. Gerçi bu, kendi ülkelerindeki rekabetten çok farklı olmamasına karşın, sanki daha kontrol dışıdır. Hızla artan ithalatın gelişmiş ekonomilerde yarattığı işsizlik riski, maaş artışlarını sınırlamaktadır. İş kaybetme korkusu çalışanların daha az talepkar olmasına neden olmuştur. Böylelikle ithalatın etkileri enflasyon baskısını dizginlemektedir.

II. Dünya Savaşını takip eden onyıllarda, bazı dengesizlikler olmasına rağmen, ülkelerin ihracat ve ithalatları genelde başabaş bir şekilde ilerlemiştir. 1990'ların ortalarına kadar belirgin ve sürekli ithalat-ihracat dengesizliklerine nadir rastlanırdı. Sermaye piyasalarının tam anlamıyla küreselleşmesi bu döneme denk gelmektedir. Yatırımlarını kendi ülkelerinde yapmaya eğilimli veya zorlanmış pek çok tasarruf sahibi parasını yatırılabileceği farklı seçeneklere ulaşabilmiştir. Bu ortamın neden olduğu küresel para piyasaları, dünya tasarruflarının çok daha iyi değerlendirilmesine neden olmuş ve dolayısıyla üretkenliği arttırmıştır. 1995'ten sonra tanık olduklarımız şunu gösterir; bazı istisnalar hariç genel anlamda serbest bırakılmış küresel piyasalar bir denge halinden bir diğerine herhangi bir pürüz yaşamadan geçmeye başlamıştır. Bu aşamada, bana sıkça yöneltilen çok önemli bir soru akla gelmektedir: Serbest uluslararası ticaret ve finans faaliyetlerinin beraberinde kalıtsal olarak gelen kaosu, devletler seviyesinde belirgin bir müdahale olmadan nasıl dizginleyebiliriz? Hergün dünya piyasalarında işlem gören trilyonlarca dolar varken gerçekten de serbest bırakılmış küresel sistemin işleyeceğini kim nereden bilebilir ki? Ancak sistem işlemekte, hem de hergün. Sistemsel sorunlar elbette yaşanıyor ancak bunların sayısı şaşırtıcı derecede azdır. Küresel ekonominin çalışmasına güvenmek için dengeleyici unsurlar hakkında sağlam bir bilgi gerekir. Ancak ne yazık ki; bu unsurları fark edenler, kanunları yapıp denetleyen politikacılardan çok ekonomi uzmanlarıdır.

Küresel finans, hayatımızda belki de hiç bu kadar önemli bir yer tutmadı. Bunun arkasında uluslararası pazarların açılması ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerleme yatar. Gerçekleşmekte olan ticaretin finansmanı, sigortalıması ve tüm işlemlerin zamanında olması için sınırlarötesi parasal işlemlerin hacmi, ticaretin kendisinden daha fazla büyümek zorunda kalmıştır. Bunu sağlamak için yepyeni finans türleri icat edilmesi ve geliştirilmesi gerekmiştir.

Küresel ticaret ve finansmanın görünür istikrarı, pekçok yönden Adam Smith'in temel prensibinin sağlamasından başka birşey değildir: Bireylerin, kendi çıkarları doğrultusunda birbirleriyle serbestçe ticaret yapabilmesi, istikrarlı şekilde büyüyen bir ekonomi yaratır. Kitaplarda tarif edildiği şekliyle, ideal bir piyasaya ulaşmak için temel gereksinimlerin yerine getirilmesi beklenir: Bireyler, harici sarsıntı ve ekonomik politikalarından etkilenmeden kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme özgürlüğüne sahip olmalıdır. İşin içinde bulunanların kaçınılmaz hataları veya yersiz risk alışları değişik güçte ekonomik dengesizliklere neden olur. Buna rağmen, kriz yaşayan ekonomiler bile eninde sonunda kendini iyileştirebilmektedir.

Krizler, en azından belli süreler boyunca, normal ve işlevsel piyasaları tanımlayan ilişki yapısının zarar görmesine yol açar. Kriz dönemleri bazı mal, hizmet veya varlıkların alım-satımından inanılmaz kar sağlanmasına olanak verir. Ticaretle uğraşanların bu "yangından mal kaçırma" faaliyetleri fiyat, döviz kurları ve faiz oranlarının tekrar piyasaya uygun hale gelmesine neden olur ve inanılmaz karlılık oranlarının ve dolayısıyla bu duruma neden olan yetersizliklerin ortadan kalkmasına ve riski ayarlanmış oranların dünya çapında yerine

oturmasına neden olur. Bu oranların üstünde kar elde etme olanağı, tüketici tercihlerinin hızla değişebilme niteliği bulunan bir kavram olduğunun kanıtıdır. Böylesi bir ortamda, yatırım düşük riskli alanlara kayar ve böylece, yüksek risk/yüksek getiri alanlarından uzaklaşarak, paranın yenilikçi projelere akmasının önü kesilir, kaynaklar daha verimsiz alanlarda kullanılmış, yani israf edilmiş olur. Dengesizliklerin en kolay görüldüğü anlar insanların yatırım çöşkülerindeki ani değişiklikler veya korkuların piyasa oluşum sürecini etkilediği zamanlardır.

Küresel ticaret kapsamını genişlettikçe, küresel finansman da yayılmaktadır. Etkin bir küresel finansal sistem, dünya tasarruflarını, tüketicilerin en fazla değer verdiği mal ve hizmetlerin, en etkin biçimde üretilmesine imkan verecek şekilde yönlendirir. Bilindiği gibi, ABD'nin tasarruf sicili çok bozuktur. 2006 yılında GSYİH'nın sadece %13.7'sine denk gelen tasarrufla ABD, G7 ülkeleri arasında son sırada yer almıştır. Ancak ülke olarak az olan tasarrufları çok iyi değerlendirdiğimizden ve neredeyse hiç israf etmediğimizden, G7 ülkeleri arasında son on yıl boyunca en yüksek verimlilik oranına olanak veren sermaye stoğunu elde ettik.

Finans piyasalarının durumu hakkında inanılmaz detaylar verebilen bilgi işlem altyapısı, finansal kurumların anormal veya niş kar fırsatlarını anında farkedebilmesine olanak vermektedir. Temelde düzensiz bir piyasada elde edilecek anormal kazançlar, dünyanın sermaye tasarrufu akışında bir yetersizlik olduğuna işaret eder. Bu niş varlıkların aşırı alımı, fiyatların "normale" dönmesine neden olur. Bu durum, kar peşindeki yatırımcının işine gelmese de ortaya çıkan yeni fiyat dünya tüketicilerinin yararına olur.

Yüksek finansal karlar, finans sektöründe faaliyet gösteren çok yetenekli kişi ve kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların başında (çoğunluğu ABD'li olan) *hedge* fonları ve özel sektör hisse fonları gelir ve bana göre finans faaliyetlerinin geleceğini temsil etmektedirler. Bu alanda kar peşindekilerin, pazarı 2006 yılında doyunluğa ulaştırmasıyla, kolay para fırsatları bir hayli azalmıştır.

Yine de *hedge* fonu yatırım stratejileri anormal piyasa değerlenme ve verimsizleşmelerinin, ortadan kalkmasında kilit bir öneme sahip olmaya devam etmektedir. Aksi halde durağanlaşacak olan piyasalara likidite kazandırır. Büyük oranda devlet denetiminden muaftır (ve umarım ki öyle kalır). *Hedge* fonlarından yoksun olmak dünya ekonomilerini olumsuz etkiler.

Günümüzde *hedge* fonlarını düzenleyen piyasanın kendisidir. Muhatap gözetimi olarak tabir edilen bu yapıyı, *hedge* fonlarına borç para veren yatırımcı, banka ve diğer finans kurumları oluşturur. Kendi hissedarlarının çıkarlarına odaklı olan borç verenler, *hedge* fonu yatırım stratejilerini çok yakından takip ederler.

Ancak ne yazık ki; yaşadığı bir sorun yüzünden herhangi bir *hedge* fonu gazete manşetlerine taşındığında bu sektörün düzenlenmesine yönelik politik baskı büyümektedir. *Hedge* fonları risk alıcı oldukları gibi aynı zamanda büyük birer kurumdur – insan mantığının bunu tehlikeli görmesi şaşırtıcı değildir. Piyasa likiditesini sınırlamasını bir yana bıraksak bile daha fazla devlet denetimi olmasının mantıklı bir yanını göremiyorum. *Hedge* fonları, ellerinde tuttıkları varlıklarını o kadar sık değiştirmektedir ki evvelki günün bilançosuna bakmak gayet anlamsız bir eylemdir. Denetimin işe yaraması için fonların dakika bazında kontrol edilmesi gerekir. Fon yatırım eğilimlerine getirilecek devlet sınırlamaları *hedge* fonlarının küresel ekonomiye ve özellikle ABD'ye olan katkısında temel bir unsur olan risk alma faaliyetine köstek olur. *Wall Street*'in balaralarına neden engel olalım?

Tüm bunları onsekiz yıl boyunca denetim yapmış biri olarak söylüyorum. Merkez Banka'sına ilk atandığımda, bu görevin en cezbedici ve merak uyandırıcı tarafı, ekonomi ve para politikaları alanındaki 40 yıllık öğrenimimi nasıl hayata geçireceğimdi. Piyasaların serbestçe faaliyet göstermesi konusunda inancım canlılığını korusa da, görevimin ciddi miktarlarda denetim gerektireceğinin de farkındaydım. İnançlarım ve görevim arasında bir orta yol bulabilecek miydim? Pozisyonum gereği, denetim hakkındaki kişisel fikirlerimi bir kenara bıraktım. Düzenlemelerin çoğu şekline karşı olan liberal görüşlerimden dolayı, bu gibi hususlarda önderliği diğer merkez bankası yöneticilerine bırakmayı tasarlamıştım.

Göreve başladığımda beni tatlı bir sürpriz bekliyordu. Geçmişte Merkez Bankası idarecilerinin işlerine ne kadar vakıf olduklarına tanık olmuştum. Ancak tüm çalışanların ne kadar serbest piyasa odaklı olduklarının farkına varmamıştım. Merkez Bankası Kurulunda, personele verilen öneriler her ne kadar kongre emirlerinin uygulanmasına yönelik olsa da, hepsinin içinde

rekabeti ve piyasaların serbestçe işlemlerini teşvik edecek unsurlar vardı. Tüm personel aşırı uzun vadeli ve uygunsuz kredilerden korunmaktaki birincil gerecin muhatap taraf gözetimi olduğunun farkındaydı. Böyle bir ortamda düzenleyici görevini yürütmenin, korktuğum kadar kötü olmadığını söyleyebilirim. Görevim süresince, sadece Merkez Bankası veya genel anlamda finans sisteminin işleyişi için önemli olan konu ve gelişmelere odaklandım. Bu süre zarfında en az engel teşkil eden denetim türleri hakkında çok fazla bilgi edinme fırsatım oldu. Asla unutulmaması gereken üç kural şunlardır:

1. Kriz anlarında kabul görmüş denetim mekanizmaları krizin bitmesiyle yeniden gözden geçirilmelidir.
2. Bazı hallerde birden çok denetmen tek bir düzenleyiciden iyidir. Tekli bir denetim mekanizması riski sevmez. Akla gelebilecek tüm olumsuzluk ihtimallerine karşı gardını yüksek tutar ve ezici bir itaat yükü yaratır.
3. Denetim mekanizmaları zamanla etkinliklerini yitirir bu nedenle düzenli olarak yenilenmelidir.

Bana göre devlet kaynaklarını, sahtekarlığın, yolsuzluğun kökünü kazımak için kullanmalıdır. Bu her piyasa sisteminin sorunu olmaya devam etmektedir. Gerçekten de Washington'un, kaynaklarını yeni düzenlemeler yaratmak yerine, yolsuzluk ve dolandırıcılık kanunlarının uygulanmasına yönlendirmelidir.

Piyasaların çöktüğü zamanlarda yasa koyucu ve düzenleyicilerin yeni kanunlar çıkarmak için hummalı bir çalışmaya girmeleri hepimizin alışık olduğu bir sahne. Bu aceleci ortamda yapılan hatalar ise bazen onyıllar boyunca düzeltilemez. Buna karşın, son yıllarda aşırı denetimin ne kadar yıkıcı olduğu ve ekonomik uyum sağlamaya olan ihtiyacın ne kadar fazla olduğu çok daha iyi anlaşılır hale gelmiştir. Ağzımız bir kere yandı, aynı hatayı tekrar etmeyeceğimiz kesin.

Kapitalizmin dünya piyasalarındaki uzantısı olan küreselleşme, kapitalizmin kendisi gibi, "yaratıcı yıkımın" sadece yıkıcı tarafını görenler tarafından şiddetle eleştirilmekte. Ancak eldeki verilere bakıldığında küreselleşmenin getirilerinin, maliyetini aştığını görmemek olanaksızdır; ve bu sadece ekonomi kavramı ile sınırlı değildir.

"Yaratıcı yıkım" olgusu karşısında, olumsuz yönlerin neden olduğu korkularla yüzleşmeli, küresel refahın bağlı olduğu büyük ekonomik yapı üzerinde yeni sınırlamalar getirmekten kaçınmalıyız. İnovasyon, teknoloji, tüketici malları veya tıp alanında olduğu kadar küresel finansal piyasa için de gereklidir. Küreselleşme yayıldıkça ve sonunda da yavaşlamaya başladığında finans sistemimizin esnekliğini koruması gerekir. Politik veya ekonomik, her ne şekilde olursa olsun "korumacılık" ekonomik durgunluğa ve siyasi otoriterleşmeye yol açar. Kesinlikle daha iyisini yapmamız gerekir.

BÖLÜM 9 – BÜYÜK BİLMECE

MB kanun yapıcıları, açıklaması imkansız piyasa serüvenleriyle ile her zaman karşılaşır. Bunların nedenleri çoğu zaman kısa bir süre sonra berraklaşsa da bazılarını açıklamak güçtür. Fiyatlarda yaşanan değişiklikler arz-talep dengesinde yaşanan değişime bağlıdır. Ancak analiz uzmanları sadece değişimin fiyatlara olan yansımalarını gözlemleyebilir. Piyasada faaliyet gösteren her birey üzerinde psikanaliz yapamayacağımıza göre bazı değişimleri açıklamak daima olanaksız olacaktır.

2004 yılında ABD'de yaşanan serüven için bir açıklama getirmediğim. Bir kaç ay içinde kendini düzelteceğini ve tekrar etmeyeceği kanaatindeydim ancak yanıltılmışım. Aynı durum 2005 başlarında yeniden kendini gösterdi. Süregelen MB boyunduruğunun etkisiyle uzun vadeli faiz oranları tekrar yükselmeye başlamıştı ancak, 2004'te olduğu gibi piyasa güçleri bu artışların ömrünü kısa tuttu. Etkileri kesinlikle küreseldi çünkü uzun vadeli faiz oranlarında düşüş ABD'de olduğu kadar önde gelen diğer piyasalarda da görülüyordu. Küreselleşme 1980'lerin ortasından beri enflasyonu bastıran bir güç unsuru olmuştu. Buna karşılık yaşanan değişim benim ilgimi çekiyordu. Dünyanın herhangi bir yerinde enflasyon yaratacak güç bulmak olanaksızdı. Başka birşeyler oluyordu. Olan biteni tam kavramış hissetmesem de yaptığım açıklama özetle şöyleydi:

"Gelişimi iyice hızlanan teknolojilerin yarattığı etki inanılmazdır. Sürekli olarak değişmekte olan teknolojilerle çalışan iş kollarında büyük bir güvensizlik durumu mevcut. Olayı örneklemek için

daktilosundaki tuşların yeri her iki senede bir değişen bir sekreter misali verilebilir. Bunun tüm işgücüne uygulandığını düşünün. Bununla beraber bilgisayar teknolojileri malların boyutunu önemli ölçüde küçültmüş ve bu lojistik masraflarını azaltmıştır. Daha küçük ve dolayısıyla taşınması daha kolay ürünler imal edilmekte. Bunun kadar önemli olan, telekomünikasyon masraflarının, gelişen teknolojiyle birlikte ciddi oranda ucuzlamasıdır. Daha küçük ürünler yayıldıkça ve iletişim masrafları azaldıkça dünya giderek küçülmüştür. Daha etkin sermaye kullanımıyla birlikte nominal birim başına çalışan masrafları da azalmaktadır.”

Enflasyon neredeyse küresel anlamda bastırılmış durumda. Gelişmekte olan ülke borçlarından elde edilen kazanç, olmadığı kadar düşük. Hatta buralarda yaşanan hiper-enflasyon dalgaları bile az yaşanır oldu. Bu ülkelerde 1989-98 yılları arası, tüketici fiyatları enflasyonu ortalama %50 iken 2006’da bu oran %5’lere inmiştir.

Küreselleşme 2004 yılında uzun vadeli faiz oranlarını düşürmüş olsa da MB dizginleme önlemlerinin uzun vadeli oranları yukarı çekemeyeceğine dair bir belirti yoktu. O sene MB’nin parasal arzı kısma hamlesine karşı gerçekleşen emsalsiz tepki, küreselleşme olgusuyla birlikte ancak kendini göstermeye başlayan başka önemli güçlerin işlemekte olduğunu işaret ediyordu. Şaşırmıştım. Tarihte eşi görülmemiş bu gelişmelere “bilmece” adını verdim.

Konuyu araştırırken Avrupa’da gerçekleşen ve pek önem verilmemiş bir olay, bilmeceyi çözmek için ilk ipucu oldu. Almanya’nın en büyük şirketlerinden *Siemens*, 2004 yılında sendikasına bir ultimatoma verdi: İki tesisinde çalışanların gelirlerinde %12’lik bir kesintiye gidilmezse üretim merkezini Doğu Avrupa’ya kaydırma arayışına gireceklerdi. Sendika kabul etti ve tesisler faaliyetlerine devam etti. Konunun önemi Alman ücretlendirme sistemini incelemeye yöneltti. İşverenler, yüksek işçi ücretleri nedeniyle yeterince rekabetçi olamamaktan uzun süredir şikayetçiydi. Almanya’da yürürlüğe alınan reformlar sayesinde Siemens ve benzerleri “sözleşmesiz işçi” gücünü değerlendirerek Alman işçi ücretlerini, dolayısıyla ürün/hizmet fiyatlarını düşürdüler. Sendikaların kozlarını kaybetmesi, elbette ki Alman ulusal sınırları dışında gelişen olaylar yüzündendir. Sovyet sisteminden kopmuş 150 milyon kişilik nitelikli ucuz işçi kaynağı hemen yanibaşlarındaydı.

Soğuk Savaşın sona ermesi, belki de son 25 yılda gerçekleşen en önemli jeopolitik olaydır. Berlin Duvarının yıkılması, merkezi planlama sonucu büyük zarar görmüş bir ekonomik yıkıntıyı gözler önüne serdi. Serbest piyasaların karmaşasına engel olacağına inanılan sistem, çökmüştü. Bunun bir sonucu olarak, piyasa ekonomisinin faydalarını on yıl kadar önce farkedilen Komünist Çin, hiç bir zaman açıkça kabul etmese de, serbest piyasa kapitalizmine doğru adımlarını hızlandırdı. Hindistan’da da bir uyanış başladı. Demir perdenin kalkmasıyla merkezi planlama odaklı tüm ekonomik planlar sessizce rafa kaldırıldı.

Çok geçmeden, çoğu iyi eğitilmiş ve hepsi düşük maaşlara çalışan bir milyar kişilik işgücü küresel piyasaya ivme kazandırmaya başladı. Doğu Avrupa’da sayı daha az olsa da merkezi planlamanın “korumacı” yaklaşımı yerini rekabetçi piyasalara bıraktı. Bu geçişi henüz tamamlamamış olan, çoğu Çinli ve Hintli yüzmilyonlarca insan daha olduğunu unutmamak gerekir.

İşgücünün piyasalara karışmasıyla birlikte maaşlar, enflasyon, enflasyon beklentileri ve faiz oranları küresel bazda düştü; bu da büyüyen dünya ekonomisinin temel nedenidir. Ucuz ithal mallar sadece üretimin yerini değiştirmeden aynı zamanda işinden olmuş kişilerin yarattığı arz başka sektörlerin de çalışanlarına verdiği maaşları düşürdü. Ve son olarak, daha önce merkezi planlama ile yönetilen ekonomilerin rekabet etmek için bastırıldığı ihracat ürün fiyatları, başka ülkelerin de benzer bir yöntem izlemesini zorunlu kıldı.

İşçi ücretlerini ve dolayısıyla ürün fiyatlarını düşürücü baskının derecesini, merkezi planlamadan rekabetçi piyasalara olan geçişin hızı belirler. Çünkü rekabetçi ithal ürün ve göç unsurlarının dolaylı etkileri, gelişmiş ülkelerde tüm işgücü masraflarının yapısının değişmesine neden olmaktadır. Her yeni işçi, gelişmiş ülkelerdeki maaş giderlerin ve fiyatların biraz daha düşmesi anlamına gelir. Oluşan döngü sonucunda azalan maaş giderleri daha düşük enflasyon beklentilerine, bu ise maaş artışının daha da yavaş büyümesine ve fiyatların kırılmasına neden olmaktadır. Elbette Çin bu gelişmenin en büyük sorumlusudur. Son 25 yılda Çin’de, kırsaldan sanayi bölgelerine çalışmaya gelen insanlar yüzünden gelişmiş ülkelerde maaşlar (ve fiyatlar) azalmıştır. Buradan başka bir çıkarım yapılabilir. Dünya piyasalarında rekabet etmeye niyetli ve böyle bir beceriye sahip olan yeni işgücü yerini aldıktan sonra, gelişmiş ülkelerde maaşları ve fiyatları düşük tutmaya yönelik (küresel) baskı ortadan kalkacaktır.

Dünyanın ekonomik geleceği ve siyasetçiler açısından dönüm noktası, işçilerin geçiş sürecini tamamladığı nokta değil, bu ivmenin yavaşlamaya başlamasıdır. Yavaşlayacağından eminiz, çünkü tamamen rekabetçi piyasalara olan geçiş süreci eninde sonunda tamamlanacaktır. İşçi akışı tepe noktasına ulaştığında enflasyon engelleyici baskılar azalmaya başlar. Bunun gerçekleşmesine belki de daha yıllar var ancak böyle bir sürecin başladığına dair ilk işaretler kaydedildikten itibaren önümüzdeki süre 3 yıldan fazla olmayacaktır.

Küresel yatırımların toplamı, küresel tasarrufların toplamına eşit olmalıdır. Ancak kişi veya kurumlar, yatırımlarını, kendilerini finanse edecek bir kaynak bulmadan önce planlarlar. Diğer yandan tasarruf sahipleri de kimleri finanse edeceğini bilmeden tasarruf yapar. İşte bu nedenle planlanan yatırım miktarı asla planlanan tasarruf miktarına eşit olmamaktadır.

Hem yatırımcı hem de tasarruf sahibi, piyasalarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinde yaşanacak herhangi bir dengesizlik reel faiz oranlarını denge tekrar sağlanana kadar değiştirir. Eğer planlanan yatırım, planlanan tasarrufu geçerse reel faiz oranları artar, yatırımcıların planlarını ertelemesini ve tasarruf yapanların daha da birikim yapmasını teşvik eder. Eğer bu sözü edilen tasarruflar planlanan yatırımları geçecek olursa reel faiz oranları düşer. Küresel yatırım ve küresel tasarruf asla birbirinden ayrı olarak ele alınmamalıdır.

Daha düşük gelirlere sahip olsalar da, gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar, gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla tasarruf yapmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişilerin mevcut gelirlerinin kat kat üstünde harcama yapabilmesine olanak veren gelişmiş mali bir yapı vardır. Aslında gelişmekte olan ülkelerde tasarrufun başlıca nedeni geleceğini garanti altına alma eğilimidir. Yeterli devlet güvencesi olmayan bu halklar, kara günler ve de emeklilik için kenara birşeyler ayırmak durumundadır.

Gelişmiş ekonomilerde tasarrufların nominal GSYİH'ya oranı 80'ler ve 90'lar boyunca %21 dolaylarındaydı. Aynı zaman diliminde bu oran gelişmekte olan ülkeler için %23'tü. Ancak 2000'li yılların gelişimiyle gelişmekte olan ülkelerin rekabetçi pazarları ve kapitalist işleyişi kabul etmesinin karşılığı sonunda alınmaya başlandı. Mülkiyet haklarının kabul edilebilir seviyelere getirilmesiyle yabancı sermaye düşük ücretli işgücünü istihdam ederek ihracat odaklı büyümeyi hızlandırmaya başladı. Son beş yılda gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızı, gelişmiş ülkelerin iki katı olmuştur. Çin'in önderliğinde bu ülkelerin tasarruf miktarı 2006 yılında %24'ten %36'ya yükseldi çünkü buradaki gibi kültürel olarak muhafazakar olan toplumlarda tüketim ve de yatırıma geri dönüş hızı yavaş olmuştur. Gelişmiş ülkelerde tasarruf oranı 2002 yılından beri %20'lerin altında seyretmektedir.

Ekonomi uzmanları elbette tasarrufları ölçebilmektedir ancak tasarrufun neden yapıldığı tam olarak bilinmediğinden maksatın değerlendirilmesi iyi bir tahminden öteye gidemez. Buna karşın, reel uzun vadeli faiz oranlarının dünya çapında düşüşe geçmesi küresel tasarrufların küresel yatırımlardan fazla olduğunu gösterir. Planlanan tasarruf davranışlarında hiçbir değişiklik olmasa bile tasarruf etme eğilimine sahip, gelişmekte olan ülkelerin giderek artan kazançları küresel tasarrufların her yıl artmasına neden olacaktır. Ve bu eğilim, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının, gelişmiş olanlardan fazla olduğu 2002 yılından beri devam etmekte ve oran değişmedikçe de devam edecektir. Normalde reel faiz oranları düştüğünde ekonomi uzmanları için iki seçenek vardır: ya planlanan tasarrufta artış ya da planlanan yatırımlarda azalma. Ancak gelişmiş ülkelerde tasarrufların azalması, reel faiz oranlarını düşüren unsurun, gelişmekte olan ülkelerde yapılan tasarrufun taşması olduğunu teyit etmektedir. Nominal ve reel uzun vadeli faiz oranlarını etkileyen ve onyılda süren düşüşü tetikleyen unsur, normal piyasa güçleri değil, jeopolitik güçlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler büyüme hızlarını korur ve insanına daha rahat borç verecek mali bir yapı oluşturabilirse, buralardaki tasarruf oranları mutlaka düşecektir. Tüketim kavramı bu yeni açılan piyasalarda elbette gelişecek. Tüketimde yaşanacak artış, tasarruf fazlasının faiz oranlarını düşürücü etkisini hafifletecektir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin büyümesi yavaşlarsa bile durum değişmez. Gelirlerdeki artış tasarrufu yükseltir, gelir artışı tekrar yavaşlamaya başladığında tasarruf oranları düşme eğilimi gösterir.

Merkezi yönetimden kurtulan işgücünün geçiş süreci tamamlandıkça ve gelişmekte olan ülkelerdeki finans sistemi daha fazla tüketim ve daha az tasarruf yapılmasını teşvik edecek ortamlar hazırlarsa, enflasyon ve faiz oranları, geçen onyılda etkin olan enflasyonu dizginleme gücünü kaybeder.

Gelişmekte olan ülkeler, büyüme hızlarının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olmasını istiyorsa ödünç aldıkları teknolojiye yeni boyutlar kazandırmalı, ilerlemeler sağlamalıdır. Çin, Hindistan ve başka birçok ülke bu alanda çalışmaktadır. Bazılarının önemli ilerlemeler kaydetmesi kaçınılmazdır. Ancak teknolojik gelişmeden öte, ekonomik büyüme için politik istikrar gereklidir. Örneğin, ABD’de (kişisel mülkiyet haklarının korunması, göreceli düşük regülasyon ve yolsuzluk oranları dahil) uygulanan politik sistemin halkına kazandırdığı hayat standartları, gelişmekte olan ülkelerin sunduğundan kat kat fazladır. Bununla birlikte üniversitelerimiz dünya çapında olsa da, ilk ve orta öğretim sisteminde büyük sorunlar vardır.

Gelişmekte olan ülkelerin vatandaşları, yurtlarındaki risk ortamının kabul edilebilir seviyelerde olduğu kanaatini taşımadıkça 200 yıldır, vatandaşı olsun olmasın tüm yatırımcılar, mülkiyet haklarını korumayı başarmış ABD’ye yatırım yapmaktadır. Burada ayarlanmış risk derken kastettiğim, gelişmekte olan ülkelere yatırımlara el konulması veya felç edici kanunlar, acımasız vergilendirme, kanunların seçici şekilde kullanılması veya yolsuzluk gibi gelişmelerin gerçekleşme riskidir. Tekrar altını çizmem gerekir ki; bir ülkenin mülkiyet haklarını incelerken kanunların uygulanmasında daima denetim ve keyfi uygulama unsurlarının dikkate alınması gerekir. Bununla beraber yolsuzluk birşeye sahip olma masrafını yükseltir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu, bu kalemlerde sınıfta kalmaktadır. Aslında “gelişmekte olan” kümesinde kalmalarının en büyük nedeninin mülkiyet haklarının doğru şekilde uygulanmaması olduğu söylenebilir. ABD bu alanda önde gelen, siyasi risk primleri en düşük olan ülkelerdendir.

Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki teknolojik seviye farkının azalabileceğini kolaylıkla öngörebiliyorum. Ancak Çin’in otoriter tavrının, Hindistan’ın boğucu bürokrasisinin ve Rusya’nın mülkiyet haklarını uygulamadaki tutarsız davranışlarının kısa vadede değişebileceğini sanmıyorum. Aslına bakılırsa, yatırımcılar bu risklerin çok daha farkındadır ve ortadan kalktıklarına inanılması için köklü değişikliklerin üzerinden uzun yıllar geçmesi gerekmektedir.

Ülkelerin merkez bankaları son zamanlarda çok önemli bir prensibi anlamışlardır – maksimum sürdürülebilir ekonomik büyümenin anahtarı, fiyat istikrarıdır. Hatta pek çok ekonomi uzmanı son onyılda yaşanan enflasyon düşüşünün arkasındaki temel unsurun merkez bankası para politikaları olduğu fikrindedir. Buna gönülden inanmak isterdim. Küresel dezenflasyon eğilimleri ortaya çıktıkça politikalarımızı uygun şekilde ayarladığımızı inkar etmiyorum. Ancak son 10-20 yılda uzun vadeli faiz oranlarının düşüşünde, yürürlüğe alınan kanunların ve merkez bankasının enflasyon dindirici kredibilitésinin önemli bir görevi olduğunu söyleyemem. Yaşanan bu düşüş (ve ortaya çıkan bilmece) para politikalarının dışında güçler tarafından oluşturulmuştur. Aslına bakarsanız 1990’larda kanunlar ve dünyadaki diğer merkez bankalarıyla olan ilişkilerimden edindiğim deneyimlerde, enflasyon oranlarının ne kadar kolay düşürülebileceği konusunda şaşırıyordum. 1980’lerde çok yakından takip ettiğim enflasyon baskısı, kelimenin tam anlamıyla ortadan kaybolmuştu. Sözünü ettiğim “bilmece” bu konuyu açıklığa kavuşturdu.

Ekonomik büyümenin ve hayat standartlarını yükseltmenin anahtarının fiyat istikrarı olduğunu bilmek dünya bankerlerini enflasyon baskılarını sınırlama konusunda teşvik edecektir.

BÖLÜM 10 – GELİR DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİ ve EĞİTİM

2006’da ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, %5’lik işsizlik oranı yakalanmasına rağmen halkın çoğu ekonomik durumdan memnun değildi. Verimliliğin ekonomik getirileri adaletli şekilde dağıtılmıyordu. Gerçekten de 1980’den beri gelir yoğunlaşması yükselmekte. Buradaki en büyük tehlike, böyle bir ortamda güçlenen popülist siyasetçilerin, memnuniyetsizlik hissini ciddi bir ekonomik krize dönüştürebilme riskidir.

İşin temelinde, daha derinlere nüfuz etmiş bir sorun yatmakta. İşçilerin günlük deneyimleri, rekabetçi piyasaların uzun vadede insanoğlunun hayat standartlarını yükselteceğine dair somut kanıtlarla örtüşmemektedir. Giderek büyüyen bir insan topluluğu, rekabetçi piyasaların işsizliğe neden olduğuna inanmaktadır. Medya ise işten çıkarmaları zevkle yayınlamaktadır. Bu bağlamda rekabetin de iş güvenliğini tehdit ettiği söylenebilir. Rekabet eninde sonunda kazançları daima arttırırsa da kamuoyu bunu böyle algılamakta zorlanır. Rekabetçi piyasalar sermaye ve işgücünü daha verimli sektörlerle kaydirdikçe GSYİH’nin artmasına neden olmuş ve dolayısıyla hem sermaye hem de emeğin kazancını yükseltmiştir.

Haliyle tüm bunlar çalışanların ücretlendirmesinin dağılımı hakkında fazla bilgi aktarmıyor. İşin gerçeği bir fabrika çalışanı, kendi maaşının komik artışları karşısında, şirket yöneticisinin

milyon dolarlık ikramiyesini duyunca elbette kendini haksızlığa uğramış hissetmektedir. Son on yıldır, tarım dışındaki her sektörde istihdam edilen işgücünün ortalama saat başına birim ücretini ve maaşlarını araştırmaktayım. Burada istihdam edilenlerin %20'si yönetici, %80'i işçidir. Gelirlere bakıldığında ise bu %20'lik kesimin toplam ödenen maaşlardaki payı 2007 yılında %46'ya ulaşmıştır. 1998'le kıyaslandığında üst düzey yönetici gelirlerinde %5, işçi ücretlerinde ise %3.4'lük bir artış olmuştur.

Sıradan bir Amerikalı'nın ülkenin üretimden elde ettiği gelirin nasıl dağıldığını belirleyen karmaşık piyasa güçlerini net bir şekilde görebilmesine olanak yoktur. Üst düzey yöneticilerin yüklü ikramiyelerine karşılık kendi aldığı zammı gören bir işçiye, toplumun refahını arttıracak unsurun rekabetçi piyasalar olduğunu anlatmak boşa kürek çekmeye benzer. İnsanların rekabetin avantajlarını birinci elden deneyimlemeleri gerekmektedir. Bunun sağlanmaması halinde bazılarının, örneğin gümrük vergilerini artıracak ve kota sınırlamaları getirecek politikalar vaat eden popülist siyasetçilerin peşine takılmaları işten değildir. Bu türden bir "korumacılık" anlayışının odağında, eskiden gurur kaynağı olan ağır sanayi dallarında yüksek maaşlı işlerin sürekliliğini sağlamak yatar. Ancak 21.yy tüketicileri böyle ürünlere karşı çok daha az heveslidir.

Geleneksel sanayi dallarının kaybı, ABD'de ekonominin içinin boşaltıldığına dair büyük bir endişe kaynağı halini almıştır. Aslında korkacak birşey yoktur. Aksine, geleneksel üretimden modern teknolojik üretime geçiş ABD hayat standartları için bir eksi değil, artıdır. Küresel ticaret bizlere ulusal bazda üretimini yapmak zorunda kalmadığımız geniş bir ürün yelpazesi sunar. Dış ticarete getirilecek sınırlamalara boyun eğecek olsaydık, gerilimler kısa vadede azalsa da rekabetin hızı da mutlaka yavaşlardı. Artan fiyatlar, azalan ürün seçeneği ve belki de en kötüsü, ticaret yaptığımız ülkelerde istihdam yaratan ve ihracatımızı baltalayacak karşı önlemler alınması sonucunda, Amerikan yaşam standartları kısa sürede durağanlaşır, hatta gerilemeye bile başlardı. Yüksek maaşlı sanayi işleri artık tarihe karıştı, çünkü o fabrikalardaki işgücünün maaşlarını tüketiciler vermekte. Tüketiciler ise Çin'deki düşük maaşları yansıtan süpermarket fiyatlarını tercih eder hale gelmiştir. Fabrika işçilerine yüksek maaş verebilmek için tüketiciden daha fazla ücret istemek mümkün olmadığı gibi, onların yaşam standartlarını düşürmekten öteye gitmezdi. Küreselleşme, II. Dünya Savaşından beri ABD GSYİH'nı %10 yükseltmiştir. Kapıları ticarete kapamak Amerikan yaşam standartlarını aynı oranda düşürür. Çevresine duvar çekmiş bir ülke, rekabetçi tarafını yitirir ve durağanlığa geçer ki bu daha çok insan için daha çok sıkıntı anlamına gelir.

Bu sonuçlar kabul edilemezse, işlerin nasıl kazanıldığı ve kaybedildiği, gelirlerin nasıl elde edildiği hakkındaki çarpık algıyı değiştirmek nasıl mümkün olacaktır? Gelir dağılımındaki adaletsizliği nasıl giderebiliriz? Her ikisi de, rekabetçi piyasalara olan desteğin azalmasına neden olmaktadır. Defalarca söylediğim gibi, rekabetçi piyasalarla birlikte kapitalizm ve küreselleşme, toplumun büyük çoğunluğu tarafından desteklenmedikçe sürdürülebilir olamaz. Eğer destek görmeye devam edeceklerse kapitalist ekonomik kurumların "adil" olarak algılanması gerekmektedir. İşgücünün zamanın başka yörelere kaydırılması üzerine temellenen ekonomik sisteme karşı oluşan önyargının üstesinden gelebilmek için yeni istihdam olanaklarının yaratılması ve işini kaybedenlerin işsizlik süreleri boyunca sıkıntısını azaltmak için üretken yöntemler geliştirilmesi gerekir. Bu yeni bir sorun değil ancak gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyümesi yeni bir olgudur.

Şirketler ulusal sınırların ötesine uzanarak çok büyük avantajlar elde edebilmektedir. Bunları müşterilerine daha düşük fiyatlar ve hissedarlarına daha fazla kazanç sağlamak için kullanabilirler. Küresel arenaya adım atmanın masrafı, artan küresel gelirler yanında önemsizdir. Sınır-ötesi ticaret özellikle AR-GE çalışmalarına yapılan yatırımlardan daha fazla geri dönüş alınmasına olanak tanır. Farklı oranlarda da olsa küreselleşme dünyanın her yerinde gelir yoğunlaşmasını yükseltmiştir. Son 10-20 sene boyunca özellikle internet alanındaki gelişmeler, bu sektörde çalışacak işgücünü eğitmemize fırsat ve zaman tanımayacak kadar hızlı ilerlemiştir. Vasıflı işgücündeki arz eksikliği, bu insanlara önerilen ücretlerin ciddi oranda artmasına neden olmuştur. Vasıflı işgücü maaşları küreselleşmeyle doğru orantılı olarak yükselirken, vasıfsız işgücü üzerindeki baskı katlanarak artmaya başlamıştır. Kısmen vasıflı işçilerin gerçekleştirdiği üretim bandı işlerini, bilgisayar programları üstlendi. Bu dinamikler nedeniyle, son 25 yılda düşük ve orta vasıflı işçi ücretleri yerinde sayarken en vasıflıların gelirleri hızla yükseldi. Bu türden bir gelir adaletsizliğine belki en yakın örnek ABD ulusal pazarının hızla oligunlaştığı ve *Rockefeller, Ford, Carnegie* gibilerini yaratan 1920'li yıllardır.

Ancak günümüzden farklı olan bazı şeyler vardı. O günlerdeki gelir yoğunlaşması daha çok faiz, hisse ve sermaye kazanımları kaynaklıydı. Günümüz zenginlerinin sayısı çok daha fazladır ve gelir yoğunlaşması yetenekli işgücü talebinin, arzı geçmesinden kaynaklanmaktadır.

Teknolojik gelişimin böylesi, tabii ki pürüzsüz olmayacaktır. Emek piyasasının bu boyutta bir talebe ayak uydurması yıllar sürebilir. Talebi karşılamak için cazip ücretlerle yurtdışından işçi istihdam eder ve yerel işgücünü daha fazla eğitime teşvik eder. Geçişin tamamlanması zaman almaktadır. Vasıflı işçi ücretlerinin bu süreç tamamlanana kadar yüksek tutulması, gelir dağılımının üst sınıflarda yoğunlaşmasına neden olacaktır.

Teknolojik ilerleme ve küreselleşmenin etkileri gelişmiş ülkelerin tamamında farklı seviyelerde hissedilmiştir. Ancak diğer ülkelerde ABD'ye kıyasla bunun etkileri daha az olmuştur. ABD kesinlikle ayrı ele alınması gereken bir oyuncudur ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, detaylarıyla açıklanmalıdır. Sözü edilen etkilerin özellikle Avrupa'da daha az hissedilmesinin bir açıklaması, kurulu olan "refah toplumu" sistemleridir.

ABD üniversiteleri dünyanın her yerinden öğrenci çekmeyi beceren başarılı kurumlardır ama gelir dağılımı adaletsizliğinin belki de en büyük sorumlusu ABD ilk ve orta öğretim sistemidir. 1995'te yapılan bir araştırmaya göre 10 yaşındaki ABDli öğrenci, bilim ve matematikte dünya ortalamasını yakalamışken, liseden mezun olduğunda aynı kıstaslara göre listenin bir hayli sonunda yer almaktadır. Peki 10 yaşından mezun olana kadar bu çocuklara ne yapıyoruz da sonuç böyle oluyor? Neden sayısız sözde eğitilmiş insan, düzgün bir cümle kuramadığı veya basit bir matematik işlemini yapamadığı için niteliksiz bir pozisyona bile alınmıyor? Vasat mezunlar ordusu zaten küçülmekte olan niteliksiz işgücü pazarını istila ederek buradaki ücretlerin daha da düşmesine neden olmaktadır. Eğitimdeki bu köklü sorunlarla birlikte küreselleşme ve inovasyonun etkisi bana göre, son 25 yılda düşük ve orta sınıf grubunun gelir dağılımından neden bu kadar az pay aldığını açıklar.

Gelir dağılımı sorunlarının üstesinden gelebilmek için siyasilerin öncelikli olarak ilgilenmesi gereken iki konu eğitim ve göçtür. Piyasalar bu sorunları çözmek için uğraşmaya başlamıştır ama sürecin hızlanmasına ihtiyaç vardır. Söylediğim gibi üniversitelerimiz doğru yönde ilerlerken ilkokul ve lise eğitimi geride kalmaktadır. Eğer bunlar dünya standartlarına ulaşmazsa üniversitelerimiz ya yabancı öğrencilerle ayakta kalacak veya yok olup gidecektir. Öte yandan aktif görevlerde çalışan bilim insanlarımızın yaş ortalaması giderek artmaktadır. Bunların yakın gelecekte emekliye ayrılması kaçınılmazdır. Eğer yerine yenileri yetiştirilmezse nitelikli ürün-hizmet geliştirme ve sunma kabiliyetimiz önemli ölçüde ortadan kalkacaktır.

Gelir dağılımının, en azından gelecek nesillerde daha eşit olabilmesi için ilkokul ve liselerin değişen piyasa gereksinimlerine karşı daha hassas olması gerekmektedir. Bununla birlikte, eğitim sistemi farklı yetenekleri olan öğrencilerin tamamını dahil edecek yapıda olmalıdır. Okullarımız ihtiyaç duyulan yetenekli insanları yetiştirecek kapasiteye sahip olmadıkça, ortaya çıkacak açığın başka ülkelerden gelecek beyinlerle telafi edilmesi gerekecektir. Ancak yabancıların ülkemizde çalışmasını düzenleyen mevcut kanunlar, onlara en çok ihtiyaç duyduğumuz zamanlarda kapı dışarı edilmelerine neden olmaktadır.

Eğitim reformu arz eksikliğini giderecek bir yöntemdir ama geçiş sürecinin tamamlanması yıllar sürecektir. Dünya, politik tartışmaların tamamlanmasını bekleyemeyecek kadar hızlı bir şekilde değişmektedir. ABD'nin iki sorununa acilen çare bulunmalıdır: gelir dağılımında artan adaletsizlik ve karmaşık işgücümüzün katlanan masrafları. Kısa vadede her ikisi de ABD'nin kapılarını yetenekli işgücüne açmasıyla çözülebilir. Bu gerçekleşirse, hem nitelikli işgücüne verilen ücretlerde düşüş sağlanacak hem de nitelikli işgücü sıkıntısı ortadan kalkacaktır. Elbette ülkenin ekonomik ihtiyaçları, siyasi boyutu böylesine hassas olan bir konuyu değiştirmeye tek başına yetmeyecektir. Ancak dünyada ticari bir güç olarak kalmak ve yaşam standartlarını yükseltmek için eğitim reformu ve göçmenlerin önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Her iki alanda önlem alınmanın ekonomik getirileri çok belirgin olacaktır. Siyaset seçimlerden ibarettir. Seçimlerle birlikte edinimler ve bunların bedelleri ortaya çıkar. Faydalardan yararlanmak için bir bedelin ödenmesi gerektiğini kabul etmek gerekir.

BÖLÜM 11 – EMEKLİLERİN YÜKÜNÜ TAŞIMAK

Gelişmiş ülkelerin tamamı demografik bir çıkmazla karşı karşıyadır. Başta ABD'de olmak üzere son dönemin nitelikli ve deneyimli işgücü, emekliye ayrılmaya hazırlanıyor ve onların yerini

alacak insan bulmakta zorluk çekiliyor. Nitelsiz işgücü kollarında durum daha da vahim. Yaşanan değişim, karşımıza 21.yy'a özel bir sorun olarak çıkmakta. Emeklilik kavramı aslında geyet yeni bir kavram. Bir asır öncesinin 46 yıllık yaş ortalaması çok fazla insanın emeklilik yaşına gelmediğine işaret ediyor. Yeni dünyanın yaşam koşulları, çalışmayan yaşlıların çalışan işgücüne olan oranını son 150 yıldır yükseltmekte. Elimizdeki veriler bu artışın hızlanacağını göstermektedir. Sorunu en fazla hissedecek yerler Avrupa ve Japonya olacak gibi görünüyor. Çalışma yaşındaki Japon sayısının 2030'yılına kadar 15 milyon kişi kadar azalacağı öngörülmekte. Bu kadar belirgin olmasa da Avrupa'yı da benzer sorunlar beklemekte. ABD için yapılan tahminler o kadar karamsar değil, ancak sayısız zorluk yaratacağı kesin.

Amerikalılar sadece yaşam ortalamalarını yükseltmedi, aynı zamanda daha sağlıklı yaşıyorlar. Öte yandan, doğum oranları da düşmekte, ayrıca piyasadaki iş kollarının fiziksel emeğe olan ihtiyacı azalırken, bilgi birikimine olan ihtiyaç gün geçtikçe artmakta. Amerika'nın yaşlanmasının kaçınılmaz sonucu olarak, daha çok yaşlı insan çalışmaya devam edebilecek ve bundan iyi kazanç sağlayacak. Yaşlanma geciktirilebilir ama tamamen durdurulamaz. Uzatmalar olsa da bu insanlar eninde sonunda emekliye ayrılacak. Onların yerini alacak, göreceli olarak daha deneyimsiz işgücü hem kendine hem de yaşlılarına nasıl bakabilecek?

Demografik değişimler küresel ekonomik güç dengelerinin belirleyicisi olacaktır. Yaşlanma, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda kısa-orta vadede bir sorun teşkil edecek gibi görünmüyor ancak gelişmiş ülkelerin bu sorunla nasıl başedeceği, ekonomik sorunların ne boyutta olacağını gösterecektir. Belki de en önemlisi, güç ve prestij kaybeden gelişmiş ülkelerin içlerine kapanıp gelişmekte olan ülkelere kapılarını kapaması olur. Küçülen işgücünden elde edilen kaynaklarıyla, giderek artan yaşlısını yaşatmak için devletlerin ne gibi yöntemler kullanacakları, önümüzdeki 25 yılın gidişatını önemli ölçüde şekillendirecektir.

Emeklilik kavramının ekonomik boyutu basittir: Emeklilikte tüketimi finanse edebilmek için çalışma hayatı boyunca yeterli miktarda kaynağın kenara ayrılması gerekir. Tüm emeklilik sistemlerinin başarısı aynı yoldan geçer – çalışan nüfusa fazla yük bindirmeden emeklilik için yeterli miktarda *somut* kaynak tedarik edebilmek. Buna göre Amerikalıların gerçeklerle yüzleşmesi gerek. BM tahminlerine göre günümüzde 65 yaş üstü nüfus, %16 iken bu rakam 2030'da %23'lere ulaşacaktır. Bu büyük demografik değişim finansal emeklilik sistemleri üzerine ciddi yüklerin binmesine ve tarihte eşi görülmemiş değişimlere neden olacaktır. Bununla birlikte bakılması gereken kesimde daha çok tüketen yaşlıların oranı, çocuklardan fazla olacağı için toplumun kaynakları daha da çabuk tükenir hale gelecektir.

Öyleyse yapılması gereken bellidir. Hayat standartlarını yükseltmek, yani hem çalışanların hem de emeklilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tasarrufların artması ve bu tasarrufların daha etkin şekilde kullanılması gerekir. Ancak, artan emekli nüfusa bakabilmek için gerekli olan ek kaynaklar o kadar azdır ki; devletlerin halihazırda vermiş oldukları sözleri yerine getirebileceğine dair şüpheler belirmeye başlamıştır.

Sosyal Hizmet kurumlarının hesaplarına göre önümüzdeki 75 yıllık açığı kapamak için seçenekler sınırlıdır; gelir vergisi %2 oranında artacak, emekli ödenekleri %13 oranında azalacak veya ikisinin arasında bir orta yol bulunacak. Yapılacak ayarlamaları geciktirmek veya kademelendirmek daha yüksek vergiler ve daha büyük kesintiler anlamına gelir. Ve bunlar sadece önümüzdeki 75 yılı finanse etmek için gereken önlemler. Sonraki zamanlarda sosyal güvence kavramının, daha pek çok evrim geçireceğine işaret etmekte. Öngörülen kaynak yetersizliği bir sorun olarak karşımızda dursa da bu durum, kendi başına aşılamayacak ekonomik zorluklara neden olmayacaktır. Sosyal güvence, sonuçta tanımlanmış kuralları olan ve bireyin ödeyeceği primleri öngörebilen bir sistem.

ABD sağlık sistemi **MediCare** cephesinde ise sorunlar çok daha büyüktür. Sağlık harcamaları yıllardır ekonomiden hızlı şekilde büyümektedir. Bunun kısmi sorumlusu teknolojidir. Teknolojik gelişmeler sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltirken aynı zamanda tedavi masraflarını ve kurumların idari masraflarını ucuzlatan bir unsur olabilir. Ancak teknoloji tedavi edilebilecek hastalıkları arttırdığından, potansiyel olarak sağlık harcamalarını yükseltme olasılığı da bulunmaktadır.

Siyasetçilerin yeni ödenek ayırma programlarını özenli ve dikkatlice hazırlayıp halka aktarmaları gerekir. Kaynakların bulunması halinde bir programın kapsamı genişletilebilir ancak kaynak yetersizliği nedeniyle kapsamının daraltılması asla hoş karşılanmaz. İşte bu yüzden, hükümetin kaynak sıkıntısı çeken MediCare programı yerine 2003 yılında nasıl finanse edileceği

bile belli olmayan reçeteli ilaç programını onaylamasını büyük bir hata olarak kaydetmiş bulunuyorum.

MediCare sistemini düzene sokmak için yapılacak çok şey vardır. Sosyal Güvence ve MediCare sistemlerindeki kaynak sıkıntısının sadece vergi arttırımına giderek çözülmesi ekonomik olarak olanaksızdır. Bölye bir çözüme gitmek, sadece savaş yıllarında benzeri görülmüş vergi oranlarına ihtiyaç duyar. Vergilerin artması bir noktada işlevini yitirir, alım gücünü azaltır, çalışma ve yatırım yapma istekliliğini köreltir ve ekonomik büyümenin önünü kesebilir. Vergilendirilebilir paranın yoksunluğu, vergi gelirlerinin düşmesine neden olur.

Yadsınamaz bir gerçekle karşı karşıyayız: federal sosyal güvence sisteminin kaynak sıkıntısını gidermek için sosyal yardımlarda kısıntıya gidilmesi kaçınılmazdır. Devlet bu kötü haberi halkına bir an önce duyurmalıdır ki; emekliliğe hazırlananların elinde, planlarını, tasarruflarını ve emeklilik harcamalarını ayarlamak için mümkün olduğu kadar zaman olsun. Erken uyarıyı geciktirmek insanların sıkıntılarını arttırmaktan başka birşeye yaramaz.

Sosyal Güvence ve MediCare sisteminin insanlara tam olarak verebileceği teminatın belirlenmesinden sonra kamu politikaları, bu sözlerin yerine getirilmesine olanak veren reel kaynakların, insanlar tarafından kullanılabilceğini nasıl garanti edebilir? Makroekonomik resmi dikkate almadan Sosyal Güvence ve MediCare sisteminin likiditesine ve finansal ödeme gücüne odaklanmak o kaynakların günü geldiğinde kullanılabilceği anlamına gelmez. Bu yüzden sistemlerdeki dengesizliklerden söz ederken, gelecekteki sosyal yardım taahütlerini finanse etmek için bugün alınan önlemlerin, ulusal tasarrufa yapılan reel katkılarını ve fon sağladıkları üretken varlıkların gerçekçi olup olmadıklarını iyi analiz etmemiz gerekmektedir.

Emeklilik yükünün gerçek boyutu ve yaptırımları emekliliğe yaklaşan işgücü tarafından daha iyi anlaşıldıkça, sağlığını koruyan pek çok emekli adayı belki de daha fazla çalışmaya karar verecektir. Bundan daha da önemlisi çalışan kesimden emeklilere aktarılan reel kaynaklar, kamu yerine özel programlar, emeklilik sigortası ve daha adı konmamış pek çok değişik finansman aracı tarafından gerçekleştirilmelidir veya gerçekleştirileceğini göz önünde bulundurmamız gerekir.

Günümüzdeki olanaklar, ABD’de, emekliliğe yaklaşan yüksek gelir grubunun, kendi emekliliklerini rahat bir şekilde sürdürebilmelerine yeterlidir. Orta ve düşük gelir grubu yaşanan değişimden nasiplerini daha çok alacaktır. Çalışanların emeklilerden çok olmasını gerektiren kamu destekli sosyal güvence programları, giderek hantallaşacak ve masraflarıyla kabul edilmez bir hal alacaktır. Tek geçerli çare, bir çeşit özel finansman yapısı olacaktır. Dünya emekliye ayrılıyor, ancak bu yükü kaldıracabilecek mi? Buna bir çare bulmaktan başka seçenek yoktur. Kaderimizi demografik yapımız belirleyecektir.

BÖLÜM 12 – KURUMSAL YÖNETİŞİM

Enron’un buharlaşması ve kısa süre sonra *WorldCom* şirketinin çöküşüyle ortaya çıkan skandallar beni gerçekten de endişelendirmişti. 19 ve 20.yy boyunca ABD şirketlerinin yönetiminde hissedarlar ve özellikle de büyük hissedarlar söz sahibiydi. Onlar yönetim kurulunu, yönetim kurulu CEO’yu ve diğer üst yönetimi seçer ve genel anlamda şirketin stratejilerini belirlerdi. Kurumsal yönetimin, demokratik bir yapısı vardı. Ancak takip eden kuşaklarda mülkiyet kavramı dağıldı ve şirket kurucularında olan girişimcilik ruhu, yeni nesillerde kendini pek gösteremedi. 20.yy boyunca finansal kurumların gelişmesiyle hissedar olmak, aktif mülkiyet sahibi olmak yerine bir yatırım aracı sahibi olmak anlamını taşıyor hale geldi. Hissedar, şirketin gidişatından memnun kalmazsa hisselerini satıp giderdi. Şirket yönetimine, yöneticilerin performans hakkında sorgulamasına az rastlanırdı. Kademeli olarak kurumsal yönetim, hissedarlardan CEO’lara geçti.

Hissedarların alakası azaldıkça, CEO’lar hissedarlara yönetim ekibini tavsiye eder hale geldi. CEO’ların, şirket ve yönetimin başını derde sokmasına nadiren rastlanıyordu. Demokratik şirket yönetimi, yerini otoriterizme bıraktı. CEO, toplantı odasında şirketin yeni stratejisini açıklar ve sözü yardımcılarına bırakır oldu. Böylelikle yönetim kurulu da kararları pek bir direnç göstermeden onaylar hale geldi. Günümüzde CEO, aslında kendi atamış olduğu yönetim kurulunun rızasıyla büyük hak ve güçleri elinde bulundurmaktadır.

Her alanda olduğu gibi otoriterizm, kurumsal yönetimin yeterli derecede sorumlu olmasının önüne geçerek istismarın önünü açmıştır. Son 25 yılda, kurumsal yönetim kurullarında küçük

istismarlar yaygındı, bazı durumlarda ise istismar aşırıya kaçtı. İşte bu durum, CEO ücretlendirme paketlerinin kamuoyunda neden rahatsızlık yarattığına bir açıklama getirebilir. Üst düzey yönetici maaşlarını belirleyen yönetim kurulu üyeleri, buna karşılık CEO kararlarının piyasa değerini yükselttiğini savunur. 'Doğru karar' ile 'doğru'ya yakın bir karar' arasındaki gelir farkı artık yüz milyon dolarla ifade edilmektedir. Bu baskıyı hisseden yönetim kurulları "en iyi" CEO'yu istihdam etmek için hareket eder ve bunu elde etmek için kesenin ağzını açar. CEO'ların aşırı ücretlendirilmesi konusunda diğer önemli unsur, ortalama bir CEO'nun, kontrolü dışındaki hisse değerlerindeki genel artıştır. CEO'ların, şirketleri neredeyse çökerttiği ve rakiplerine kıyasla hisselerinin değerinin düşmesine neden olduğu pek çok örnek vardır. Ancak borsanın olumlu seyri, hisselerin değerlenmesine ve CEO'nun yine önemli ödüller almasına neden olur.

Görünürdeki eksikliklerine rağmen, ABD şirketlerinin kurumsal yönetim şekli son yüzyılda doğru birşeyler yapmış olmalıdır; aksi halde dünyanın sayılı ekonomilerinden biri olamazdı. ABD şirketlerinin ileri düzeyde verimli ve karlı olduğuna şüphe yoktur. Son yüz yılın büyük bölümünde teknolojide önder olmuştur. Bu gerçekler ve zaman içinde elde ettiğim deneyimlere dayanarak, gönülsüzce de olsa şu sonuca vardım: Eğer şirket sahipleri artık yönetici değilse, büyük bir şirketi yönetmenin belki de tek başarılı yolu, kontrol altında tutulan bir CEO ve onun beslediği otoriterizm kavramının uygulanmasıdır.

Enron ve WorldCom skandalları patladığında işin içindeki otoriter unsurun medyada fazlaca saldırıya uğramamasına aslında bir bakıma sevindim. Herkesin konuştuğu konu, muhasebe yolsuzluğuymuştu. Kamuoyunun yeni farkına vardığı konu ise, modern kurumsal muhasebe işlemlerinin büyük oranda bir dizi öngöründen ibaret olduğuydu. Rekabet sıkıntısına giren pek çok şirketin, durumu olumlu göstermek için bazen açıkça verilerde oynamalar yaptığı anlaşılmıştı. Bazıları açıkça yasal sınırları ihlal etti. Ancak muhasebe kayıtlarında yapılan oynamalar ancak bir yere kadar gizli tutulabilir. Foyalar sonunda meydana çıkmıştı.

Enron ve WorldCom şirketlerinin iç yüzünün ortaya çıkmasıyla, kurumsal CEO'nun gücü azalırken, yönetim kurulu ve hissedarların gücü artmıştır. Ortak kanı, CEO'nun şirketi büyütme için yeterli zaman harcamadığıydı. ABD hükümeti durumu kontrol altına alma çabasıyla 2002'de *Serbannes-Oxley* yönetmeliğini oy çokluğuyla hemen yürürlüğe almıştır. Yeni kurallar finansal verilerin yorumlanması görevini, olması gerektiği kişiye atamıştır. Hissedarların en iyi şekilde hizmet alabilmesi için, CEO muhasebe sistemini seçme hakkına sahip olacak ancak sonuçlarından da sorumlu olacaktır. Ancak ne yazık ki yönetmeliğin getirdiği dizginleyici düzenin yükü ABD'nin rekabetçi esnekliğinin azalmasına neden olmuştur.

Gerçekten de, örneğin bir banka hesap kontrolörünün muhasebe kayıtlarını denetlemesi sırasında yapılan yasa dışı işlemleri fark etmesi, neredeyse imkansızdır. Bu türden yolsuzlukların ortaya çıkmasında bir unsur hepsinden önemlidir - ihbarcı! *Serbannes-Oxley* öncesinde denetleme komitelerinin çok da başarılı olduğunu söyleyemem. Ancak kanunlar ne olursa olsun denetleme komitesinin bir hatayı veya yolsuzluğu keşfetmesi için bir araştırmacı ordusu gerekir. Bu şirket masraflarını arttırır, kurumsal risk alma sürecine engel olur ve esasen şirketin gelişmesini tehdit eder hale gelebilir.

Hissedar-yönetim ayırımı göz önüne alındığında, kurumsal bir şirketin etkin şekilde işleyebilmesini sağlayan tek formül otokrat CEO yapısı olarak görünmekte. Şirketin belli hissedarlarını yönetim kuruluna dahil etmek demokratik olarak kulağa hoş geliyor ama bunun işleyeceğini hiç sanmıyorum. Günümüzün aşırı rekabetçi şirketlerinin tek bir ağızdan yönetilmesi gerekir. Her konu için ekipten oybirliği sağlamaya çalışmak başarısızlığın tarifidir. Şirketlerde yaşanan otorite kaçınılmazlığını ortadan kaldırmak kolay olmayacak ama işini doğru yapmayan CEO'nun işine hemen son verilebilir.

Şirket evlilikleri ve devralmalar, rekabetin ve yaratıcı yıkımın vazgeçilmez unsurlarıdır. Aktifleri, onları doğru değerlendirecek yatırımcılara kaydırmak ekonomik büyümeye katkı sağlar. Hissedarların kontrolünü arttırmak, yönetimin elinde bulundurduğu pek çok avantajın ortadan kalkmasına neden olur. Amerikan şirketlerinin nihai kontrol mercilerinin hissedarlar oluşu, piyasa kapitalist sistemimiz için gereklidir. Tüm insan yapısı kurumlarda olduğu gibi şirketlerde de otorite yetki devri, bir raddeye kadar otoriterizm olması anlamına gelir. Şirketleri yönetirken etkin kontrolün dengesi, her zaman tartışmalara neden olacaktır.

BÖLÜM 13 - KÜRESEL ENERJİ SIKINTISI

Dünya petrol rezervlerinin tükeneyeğine dair endişelerin ardı arkası kesilmese de, 1986-2006 yılları arasında yeraltındaki kullanılabilir petrol rezervlerinin miktarı tüketime paralel şekilde artmıştır. Bunun belki de en büyük nedeni, mevcut rezervlerden çıkarılabilecek petrol miktarının teknolojik gelişmeler sayesinde artmış olmasıdır. Ancak dünyanın petrol üreticileri petrolü derinlerden çıkaracak kapasite arttırımını sağlayacak yatırımda geri kalmışlardır. Özellikle OPEC ülkelerinin artan talebi dikkate alan ham petrol işleme altyapısını kurmakta becerikli oldukları söylenemez.

Peki petrol şirketleri neden artan gelirlerinin bir kısmını kapasite arttırmak için kullanmadı? Arap şirketi ARAMCO dışında, OPEC ulusal petrol tekellerinin hiçbiri ham petrol kapasitesini arttırarak petrol fiyatlarını kontrol altında tutma istekliliği göstermemiştir. Tersine, kapasite fazlasının ülkelerindeki siyasi amaçları besleyen finansman kaynağını azaltacağından korkmaktadırlar. Petrol Bakanı ile 2005'te yaptığım bir görüşmede Arapların yüksek petrol fiyatları nedeniyle dünya tüketicilerinin alternatif kaynaklara temelli bir geçiş yapacağından endişe duyduklarını anladım. Bu altyapı elbette bir gecede değişemez ama koşullar gerektirirse değişeceği kesindir. Başta ABD olmak üzere petrol tüketiminin azalmasıyla Arapların gelirleri azalır, dolayısıyla da dünyadaki önemlerini kaybedebilirler.

OPEC'in kapasite arttırımından kaçınması dünya petrol fiyatlarını ciddi şekilde etkilemiştir. Arz ve talep arasındaki tampon öyle küçülmüştür ki; fiyatlarda değişiklik yapmak kaçınılmaz olmuştur. Başta Orta Doğu ve Nijerya'da ortaya çıkan siyasi gelişmeler, tehditler ve terörist saldırılar bu hassas dengeyi daha da tehdit etmektedir.

Petrol tarihi boyunca, bu ham maddenin ticaretini sadece büyük miktarlarda depolama yapabilenler ellerinde tutabiliyordu. Depolama genellikle önlem amacıyla yapılıyordu. Ancak finans alanında yaşanan gelişmeler sayesinde daha fazla oyuncu petrol piyasalarında faaliyet göstermeye ve dolayısıyla fiyatların belirlenmesinde söz sahibi olmaya başladı. Bu yeni oyuncular yeraltındaki petrol miktarını arttırmadı, ancak faaliyetleri, gerekli olan fiyat ayarlamasının dengelenmesine katkıda bulundu. Bu gelişmeler petrol alanında güvencenin artmasına yol açmıştır ve bana göre uzun vadede fiyatların azalmasına katkı sağlayacaktır.

Bu gelişme uyum sürecinin hızlanmasına ve fiyatların aniden yükselmesine neden oldu. Elbette konu hakkında büyük tartışma yaşandı. 75\$'lık varil fiyatının arkasında spekülâtorlerin parmağı olduğu düşünöldü. Ancak gerçek her zaman olduğu gibi çok daha sıradandı: Tüm bunlar piyasa güçlerinin işiydi.

Şunu bir düşünün: fiyatlar stoklama sayesinde artmasaydı, petrol tüketimi daha da hızla artacak, talep arzı geçecekti. Bu aşamada dünya tüketicileri stoklarını kullanır ve fiyatlar önemli oranda yükselirdi. Bunun yerine, yatırımcı talebi yüzünden artan fiyatlara karşılık üreticiler üretimlerini önemli oranda arttırmış ve tüketim bazı alanlarda biraz azalmıştır. Ham petrol üretimi yeterli değildir ama daha yüksek fiyatların sayesinde artış göstermiştir. İşin özü şudur – spekülasyon sayesinde stok takviyesi yapılmısaydı, dünya şu anda yaşadığımızdan çok daha ciddi bir petrol sorunu yaşardı.

Arz-talep dengesinin bu kadar hassas olması yeraltında ham petrol sıkıntısı olmasından kaynaklanmıyor. Sorun, yatırım yapmak isteyenlerin (özel uluslararası petrol şirketleri) karlılığı olan yatırım alanları bulamamasından ve yatırım yapabilecek durumda olanların (ulusal petrol tekelleri) ise yatırım yapmaktan kaçınmasından kaynaklanmaktadır. Bu konudaki tek istisna Arap ARAMCO şirkettir. OPEC üyelerinin çoğu kısa vadede üretim arttıracaklarını söylese de bunun kesinliği hakkında birşey söylemek kolay değildir.

Petrol ile kıyaslandığında doğal gaz endüstrisi yeni bir alan. Gaz halindeki bu kaynağın önündeki en büyük iki engel, taşınması ve depolanmasıdır (sıvı doğal gaz – LNG halinde). Doğal gazın taşınması önündeki zorlukların aşılmasıyla 1940-70 yılları arasında piyasa için yapılan üretim 6 kat arttı. Son yıllarda ise doğal gaz önemli bir enerji kaynağı halini aldı. 2005 yılında doğal gazdan elde edilen enerji miktarı petrolün %60'ına kadar ulaşmıştır.

Kuzey Amerika'nın LNG ithal etmedeki göreceli kapasite eksikliği dünyanın diğer yerlerindeki arz fazlasından yeteri kadar faydalanılmasına engel olmuştur. Ancak LNG'nin sıvılaştırılması ve taşınması alanında yaşanan gelişmeler ve düşen masraflar, küresel bir ticaret kolunun gelişmesine neden olmaktadır. Bu umut verici bir gelişmedir. Hiçbir alım garantisi sözleşmesi olmaksızın tersanelerde devasa LNG tankerleri inşa edilmektedir. LNG'nin dünyanın her yerinde

kolayca ulaşılır hale gelmesi, doğal gaz kaynaklarının etkin şekilde tahsisine olanak tanıyacaktır. Elbette doğal gaz sanayisinin dünya pazarlarında petrol kadar rahat ticaretinin yapılması için daha çok zaman ve altyapı yatırımı gerekmektedir. LNG spot piyasasının gelişmesi de gerekmektedir. Ancak bu alanda hızlı teknolojik gelişmenin önündeki en büyük engel, tüm enerji projelerinin inşası için gereken masrafların inanılmaz şekilde yüksek olmasıdır.

Gelecekte, belki bir iki kuşak sonra, doğal gaz hidratlarından enerji elde etme potansiyeli var. Deniz dibindeki tortularda ve kutuplarda buza benzer kütleler halinde inanılmaz miktarlarda metan gazı bulunmakta. ABD Jeolojik Araştırma Merkezinin yaptığı sınırlı araştırmalar, sadece ABD rezervlerinin dünya toplam doğal gaz rezervlerinden 30 kat fazla olduğunu göstermektedir.

Gaz ve petrolde uzun vadeli sıkıntılar elbette yeni alternatif aranması sürecini hızlandırmıştır. Kömür ve nükleer enerjinin daha fazla kullanılması, barajlardan hidroelektrik enerjisi elde edilmesi, sanayi ve tarım yan-ürünleri ve atıklarının değerlendirilmesi, günümüzde en çok kullanılan yöntemlerdir. Güneş ve rüzgar enerjisi küçük çapta ve bazı özel alanlarda kullanılmaktadır ve üretilen enerjinin oranı çok düşüktür.

ABD geniş kömür rezervlerini ağırlıklı olarak elektrik üretimi için kullanmakta. Ancak kömürün küresel ısınmaya olan etkisi ve diğer çevresel unsurlar, kullanımının sınırlandırılmasına neden olmuştur. İlerleyen teknolojinin bazı olumsuzlukları gidermesi ve de esasında kömüre alternatiflerin kısıtlı olması, bu enerji kaynağının elektrik üretiminde ileride de kullanılacağına işaret etmektedir. Nükleer enerji bu alanda kömürün en iyi alternatifi olarak kabul edilebilir. Rakip enerji kaynaklarının ucuzluğu ve güvenlikle ilgili endişeler olsa da nükleer enerji sera gazı üretmez. Güvenlik konusundaki gelişmeler ve CO2 emisyonlarını azaltıcı etkisi nedeniyle nükleer enerji, ileride ABD'de daha büyük bir paya sahip olacaktır. Teknolojide gelinen nokta ve sağladığı avantajlara bakıldığında nükleer enerji bana göre yeterli miktarda değerlendirilmemektedir.

Küresel ısınmanın gerçek ve insan yapımı olduğunu inkar etmek anlamsızdır. Ancak bir ekonomi uzmanı gözüyle CO2 emisyonlarını azaltmak için uluslararası düzeyde hazırlanmış "cap-and-trade (Müsaade edilenden az salınım yapan kuruluşların, kalan kotalarını, salınım fazlası olan kuruluşlara satması)" anlaşmalarının karlı bir şekilde uygulanabilir olacağına dair aklımda büyük soru işaretleri var. Tüm cap-and-trade programlarının etkinliğini sınırlamalar belirler. Örneğin AB'nin 2005'te uygulamaya aldığı sistemde sınırların yüksek olduğu ve toplamda salınan kirlilikte fazla bir azalma olmayacağı anlaşılmıştı. Bunun ötesinde ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olmadan emisyonları düşürmenin etkin bir yolu yoktur. CO2 emisyonlarını belirgin şekilde azaltacak bir sınırlama getirilmesiyle izinler daha pahalı olacak ve şirketlerin çoğu rekabet güçlerini azaltacak masraflarla karşılaşacaktır.

Peki herhangi bir demokratik devlet, gelişmekte olan ülkelerde salınan kirliliğin ölümcül olacağını bile bile kendi vatandaşının CO2 emisyonlarını azaltması için baskı yapabilir mi? Çevre adına, gelişmekte olan ülkelerin gelişmesinin önüne geçilebilir mi? Peki "bedava" kirlileme ruhsatları gelişmekte olan ülkelerin büyük kısmının gelişmesini tamamlamasından sonra mı yürürlüğe girecek? Kyoto benzeri anlaşmaların sera etkisi yaratan gazların atmosfere salınımına getireceği cezalarda uluslararası mutabakata varılması neredeyse imkansızdır. Şimdi akla yatsa da, karbon vergilendirmesi sistemlerinin popülerliği insanların işlerini kaybetmeye başlamasına kadar sürecektir. Böyle bir sistem ancak küresel boyutta tek tip hale getirilebilirse etkin olacaktır ki; bu ihtimal düşüktür. Emisyonları üretim sürecinden bağımsızlaştırmayı başaracak teknolojiler geliştirmedikçe, emisyonların azalması ancak istihdamın azaltılmasıyla mümkün olacaktır. Bu teknolojileri keşfetmemiz halinde, emisyonlar zaten çevre vergilendirmelerine ihtiyaç olmadan azalacaktır. Etkin bir "cap-and-trade" sistemi böyle teknolojilerin geliştirilmesini teşvik edebilir ancak bu süreç, siyasi olarak fazla acelelikle önalma şeklinde değerlendirilebilir. Bu karmaşık sorunun basit ve ucuz bir çözümü yok gibi görünmektedir.

Anlatılanlar başka bir gerçeği yüzümüze vurmakta: Tüm rezervler tamamen tükenene kadar insanlık petrol kullanmaktan vazgeçeceğe benzemiyor. Peki ne kadar petrol kaldı? Uzmanların şu an için öngörülerini rezervlerin yüzyıl sonu gelmeden belirgin şekilde azalmaya başlayacağı yönünde. Her rezervin sonu olduğu bir gerçektir. Yeni teknolojilerle yeni coğrafyaları (okyanus dipleri vs.) arşınlayabiliriz ancak bunun masrafı çok yüksektir.

Ancak petrol rezervleri fiziksel olarak tükenme noktasına yaklaşmadan çok önce artan fiyatlar, ABD’de zaten tüketimin büyük ölçüde azalmasına neden olacaktır. Elbette ortaya alternatiflerin çıkması kaçınılmazdır. Örneğin ABD’de tüketimin en fazla olduğu alanlardan otomobil segmentinde, elektrik ve benzinle çalışan hibrid araçların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu araçları nükleer enerji ile üretilmiş elektrik ile şarj edebilecek konuma gelebilirsek, atmosfere salınan CO2 miktarlarında inanılmaz azalma kaydedilecektir. Gerçekten de böyle bir değişim çevre için yapabileceğimiz en anlamlı ve etkili hareket olur. Yapılan hesaplamalar umut vericidir. ABD Enerji Bakanlığı ek bir yatırım yapmadan ülke yollarındaki 220 milyon otomobilin %84’ünü bir gecede şarj edebilecek kapasiteye sahip olduğunu öngörebilmektedir.

Öte yandan, dünyamızda 2030 için öngörülen günlük 116 milyon varil petrol tüketimini karşılayacak kadar rezerv bulunmakta. OPEC ülkelerinin bu miktarın yarısını üreteceği hesaplanmakta. Peki OPEC üyeleri bunu yapmaya istekli olacak mı? Bence olacaktır. Nüfusları hızla artmakta, dolayısıyla devlet gelirleri, yani petrol gelirleri artmak zorunda. Çatışmanın bitmesi ve göreceli olarak güven ortamının sağlanmasından sonra Irak’ta da petrol üretiminin iki katından fazlasına çıkması sözkonusu.

Benzinle çalışan araçlara olan bağımlılığımızı azaltacaksa, fiyatların önemli oranda artması gerekir. Vergiler yoluyla artacak fiyatlar, bu alanda yeni teknolojiler geliştirilmesini teşvik edecektir. Mısırdan elde edilen etanol değerlidir ama yeterli miktarlarda üretim yapmak imkansız gibi görünmekte. Araştırmalar selülozik etanolün daha büyük bir potansiyeli olduğunu göstermekte. Ancak etanol başarısız olur da, petrol fiyatları yüksek kalırsa elektrikli hibrid araçların oranı hızla artacaktır.

Sürekli büyüyen dünya ekonomisinin enerjiye olan ihtiyacı da artmaktadır. Herhangi bir ürün için birim başına ihtiyaç duyulan enerji azalmasına rağmen, 25 yıl içinde günümüzden %25-40 daha fazla petrole ihtiyacımız olacak. Bu petrolün büyük kısmı kolay ulaşılabilir kaynakların yoğun olarak bulunduğu siyasi istikrarsızlığa açık bölgelerden sağlanmak durumunda olacaktır. Petrol ithalatına bağımlı bir ekonomisi olan devletler, kaynak akışında sorunla karşılaştığında ne yapacak? Tarihte bunun benzeri örnekler çoktur. 1951’de İngiliz-İran Petrol şirketinin ulusallaştırılması, Süveyş Kanalı krizi, devam eden Irak sorunu, vs.

Irak savaşının petrol ile ilgili olduğunun siyasi arenada inkar edilmesi beni üzüyor. Orta Doğu’daki gerçekleri gözardı eden enerji tahminleri anlamsızdır. Bölgedeki sorunların ne zaman ve nasıl sona ereceğini bilemiyorum ancak uzun vadeli tüm enerji öngörülerinin burada ne olacağını dikkate alması gerekiyor. Petrol kullanım yoğunluğunu azaltmayı başarsak da yaşanacak bir petrol krizi, hala dünya ekonomilerine ciddi zararlar verebilecek güçte. Sanayileşmiş ülkeler petrol bağımlılığından kurtulmadıkça küresel ekonominin istikrarı risk altında kalacaktır.

BÖLÜM 14 – GELECEĞE BİR BAKIŞ

Gelecekte olacak olayları ne oranda doğru tahmin edebiliriz? Önümüzdeki zamanlarda ABD ve dünya ekonomisi hakkında pek çok şey söylemek mümkün – özellikle de Winston Churchill’in meşhur özdeyişi kapsamında: “Ne kadar geriye bakarsan o kadar ileriye görürsün”. Uzun vadeli ekonomik öngörülerde bulunmak tarihsel olarak fazlaca deşismeyen iki veriye dayanır.

(1) nüfus ve (2) verimlilik artışı.

Öyleyse ABD’nin, örneğin 2030’da ne noktada olacağı hakkında ne söylenebilir? Bunu yapmak için herşeyden önce bazı varsayımlarda bulunmak gerekiyor. Başlamak için şu soruların cevabına ihtiyacım var: Hukukun üstünlüğü 2030’da gücünü koruyacak mı? Küresel serbest piyasaların prensiplerine sadık kalacak mıyız? Korumacı zihniyet kontrol altında tutulacak mı? Sorunlu eğitim sistemimizde reform yapabilecek miyiz? Küresel ısınmanın etkileri Amerikan ekonomisini 2030 yılına kadar hangi oranda etkileyecek? Ve son olarak, terörist saldırıları topraklarımızdan uzak tutabilecek miyiz?

Tüm bu sorulara olumlu cevaplar aldığımı varsayarsam, 2030 yılına yönelik ABD ekonomisi için öngörülerim şunlardır:

1. 2006 yılına kıyasla %75 daha yüksek bir GSYİH.
2. GSYİH’nin kavramsallaştırılması ve fikir hakları yasalarının güçlenmesi

3. Enflasyon baskısı ve popülist siyasete maruz kalan bir Merkez Bankası
4. %5 dolaylarında seyreden işsizlik oranı
5. %2 verimlilik artışı

Merkez Bankasının enflasyon yükseltici güçleri bastırmaktan vazgeçmesi halinde

6. 2006 verilerine kıyasla %2.2 daha yüksek enflasyon değeri
7. 2030'dan önce 10 yıllık hazine bonusunda iki haneli kazanç oranı
8. 2006'dan çok daha yüksek risk primi ve hisse senetlerinin değerlendirilmesi
9. böylece 2006'ya kıyasla daha yüksek spekülasyon getiriler ve bununla bağlantılı olarak daha düşük gayri menkul kapitalizasyon oranları

Ya dünyanın diğer önde gelen ekonomileri? Britanya Thatcher'la girdiği yoldan ayrılmazsa Avrupa kıtasında en güçlü ekonomi olacaktır. Kıta Avrupa'sının gelişimini sürdürmesi refah devleti modeline mantıklı bir alternatif getirmesinde yatar. Japonya'nın demografik geleceği parlak görünmese de ülke halkı başarısızlıktan haz etmez ve bazı önlemler alacaklarına kesin gözüyle bakıyorum. Dünyanın ikinci büyük ekonomisi olma özelliğini yitirme ihtimalleri yüksek ama finans ve teknoloji alanında daima söz sahibi zengin bir ülke olacaktır. Rusya doğal kaynaklarının zenginliğine rağmen yaşanan bir nüfusa sahiptir. Doğal kaynakları gereği Rusya dünyada etkinliğini koruyacaktır ancak gelişmiş ekonomi mertebesine ulaşması için kat edeceği çok yol var. Hindistan, İngiliz idaresinden kalan Fabian yaklaşımı yumuşatır ve bürokratik engelleri kaldırırsa Çin'in geçirdiği tarzda bir değişime sahne olabilir. ABD'nin ekonomik üstünlüğünü tehdit eden tek ülke ise Çin'dir. Bu ülkenin hangi istikamette ilerlemeye karar kılacağı hem ABD'yi hem de dünyayı çok yakından ilgilendirmektedir.

İnsanların olumsuzluklar karşısında azim ve dayanıklılıkla gelişme göstermeleri tesadüfi değildir. Uyum sağlamak doğamızda var ve bunu bilmek geleceğe umutla bakmama neden oluyor. İlerleme kendiliğinden olmuyor ancak, şu an kavrayamayacağımız şekillerde uyum sağlamamızı gerektirecek. Ancak umutlar tükenmeyecek.